

ÖTVEN FORRÁS A MONTANIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ

GRÜLL TIBOR

A véletlen hozta úgy, hogy ebben a gyűjteményben a montanizmus történetére vonatkozóan épp ötven forrásszöveg kapott helyet. A chrestomathia három kategóriára oszlik: az első pontba a Tertullianus műveiből vett idézetek kerültek; a második fejezetbe gyűjtöttem a montanista feliratokat; a harmadikban pedig az egyházatyák és más egyházi szerzők – többnyire a montanizmussal szemben kritikus – állásfoglalásai kaptak helyet. Ilyen forrásgyűjtemény magyarul most jelenik meg először, de nemzetközi viszonylatban nem előzmények nélküli. PIERRE DE LABRIOLLE (1874–1940) latinista filológus, a korai keresztény irodalom és a montanizmus egyik jelentős szakértője *Les sources de l'histoire du montanisme* címen már 1913-ban kiadott egy rendkívül hasznos szövegyűjteményt. RONALD HEINE, a Northwest Christian University (Eugene, Oregon) professzora 1989-ben jelentette meg *The Montanist Oracles and Testimonia* című kötetét, amelyben kigyűjtötte a montanista próféciák töredékeit és az egyházi szerzők kommentárjait. Végül, de nem utolsósorban, a montanizmus legnagyobb élő szakértője, az ausztrál származású WILLIAM TABBERNEE, a Phillips Theological Seminary (Tulsa, Oklahoma) professzora 1997-ben adta ki *Montanist Inscriptions and Testimonia: Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism* c. monográfiáját, amit szintén haszonnal forgattunk. Ebben a gyűjteményben természetesen nem törekedhettünk teljességre, hiszen az messze meghaladta volna a *Studia Biblica* „Forrás” rovatának lehetőségeit. (TABBERNEE említett kötete 722 oldal, nem számítva a mellékleteket.) A szemelvények jó részét az elérhető magyar fordításokból vettük át. Sajnos azonban ezek minősége nem mindig ütötte meg az elvárható szintet, ezért – különösen Tertullianus esetében – néhol kisebb-nagyobb mértékben bele kellett nyúlni a szövegbe. A források jelentős részét azonban – így valamennyi feliratot is – magam fordítottam. Remélhetőleg az itt közölt forrásgyűjtemény hasznára lesz mindazoknak, akik e korai keresztény karizmatikus mozgalom történetét az elsődleges források alapján szeretnék tanulmányozni. Ami az ókori nevek és szakkifejezések átírását illeti, egyesek talán következetlenségeket vélhetnek felfedezni a Ἁγίον Πνεῦμα / *Spiritus Sanctus* fordításában, amely hol Szent Lélek, hol Szent Szellem formában szerepel. Mivel a montanizmus számára talán legfontosabb kulcskifejezésről (aki egyben a Szentháromság Harmadik Személye) van szó, ezért nem árt ebben a bevezetőben tudatosítani, hogy a héberben és a görögben, de még a modern indoerópai nyelvek többségében is különbséget tesznek a szellem (gör. πνεῦμα, lat. spiritus, ang. spirit, ném. Geist) és a lélek (gör. ψυχή, lat. anima, ang. soul, ném. Seele) között. A magyar bibliafordítói hagyomány (sem a katolikus, sem a protestáns) azonban ezt nem teszi, ezért sokak számára a Szent Szellem – amit saját fordításaimban és a Tertullianus-szövegekben használtam – bizonyára idegenül fog

hatni. Mivel a magyar akadémiai átírás különbséget tesz a latin és görög szavak átírása között (az előbbi betű szerinti, az utóbbi fonetikus), ezért a Priszkillia / Priscilla; Paraklétosz / Paracletus névvaltozatokkal találkozunk majd az olvasók, attól függően, hogy a nevek görög vagy latin szövegben fordulnak-e elő.

1. TERTULLIANUS MŰVEI

1.1. Isten „szellemi testben” létezik – a Fiú és a Szellem egyek Vele, de mégis különböznek Tőle *Praxeas ellen* 7.6–9; 8.7. Ványó László ford.

7.6. Azt mondd: „Mi más a beszéd, mint szó és a szájból kijövő hang, a grammatikusok hagyományára szerint, levegő, mely beleütközik az értő hallásba, különben nem is tudom, miféle üresség, semmiség és testetlen dolog (*inane, vacuum, incorporale*)?” Én ezzel szemben egyáltalán nem mondom, hogy Istentől valami üres és valótlan dolog (*inane et vacuum*) származhat, hanem hogy a nem-ürestől és nem-tartalmatlantól előállottból a lényeg sem hiányozhat, mely akkora lényegből eredt és annyi lényegget hozott létre (*nec carere substantia quod de tanta substantia processit et tantas substantias fecit*). 7.7. Ő alkotta ugyanis azokat, amik általa lettek. Hogyan lehetne, hogy az maga semmi legyen, aki nélkül semmi sem lett, hogy az üres szilárdat (*inanis solida*); a tartalmatlan telit (*vacuus plena*); és a testetlen testies dolgokat (*incorporalis corporalia*) hoz létre? Még ha létre is jöhet valami eltérő attól, ami által lett, nem jöhet létre semmi az által, ami üres és tartalmatlan (*vacuum et inane*). 7.8. Üres és tartalmatlan dolog Istennek az a beszéde, aki Fiúnak mondatott? Akit magát is Istennek neveznek? „Az Ige volt az Istennél, és Isten volt az Ige” (Jn 1,1). Írva van: „Isten nevét hiába fel ne vedd” (2Móz 20,7). Ez bizonyosan az, aki „mikor Istennek formájában vala, nem tekintette zsákmánynak azt, hogy ő az Istennel egyenlő” (Fil 2,6). Istennek milyen formájában? Mindenesetre valamilyenben, és nem semmilyenben. Hisz ki tagadja, hogy Isten test, még ha szellem is az Isten (*quis enim negabit deum corpus esse, etsi deus spiritus est*)? A szellem ugyanis a test egy sajátos neme, sajátos alakban (*spiritus enim corpus sui generis in sua effigie*). 7.9. De legyenek bármik is azok a láthatatlanok (*invisibilia illa*), megvan Istennél a testük és formájuk (*habent apud deum et suum corpus et suam formam*), melyek által egyedül Istennek láthatók, annál is inkább, mert ami az Ő lényegéből bocsáttatott ki, lényeg nélkül nem létezhet. Bármilyen volt is a beszéd lényege, azt személynek mondom, és a Fiú nevét tartom fenn neki, miközben a Fiút elismerem, az Atyától való másodikként védem meg. (...) 8.7. Minden, ami valamiből előjön, szükségképpen második az után, amiből előjött, de azért még nem válik el tőle. Ahol pedig második van, ott ketten vannak, s ahol harmadik van, ott hárman vannak. Az Isten és a Fiú után ugyanis harmadik a Szellem, amint a gyökér után harmadik a száron a gyümölcs, amint a forrás után harmadik a folyóból kivezető csatorna, és a Nap után harmadik a sugárból pattanó szikra. Semmi sem idegenedik el azonban szülőjétől, akitől tulajdonságait kapja. A háromság tehát az Atyára visszanyúló összefüggő és összekapcsolódó sorozat, és a monarchiát semmi sem háborgatja, és az oikonomia állapotát fenntartja.

1.2. A Szent Szellem helye a Szentháromságban

Praxeas ellen 2.1–4. (Labriolle #42.) Vanyó László ford.

2.1. Tehát az idő után az Atya született, az Atya szenvedett, magát az Úr Istent, a Mindenhatót hirdetik Jézus Krisztusnak.¹ Mi valójában mindig is, és főleg most, mint a Paracletus által – aki elvezet ugyanis minden igazságra (Jn 16,13) – jobban kioktatottak, egyetlen Istent hiszünk, de azon rendelkezés alatt, amit *oikonomiának* mondunk, tartjuk, hogy az egyetlen Istennek Fia van, az Ő beszéde, aki tőle magától jött ki, „aki által minden lett, és nála nélkül semmi sem lett” (Jn 1,3). Őt küldte az Atya a Szűzbe, és Ő született tőle, az ember és Isten, az Emberfia és Isten Fia, akit Jézus Krisztusnak is neveznek. Ő szenvedett, Ő halt meg, és eltemették az írások szerint, és az Atya feltámasztotta és felvette, hogy üljön a jobbján, és eljőve ítéljen majd élőket és holtakat (1Kor 15,3–4). Aki azután ígéretének megfelelően elküldte az Atyától a Szent Szellemet. 2. Ez a szabály visszanyúl a evangélium kezdetére, még a régebbi eretnekeket is megelőzi, nem kevésbé a tegnapi Praxeast, ezt bizonyítja eleve az összes eretnek késői mivolta, mint maga a tegnapi Praxeas újdonsága is. Ezért ez itt egy előzetes ítélet, melyet minden eretnekség ellen érvényesíteni kell, hogy az az igaz, ami a korábbi, és az fattyúhajtás, ami későbbi. 3. De figyelembe véve ezt az óvást mégis mindenütt helyet kell adni az ismételt fontolgatóknak, az oktatás és felkészülés miatt, hogy még csak a látszat se merüljön fel, hogy bármilyen elferdülés vizsgálat nélkül marad, s előzetes ítélet alapján kapja kárhoztatását, főleg ez, mely úgy tekinti magát, mint a tiszta igazság birtokosa, amikor állítása szerint az egyetlen Istent úgy kell hinni, mintha az magát mondaná az Atyának, a Fiúnak és a Szellemnek. 4. Mintha így is nem egy volna mindegyik, mikor mind egytől van, nevezetesen a lényeg egysége miatt, és semmivel sem kevésbé őrződik meg az *oikonomia* szentsége, mely az egységet a hármasságba rendezi, háromnak rendezve el az Atyát, a Fiút és a Szellemet, nem állagban három, hanem sorrendben (*non statu sed gradu*); nem lényegben, hanem jellegben (*nec substantia sed forma*); nem hatalomban, hanem megjelenésben (*nec potestate sed specie*); de egy lényegében, egy méltóságában, és egyetlen hatalmában (*unius autem substantiae et unius status et unius potestatis*), mert egy az Isten, akitől ezek a méltóságok és jellegek és megjelenési alakok az Atya, a Fiú és a Szent Szellem nevének tulajdonítódnak. Hogy ez miként történik a szám megosztása nélkül, azt az értekezés előrehaladtával mutatjuk meg.

1.3. A Szent Szellem kiárasztása

Praxeas ellen 30.5. (Labriolle #45.) Vanyó László ford.

5. Ő [ti. a Fiú] ül az Atya jobbján, nem az Atya önmaga jobbján. Őt látta István, amikor megkövezték, aki addig állt Isten jobbján, hogy azután üljön, míg az Atya minden ellenségét lábai alá nem veti (Apcs 7,55; Zsolt 109,1). Ő fog eljönni ismét az ég felhőin, úgy, ahogyan oda felment (Lk 21,27; Apcs 1,11). Ő az, aki közben az atyától vett ajándékot, a Szent Szellemet kiárasztja, az istenség harmadik nevét, a felség harmadik fokát, az egy monarchia hirdetőjét és az *oikonomia* magyarázóját – bárcsak új prófécijának szavait mindenki befogadná – és az összes igazságra elvezetőt (Jn 16,13), ami az Atyában, a Fiúban és a Szent Szellemben van a keresztény hit szerint.

¹ Ebben a mondatban Tertullianus Praxeas nézetét idézi, amellyel ő maga természetesen nem ért egyet.

1.4. A Paraklétosz szolgálata

A szüzek fátyláról 1.6–11. (Labriolle #13.) Vanyó László ford.

6. Amikor az Úr azért küldte el a Paracletust, hogy mivel az emberi közepszerűség mindent egyszerre felfogni képtelen, fokozatosan irányítsa, rendelje és vezesse el a tökéletes fegyelemre az Úr ezen helytartója (*vicarius*), azaz a Szent Lélek. 7. „Még sok mondani valóm van hozzátok, de most el nem hordozhatjátok. De mikor eljön amaz, az Igazságnak Lelke, elvezérel majd titeket minden igazságra. Mert nem ő magától szól, hanem azokat szólja, amiket hall, és a bekövetkezendőket megjelenti néktek” (Jn 16,12–13), ám fentebb is erről az Ő művéről nyilatkozott (Jn 16,7–11). 8. Mi tehát a Paracletus szolgálata, ha nem ez, hogy irányítsa a fegyelmet (*disciplina dirigitur*), hogy az Írások értelme feltáruljon (*scripturae revelantur*), hogy a gondolkodásmód megváltozzék (*intellectus reformatur*) és jobb belátásra jusson (*ad meliora proficitur*)? A megfelelő idő nélkül nincs semmi (*nihil sine aetate est*), minden várja a maga idejét, ahogy a Prédikátor mondja: „Mindennek megvan a maga ideje” (Préd 3,17). 9. Figyeld meg a teremtményt, amint fokozatosan jut el a terméshozatalig: először ott van a mag, a magból sarjad a hajtás, a hajtásból fáska lesz, majd az ágak és a lombzat megerősödik, s kibontakozik a fa teljes fogalma, aztán rügyek fakadnak és a rügyekből virág nyílik, a virágból pedig előbukkan a gyümölcs, az is először nyers és néha formátlan, majd apránként a maga idejében válik illatos és lágy gyümölcscsé.

1.5. Az Írásokat a Paraklétosz világítja meg

A test feltámadásáról 63.4–10. (Labriolle #28) Grüll Tibor ford.

Akkor hát, lélek, miért kellene irigyelned a testet? 5. Nincs az Úr után senki, akit oly nagyon kellene szeretnetek; senkit sem annyira, mint a testvéredet, aki veled együtt született újjá Istenben. 6. Inkább imáiddal kellene a feltámadást kikönyörögnöd számára – ha vétkezik, általad teszi. Azonban nem csoda, ha utálod őt; mert megtagadtad Teremtőjét. Hozzászoktál ahhoz, hogy vagy tagadd, vagy megváltoztasd a létezését még Krisztusban is – megrontva magát Isten Igéjéit is, aki testté lett, akár az Írás megcsonkításával, akár félreértelmezésével (*vel stilo vel interpretatione corrumpens*), és helyettesítve azokat az apokrifek titkos tanításaival (*arcana apocryphorum*) és istenkáromló mesékkel (*blasphemiae fabulas*). 7. De a Mindenható Isten, az Ő legkegyelmesebb gondviselésében, azáltal, hogy ezekben az utolsó napokban kiárasztotta Szellemét minden testre, szolgálóira és szolgálóleányaira (Joel 3,1–2; Apc 2,17), megfékezte a hitetlenség és a romlottság eme álszentségeit, újjáélesztette az emberek megingott hitét a feltámadásban, és megtisztította minden félreérthetőségtől és homálytól az ősi testamentumokat szavainak és azok jelentésének világító fénye által (*pristina instrumenta manifestis verborum et sensuum luminibus ab omni ambiguitatis obscuritate purgavit*). 8. Mivel szükség volt arra, hogy eretnokségek is legyenek, hogy a kipróbáltak nyilvánvalókká váljanak (1Kor 11,19), ezek az eretnokségek azonban nem lettek volna képesek határozott alakot ölteni, ha nem vettek volna át bizonyos dolgokat a Szentírásból, ezért úgy tűnhet, hogy az ősi Szentírás is különféle anyagokkal látta el őket gonosz tanaik kidolgozásához, amelyek valójában annyira torzultak, hogy ugyanabból a Szentírásból cáfolhatók. 9. Ezért rendben lévő és helyénvaló volt, hogy a Szent Szellem többé ne tartsa vissza kegyelmes fényének áradását ezekre az ihletett írásokra, hogy képesek legyenek terjeszteni az igazság magvát anélkül, hogy

körmönfont eretnekségekkel keveredjenek (*nullis haereticorum versutiis semina subspargerent*), és ki lehessen tépni közülük a konkolyt. Így most a teljes Szentírás nyílt és világos magyarázata az Új Proféciaán keresztül, amely a Paracletusból árad, eloszlatta a régi idők minden bizonytalanságát, az önkényesen kiválogatott példázatokat (*iam omnes retro ambiguitates et quantas volunt parabolas aperta atque perspicua totius sacramenti praedicatione discussit per novam prophetiam de paracleta inundantem*). 10. Ha vizet merítesz az Ó forrásaiból, soha nem fogsz más tanítás után szomjazni (Jn 4,14): semmilyen kérdés utáni vágy nem fog belülről égetni, mert ha a test feltámadását iszod, az mindenkor fel fog frissíteni.

1.6. Eszkatológia az Új Profécia szerint

Marki6n ellen III. 24.1–6. (Labriolle #17.) Nagy Imre ford.

1. „Egyébként a ti Krisztusotok a föld visszaadása révén az eredeti állapotot ígéri a zsidóknak, és életük végeztével az alvilágban Ábrahám kebelén felüdülést.” Óh, legjobb Isten, aki megengeszte l6dve visszaadja, amit haragjában elvett! Óh, a te Istened, aki sújt és gyógyít, rosszat és békét terem! Óh, az Isten, aki a pokolig irgalmas! 2. De Ábrahám kebelér6l majd idejében sz6lunk. Zsid6ország visszaállításáról pedig, amit maguk a zsidók úgy remélnek, ahogy le van írva, a helyek Krisztusra, az Egyházra, annak életére, lelki értelemben vett gyüm6lcseire utalnak, hosszú lenne végig követni, és már más m6ben tárgyaltam, amelynek a „Hívek reménye” (*De spe fidelium*) címet adtam,² jelenleg pedig már csak azért is felesleges róla beszélni, mivel nem földi, hanem égi ígéretr6l van szó. 3. Mert mi is valljuk, hogy van számunkra ígéret földi országra, de az égi el6tt, más állapotban, tudniillik a feltámadás után ezer évig az Isten által alkotott mennyb6l alászálló Jeruzsálem, az, melyet fentebb az apostol is odaf6ntvaló anyánknak nevez (Gal 4,26). És a mi hazánk, vagyis állampolgárságunk az égben van (Fil 3,20) – mondja – bizonyval valamely mennyei városa utalva.³ 4. Ezt Ezékiel ismerte, János apostol látta, és a hitünk új profétai beszéde tanúsítja (*apud fidem nostram est novae prophetiae sermo testatur*), mert még látható megjelenése el6tt hirdeti jelként az eljövend6t. Napjainkban egy keleti hadjárat során derült ez ki. Köztudott ugyanis, a pogányok is tanúsítják, Júdeában negyven napon át hajnali órákban az égb6l mintha város ereszkedett volna le, s ahogy el6rehaladt a nap, a falai mind elt6ntek, és aztán a közelb6l már semmi sem maradt.⁴ 5. Err6l mondjuk, hogy befogadja a feltámadás szentjeit, és újjáéleszt minden

² *De restitutione vero Iudaeae, quam et ipsi Iudaei ita ut describitur sperant locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in ecclesiam et habitum et fructum eius spiritualiter competat et longum est persequi et in alio opere digestum, quod inscribimus De spe fidelium, et in praesenti vel eo otiosum quia non de terrena sed de caelesti promissione sit quaestio.* – Tertullianus itt lényegében a helyettesítési teológiát fejti ki, a hivatkozott műve elveszett vagy lappang.

³ *Politeuma nostrum, id est municipatum, in caelis esse pronuntians alicui utique caelesti civitati eum deputat* – szándékosan körülményesen fogalmaz, amit a magyar fordítás nem képes visszaadni: mindenképpen kerüli, hogy általában a római polgárjog (*civitas Romana*) degradálásával vádolhassák, ezért csak a városi polgárság jogára (görögül *politeuma*, latinul *municipatum*) utal. A „valamely égi város” (*aliquis caelestis civitas*) természetesen nem más, mint Jeruzsálem.

⁴ Talán Septimius Severus keleti hadjáratainak valamelyike során történt (193–194, 197–199). Figyelemre méltó, hogy a látomást Júdeába helyezi, vagyis egy szó sem esik arról, hogy a mennyei Jeruzsálem a montanizmus székhelyére, Pepuzára fog leszállni, ahogy Hieronymus később gondolta.

lelki jót, mely bőséges kárpótlás azért, amit a világban vagy megvetettünk, vagy elvesztettünk, amit Isten helyezett kilátásba. Mivel egyrészt igazságos, másrészt Istenhez méltó is, hogy ott megszaltalja fel szolgálát, ahol azokat az Ő nevében gyötörték. Ez az értelme a mennyei királyságnak (*haec ratio regni caelestis*), 6. amelynek ezer esztendeje után, amely kor magában foglalja a szentek feltámadását, érdemük szerint előbb vagy utóbb, majd a világ lerombolásának és az ítélet tűzének végeztével atomjainkban angyali lényekké változunk át (*demutati in atomo in angelicam substantiam*), tudniillik a romolhatatlanság magunkra vett ruhája által, és átvitetünk a mennyei királyságba (1Kor 15,51–52).

1.7. Profétálás elragadtatott állapotban

Markión ellen IV. 22.4. (Labriolle #18) Nagy Imre ford.

Tehát Péter is felismerte, hogy kiérdemelte a Krisztusával való együttlétet, azt javasolja, hogy ez ne szakadjon meg: „jó nekünk itt lennünk” – természetesen jó, ahol ott van Mózes és Illés –, csináljunk itt három sátrat, neked egyet, Mózesnek egyet, Illésnek egyet” (Lk 9,33). „De nem tudta, mit mond.” – Hogyhogy nem tudta? Vajon egyszerűen tévedett, vagy volt rá oka, hogy ezt mondta, aminek alapján joggal védjük az új profécia kegyelmi ajándékát, az elragadtatást, avagy az önkívület állapotát?⁵ 5. A Szellemben elragadtatott ember, különösen mikor meglátja Isten dicsőségét, vagy amikor általa Isten szól, nem gondol magára, mert beárnyékolta az isteni erény (*obumbratus scilicet virtute divina*). Ha ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés köztünk és a pszichikusok között, mellesleg könnyű Péter elragadtatását bizonyítani. Hogy ismerhette volna fel ugyanis Mózes és Illést – hisz sem képüket, sem szobrukat, sem ehhez hasonlót nem tarthatott meg a nép a Törvény tilalma miatt –, hacsak nem azért, mert Szellemben látta őket? És így amit mondott, tudniillik a Szellemben és nem saját belátására hagyatkozva, azt nem tudhatta.

A lélekről 9.4. (Labriolle #19) Grüll Tibor ford.

Most van minálunk egy testvérnő, akinek a kijelentés ajándékai adattak (*revelationum charismata sortita*), amiket a gyülekezetben a vasárnapi istentiszteleteken a Szellemben való elragadtatás által szokott megtapasztalni (*per ecstasin in spiritu patitur*): angyalokkal – sőt néhanapján magával az Úrral – szokott beszélgetni; szent dolgokat (*sacramenta*) lát és hall, és némelyek szíve is feltárul előtte, úgy hogy a szükségben lévők gyógyulást vehetnek tőle. Akár az Írásokat olvassák, akár a zoltárokat éneklük, akár az ígét magyarázzák, akár kérésekért imádkoznak – ezek mindegyike lehetőséget nyújt számára a látomásokra.

1.8. Szakadás a pszichikusok és pneumatikusok között

Praxeas ellen 4-7. (Labriolle #41-45.) Vanyó László ford.

4. Ő [Praxeas] először Asiából hozta római talajra a perverzítésnek ezt a fajtáját, és másokat is nyugtalanít, ráadásul még a vértanúsággal is büszkélkedik, felfuvalkodott egy egyszerű és rövid bebörtönzés unalma miatt, amikor, még ha oda is adta volna testét, hogy elégien, semmit nem használt volna neki, mert nem volt meg benne Isten szeretete, akinek karizmáit még el is üzte. 5.

⁵ *Ratione qua defendimus in causa novae prophetiae gratiae ecstasin, id est amentiam, convenire* – az ekstázist vagy másként elragadtatást már Péter kortársai is részegségnek vélték (Apcs 2,13).

Ugyanő akkor a római püspöknél – aki már-már elismerte Montanus, Prisca és Maximilla próféciáját, és elismerésével békét szerzett Asia és Phrygia egyházainak – hazugságokat fogott a prófétákra és egyházaikra, és elődeinek tekintélyét védve a már kiadott békelevél visszavonására kényszerítette, s a karizmák elismerésének szándékától eltérítette. A Sátánnak két ügyletét is gondjaiba vette Praxeas Rómában: elűzte a próféciát és behozta az eretnekséget; elűzte a Paracletust és keresztre feszítette az Atyát. 6. Az itt is elhintett praxeaszi zabszemek termést hoztak azok körében, akik a tanítás egyszerűségében szunyókálnak; ide is elplántálva már látszik – aki által Isten akarta – hogy kitépetett. Tartózkodott a fentiek doktora a jobbulástól, s marad az adóslevél a psychikusoknál, akiknél akkor a dolgok történtek. 7. Azután csend. Minket meg azután a Paracletus elismerése és védeése elválasztott a psychikusoktól. Ennek a pelyvának a magvait immár mindenütt elhintették, időnként az álnok képmutatás révén rejtőzködött, s most megint felszínre tört. De ismét kitépik. Ha az Úr akarja, még ebben a fordulóban, ha nem, akkor az ő napján minden elfajzott magot öszszegűjtenek és a többivel a botrány ki nem alvó tüzén megégetnek.

1.9. A testi keresztényekről

A test feltámadásáról 11. (Labriolle #27) Grüll Tibor ford.

De elég legyen ennyi a test dicséretéről, amit annak ellenségeivel szemben fogalmaztam meg, akik ugyanakkor a test legjobb barátai is; mert nincs senki, aki annyira a test szerint élne, mint azok, akik tagadják a test feltámadását, mivel megvetik annak minden fegyelmét, miközben nem hisznek a büntetésében. Bölcs beszéd az, amit a Paraklétosz mond ezekről a személyekről Prisca prófétánő szája által: „Testiek, mégis gyűlölik a testet.” Mivel tehát a testnek van a legjobb biztosítéka afelől, hogy biztosítsa a maga számára a megváltás jutalmát, nem kellene alaposan megfontolnunk magának Istennek a hatalmát, erejét és képességét, amely oly nagy, hogy általa újjáépíthetjük és helyreállíthatjuk a elomlott és elzáródott, minden lehetséges módon kificamodott hús-test építményét? Vajon kihirdetett-e Isten a természetben bármilyen analógiát, hogy meggyőzzön bennünket hatalmáról ebben a tekintetben, nehogy valaki még mindig hiányt szenvedjen Isten ismeretében, amikor a belé vetett hitnek nem kell más alapon nyugodnia, mint azon a hiten, hogy Ő mindenre képes?

1.10. A bűnöket a szellemi keresztények bocsáthatják meg, nem a pápa

Az erkölcsi tisztaságról 21.6-16. (Labriolle #48) Grüll Tibor ford.

Most tehát mutass nekem, te apostoli [úr],⁶ prófétai példákat, hogy abból megismerhessem isteni [mivoltodat], és [azután] tulajdoníts magadnak olyan hatalmat, amivel az ilyesfajta bűnöket is megbocsátd! 6. Ha pedig egyedül a tanítás hivatala jutott számodra, és nem a hatalmadnál fogva, hanem a szolgálatod által elnökölsz; ki vagy mekkora vagy te – aki sem prófétai, sem apostoli [tulajdonságokat] nem tudsz felmutatni –, hogy megbocsáss, miközben éppen azzal az erénnyel nem rendelkezel, amelynek dolga a megbocsátás? 7. „De – mondod erre – a bűnök megbocsátásának joga az egyház hatalmában van.” Ezt még [nálad is] jobban elismerem és állítom, én, aki az új prófétákban magával a Paraklétozzal rendelkezem, aki azt mondja: „Az egyháznak hatalma van

⁶ A római pápa megszólítása.

a bűnök megbocsátására; de mégsem fogom megtenni, nehogy más [bűnöket] kövessenek el.”
8. „Mi van akkor, ha ezt egy hamispróféta szellem jelentette ki?”⁷ Épp ellenkezőleg, a Felforgató dolga inkább abban állt volna, hogy egyrészt magát a kegyelemmel megkedveltesse, másrészt a többieket bűnök elkövetése irányába terelje. Vagy ha [a Paraklétosz] ezt is az Igazság Szelleme szerint óhajtotta kifejezni, akkor tehát az Igazság Szelleme kegyelmet adhat a paráznáknak, de nem akarja megtenni, ha az a többség számára rosszat jelent.

9. Most pedig a te véleményedet kérdezem: honnan származtatod ezt a jogot az Egyház számára? Ha onnan, hogy az Úr azt mondta Péternek: „*ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat... és neked adom a mennyek országának kulcsait*”, vagy „*amit megkötsz a földön, a mennyekben is kötvé lesz, és amit megoldasz a földön, a mennyekben is oldva lesz*” (Mt 16,18-19) – te arra következtetsz, hogy az oldás és kötés hatalma neked jutott – azaz Péter feladatköre az egész Egyházé –, 10. miféle ember vagy te, aki kiforgatod és megváltoztatod az Úr szándékát, aki ezt személyesen Péterre ruházta rá? Mert azt mondja: „*Terád építem fel az én anyaszentegyházamat*”,⁸ és „*neked adom a kulcsokat*” – vagyis nem az Egyháznak –, és „*amit megkötsz vagy megoldasz*” – nem pedig „*amit megkötnék vagy megoldanak*”. 11. A dolgok kimenetele is ezt mutatja. Péterben, vagyis Péter által épült fel az Egyház; ő használta [először] a kulcsot, mint láthatod: „*Izraelita férfiak, halljátok meg e beszédeket: a názáreti Jézust, azt a férfit, aki Istentől bizonyóságot nyert elöttetek*” stb. (Apcs 2,22). 12. Végül ő volt az első, aki a Krisztusban való megkeresztelkedés által kinyitotta a Mennyei Királyság kapuját, amelyben feloldozást nyerünk a régi bűnök alól, és megkötöttünk azokkal, amelyek nem nyernek feloldozást az igaz üdvösség szerint – ahogyan Ananiást is a halál bilincsébe verte (Apcs 5,4-5), és a járasképtelen nyomorékok feloldozta testi fogyatékosága alól (Apcs 3,2-7). 13. De a Törvény megtartásáról szóló vitában is mindenki közül elsőként Péter volt, aki a Szellemtől ösztönözve jelentette ki a nemzetek elhívásával kapcsolatban, mintegy előrebocsátva: „*Most azért mit kísértitek az Istent, hogy a tanítványok nyakába oly ígát tegyetek, melyet sem a mi atyáink, sem mi el nem hordozhattunk? Sőt inkább az Úr Jézus Krisztus kegyelme által hisszük, hogy megtartatunk, miképpen azok is*” (Apcs 15,10-11). 14. Ez a kijelentés egyszerre oldotta fel a törvény azon részeit, amelyeket elhagytak, és megkötötte azokat, amelyeket fenntartottak. Ezért az oldás és kötés hatalmának, amely Péternek lett átadva, semmi köze a hívők által elkövetett főbenjáró bűnökhöz. 15. Ha az Úr megparancsolta volna Péternek, hogy az ellene vétkező testvérnek hetvenszer hétszer bocsásson meg, bizonyára arra utasította volna őt, hogy azután már semmit se kössön meg – vagyis ne tartson meg –, hacsak nem azokat [a bűnöket], amelyeket az Úr ellen, tehát nem a testvérek ellen követtek el. Ebből ugyanis azt az ítéletet lehet hozni, hogy nem szabad elengedni az Isten ellen elkövetett vétkeket, miközben az emberek elleni [vétek] bocsánatot nyernek.

16. Most akkor [mi köze mindennek] az Egyházhoz, és hozzád, te pszichikus? Hiszen – Péter személyével összhangban – ez a hatalom a szellemieket illeti meg: akár az apostolt, akár a prófétát. Mivel maga az Egyház is – legfőképpen és legelső sorban – azonos a Szellemmel, akiben [jelen van]

⁷ Ez a mondat a pszichikus ellenfelek részéről hangzik el, akik azzal vádolták az „új prófécia” híveit, hogy a Sátán sugalmazására hallgatnak. Hasonló érvelés hangzik el: *De ieuiniis* 11.4-5.

⁸ „*De én is mondom neked, hogy te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat*” (Mt 16,18), Tertullianus valószínűleg szándékosan hagyta ki a *Petrus – super hanc petram* szójátékot, mivel az a pápaság intézményének megalapozására szolgált.

az Egy Istenség hármassága: az Atya, a Fiú és a Szent Szellem. [A Szellem] egyesíti az Egyházat, amit az Úr háromra helyezett rá.⁹ 17. És ettől fogva minden egyes embert, aki egyesül ebben a hitben, Egyháznak tekint annak Szerzője és Megszentelője. Ennélfogva az Egyház megbocsáthatja a bűnöket, de csak a szellemi Egyház, egy szellemi emberen keresztül; nem pedig az az egyház, amelyet bizonyos számú püspök alkot. Mert a jog és az ítéllethozatal az Úré és nem a szolgálé; magáé Istené és nem a papé.

1.11. A pszichikusok elutasítják a vértanúságot

A koszorúról 1.4. (Labriolle #22) Ladocsi Gáspár ford.

Azután a vélemények róla – nem tudom, keresztényeké-e, hiszen azok nem különböztek a pogányokéitól –, aki hirtelen és gyorsan meghalni kívánt, amikor megkérdezték kiléte felől, neve miatt nem kezdett kitérőket keresgélni, és ebben ő ott egyedül volt bátor megannyi társa között, mivelhogy egyedül ő volt keresztény. Magatartása különösen azok szemében tűnt kirívónak, akik a Szent Szellemtől való jóvendölést már régen elfelejtették, és inkább már arra gondoltak, hogy elállnak a vértanúságtól. 5. Egymás között azon morogtak, hogy most veszélybe került az az áldott béke, amelyet ők már jóideje megszereztek maguknak. Nincs kétségem afelől sem, hogy némelyek már rég megtalálták azokat az írásokat is, amelyek magyarázatul szolgálnak ahhoz, hogy poggyászaitak útra bocsátották, és felkészültek a városról városra történő menekülésre, az evangélium szavaiból más már nem is fordult meg fejükben (Mt 10,23). Ismerem pásztoraikat is, akik békében oroszlánok, de háborúban szarvasok.

1.12. A montanisták nem menekülnek a vértanúság elől

Menekülés az üldözés idején 4.2-4.¹⁰ Vanyó László ford.

A valóságban a legkiválóbb dolgok, a szemérmesség, az igazság és az igazságosság, sok ember felfogása szerint kellemetlenek. Így hát nem a valóságot kell az érzékelésnek feláldozni! 3. Így az üldözés is valójában jó dolog, mert isteni és észszerű rendelkezés, nem tetszik azonban azok érzékelésének, akiket rosszként érint. De mivel látod, hogy még ennek a rossznak is megvan az értelme Istennél, mikor az egyiket az üldözés elfordítja az üdvösségtől, amint az a jó is ebből az okból ered, hogy egy másik meg éppen az üldözés következtében jut el az üdvösségre – hacsak valaki indokolatlanul el nem veszik vagy nyeri el az üdvösséget az Úrnál –, az nem mondhatja

⁹ Elég nehezen érthető szöveghely: a *quam Dominus in tribus posuit* mellékmondatban a *quam* bizonyosan az *ecclesiam*ra utal vissza; Joseph Moingt szerint pedig az *in tribus posuit* Jézusnak arra a mondására alludál, mely szerint „*ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük*” (Mt 18,20); így értendő tehát, hogy az Úr „háromra (vagyis három hívó emberre) helyezte rá az Egyházat”. – Moingt teljesen releváns magyarázatát is idézem: „Az Egyház nem egyszerűen egy jogi testület, amit a püspökök száma szerint alapítottak, hanem mindenekelőtt egy szellemi valóság, szellemi közösség, közösség az egy hit révén az egy Szellem által, aki a három személyű Isten, és következőképp, mivel Krisztus, az Egyház alapítója, ott található, ahol ketten vagy hárman összegyűlnek a nevében, ők alkotják az Isten Templomát a Szent Szellemtől megszentelve, azok gyűlnek össze, akik ugyanazt a Szentháromság-hitet osztják” (Moingt 1964, I. 65). – Egy másik lehetséges magyarázat szerint a „három” arra a három személyre/dologra utal, akik/amelyek bizonyosságot tesznek Jézusról a mennyben: az Atya, az Ige és a Szent Szellem (1Ján 5,7). (Szép E. Kinga javaslata.)

¹⁰ A montanisták és az ún. „önkéntes mártírság” sokat vitatott kérdéséről lásd Moss 2012; Buck 2012; Middleton 2013; Doherty 2021.

rossznak az üldözést, mely még a rossz részében is jó, mert valamilyen értelem intézi. 4. Ha tehát valamilyen módon az üldözés is jó, mert ez a valóság, nem szabad kerülni, hogy visszautasítsuk a jót, mert az vétek, annál is inkább, mert Isten jónak látta, ezért valóban nem lehet kerülni, hisz Istentől származik, akinek akarátát kikerülni nem lehet. Ezért tehát, aki azt állítja, hogy kerülni kell, a rossz vádját emeli Isten ellen, amikor az üldözés elől, mint valami rossz elől menekül – mert a jót senki sem kerüli –, meg Istennél erősebbnek is tartják magukat, kik azt gondolják, elkerülhetik, amit Isten mint olyat, megtörténtté akar tenni.

Perpetua és Felicitas szenvedése 1.1–5.¹¹ Vanyó László ford.

1. Ha a hit Isten kegyelmét tanúsító régi példái is az emberek épülését szolgálták, melyeket pontosan azért is foglaltak írásba, hogy olvasásukkal – mintegy a dolgok megjelenítésével – Istent is tiszteljék, az emberek is megerősödjenek, akkor miért ne íránk le mi is azokat az új példákat, melyek mindkét célnak megfelelnek? 2. Vagy mert ezek is egyszer majd régiek lesznek, s későbbi nemzedékeknek szükségük lesz rájuk, bár jelenükben még kisebb tekintélyt igényelhetnek maguknak, az ősiség előlegezett tisztelete miatt. 3. Akik azonban az egy Szent Szellem erejét bizonyos korszakokra korlátozzák, látni fogják, hogy nagyobbak kell tartani az újabb példákat, melyek az utolsó korszakban rendeltettek a kegyelem túláradásának megfelelően. 4. „A végső napokban ugyanis, mondja az Úr, kiárasztok Szellememből minden testre, és prófétálni fognak fiaik és lányaik, és kiárasztok Szellememből szolgálóimra és szolgálóimra, és az ifjak látomásokat fognak látni, és az öregek álmokat álmodnak majd” (Joel 2,28; Apcs 2,17–18). 5. Így mi is, akik az egyformán megígért új prófécia és látomásokat elismerjük és tiszteljük is, és a Szent Szellem többi erényeit, erőit az Egyház eszközeinek tudjuk be, nekik küldetett, hogy kiossza mindenkinek ugyanezeket az adományokat, ahogyan az Úr mindenkinek kiosztotta (1Kor 7,17; Róm 12,3), szükségképpen elbeszéljük és Isten dicsőségére való felolvasásával megünnepeljük, nehogy kishitűségből vagy kétségbeesésből bárki is úgy tekintse, hogy az istenség kegyelme csupán a régiek körében volt meg, akár abban, hogy a tanúságtételre, akár abban, hogy a kinyilatkoztatásra méltattak, mert Isten mindig valóra váltja ígérését, tanúságot a nem hívőknek, jótéteményül a hívőknek.

1.13. A montanisták és pszichikusok szokásai közötti különbségek

1.13.1. Böjtölés és xerophagia¹²

A böjtökről 1.1–4. (Labriolle #35–40.) Vanyó László ford.

1. Csodálnám a psychicusokat, ha csupán a nemi élvezet bilincselné le őket, ami miatt többször is házasságot kötnek, s nem uralkodna rajtuk még a falánkság is, ami miatt gyűlölik a böjtölést; szörnyszülött lenne tudniillik a falánkság a nemi vágy nélkül, mikor ez a kettő annyira egy és

¹¹ A *Passio Perpetuae* egyértelműen montanista ihletésű szöveg, mint azt az alább idézett bevezetés is bizonyítja. Tertullianus szerzősége mellett is számos érvet lehet felhozni, lásd Heffernan 1995; Butler 2011; Gonzalez 2014.

¹² A *xerophagia* szó szerint „száraz (vagy szárított) ételek evését” jelenti, amit Dániel könyvéből vezettek le a korai egyházban: Gammie 1985. A keleti ortodoxiában a nagyhéten máig alkalmazzák a szokást; ezen kívül bizonyos bűnök után ezt szokták kiróni penitenciaképpen.

annyira összetartozik, hogyha egyáltalán meg tudnák azokat különböztetni, először is maguk a szeméremtagok sem tartoznának a hashoz. Nézz a testre, s látod, egy terület ez! 2. A testtagok elhelyezkedésének aztán megfelel a bűnök rendje is, először a gyomor, aztán rögtön a pocak alá alapozott pajzanságok. A falánságon át költözik be a bujaság. A testtel való foglalatosságban felismerem tehát a psychikus hitet, melyben minden megvan, a készség a zabálásra éppúgy, mint a többszöri házassulásra. Méltán áll szemben féltékenyen a spirituális fegyelemmel, midőn ezen a ponton is megtartóztatással vádolja, amikor az a falánságra is zabolát rak, semmilyen, vagy csak késő esti étkezéssel, vagy csak száraz ételek fogyasztásával, amint az egyszeri házassággal is fékezi a nemi vágyat. 3. Bosszantó már kiállnom is ilyenekkel, szégyellek már vitatkozni is ezekről, akiknek már védekezése sem szemérmes. De hát hogyan védhetném meg a mértékletességet és a tisztaságot ellenfeleink felmérése nélkül?¹³ Egy szóval megmondom, kik ezek: a psychikusok belső és külső kolbászai.¹⁴ Ezek vitatkoznak a Paracletusról! Ezért utasítják el az új prófécia! Nem azért, mert Montanus, Priscilla és Maximilla „idegen Istent hirdet”, nem azért mert „Jézus Krisztust feloldják” (1Jn 4,3), nem azért, mert „a hitnek és reménynek valamilyen szabályát elforgatják”, hanem mert nyíltan tanítják, többször kell böjtölni, mint házasodni. 4. A házassulás módjáról már kiadtuk a monogámia védelmét.¹⁵ Most, amikor a csata a fenyítés körül folyik, ez a megtartóztatásért folyó második, vagy méginkább első háború. Szemünkre hányják, hogy külön böjtöket tartunk, *statió*inkat gyakran estébe nyúlóan végezzük, a *xerophagia* szabályát is megtartjuk, hús nélküli, száraz ételeket készítünk, saft nélkül, leves gyümölcsök nélkül, nehogy valami borfélélet együnk vagy igyunk, ehhez jön még a fürdéstől való megtartóztatás, ami megfelel a száraz dolgokkal való táplálkozásnak. 5. Az újdonságot hányják fel, megengedhetetlensége miatt óvást emelnek, hogy eretnekségnek ítélik, ami ha emberi vakmerőség, hamis prófécianak kell mondanivaló, ha viszont a Lélek utasítása, akkor hallhatjuk bármely oldalról az átkot mi, akik másként nem hirdethetjük (Gal 1,8).

A böjtökről 12.1-2. (Labriolle #38) Vanyó László ford.

1. Már ebből a szempontból is jóllakottan és eltelten uralkodtok (1Kor 4,8), nem követtek el vétéseket, melyeket böjtöléssel kellene eltüntetni, nem szorultok a kinyilatkoztatások tudományára, melyeket a száraz ételek fogyasztásával lehet kieszközölni, nem féltek különleges küzdelmektől, melyeket a *statió*kkal kellene végigharcolni. 2. Hogy a Paracletus János óta elnémult, s a legfőbb ok, ami miatt mi magunknak prófétái lettünk, nem akarom mondani azért, hogy kiimádkozzuk Isten haragját, sem azért, hogy kieszközöljük védelmét és kegyelmét, hanem azért, hogy felvértezzük magunkat a végső idők körülményeire, minden megaláztatást magunkra vállalunk, amivel megszokjuk a börtönt, és gyakoroljuk magunkat az éhezésben és szomjazásban, amikor az életmód szűkösségét és szorongásait türelemmel kell viselni, hogy úgy lépjen be a börtönbe a keresztény, ahogyan onnan kilép, aki ott nem büntetést tölt le, hanem fegyelmet tanul, nem a világ kínjait szenvedni, hanem kötelességét teszi, annál megbízhatóbban lép küzdelembe a fogságból, mert nem

¹³ Szó szerint: „az ellenfelek megadóztatása nélkül” (*sine taxatione adversariorum*).

¹⁴ Ma már nehezen értelmezhető, tréfának szánt kijelentés: *exteriores et interiores botuli psychicorum*, ami talán arra utal, hogy szerinte a pszichikusok „kívül-belül kolbászból vannak”.

¹⁵ A *De monogamia* című műről van szó, amit hagyományosan 213/214-re datálnak.

élt vissza a testtel, úgy hogy már nincs is rajta mit kínozni, mert a csupasz és száraz bőr páncélja veszi körül, a csipeszekkel szemben szaru van rajta, előlegezve már vérenek ontását – mintegy lelkének akadályai –, sőt maga siettetve azt, aki azt gyakori bűjtölése révén már közletről ismeri?

A bűjtökről 15.2. (Labriolle #40) Vanyó László ford.

2. Mily kicsi ugyanis nálunk az ételre vonatkozó tilalom! Évente nem teljes két hét száraz étellel, tudniillik a szombat és vasárnap kivételével, Istennek ajánljuk fel azt, amitől megtartóztattuk magunkat, de nem vetjük el, csak elhalasztjuk fogyasztásukat.

1.13.2. Egyszeri házasságkötés

Az egyszeri házasságról 1.1 – 2.4. (Labriolle #29–30) Vanyó László ford.

1.1. Az eretnekek megszüntetik a házasságot, a pszichikusok megsokszorozzák, amazok egyszer se, ezek pedig nem egyszer házasodnak. Mit teszel Teremtő törvénye? Az idegen heréltek (*spadones*) és kocsihajtóid (*aurigas tuas*) között legalább annyira panaszkodsz a tied engedékenysége miatt, mint a tőled távol állók utálkozása miatt, mert ugyanúgy megsértene azok, akik visszaélnék veled, mint azok, akik nem élnek veled. 2. Valóban, sem az ilyenféle megtartóztatás nem dicséretes, mivel eretnek, sem a szabadosságot nem kell védeni, mert pszichikus; amaz káromol, emez tobzódik; amaz lerontja a házasságok Istenét, emez összezavarja. 3. Nálunk azonban, akiket méltán mondanak spirituálisoknak, mert azzá tesz minket a szellemi karizmák elismerése, istenfélő megtartóztatás van félénk engedékenységgel, mindkettő a Teremtővel tart. A megtartóztatás tiszteletben tartja a házasodás törvényét, az engedékenység mérsékli azt, amarra nem kényszerítenek, ezen pedig uralkodnak; amaz választás dolga, emez a mértéktartásé. Egy házasságkötést ismerünk, ahogyan egy Istent. Inkább lesz tisztessége a házasságnak ott, ahol megvan a szemérmessége is. 5. A Szellemet be nem fogadó pszichikusoknak azonban nem tetszik az, ami a Szellemé (1Kor 2,14). Ezért, mivel nem tetszik nekik az, ami a Szellemé, abban lelik kedvüket, ami a testé, és ami a Szellemmel elletétes. „A test – mondja – a Szellem ellen kívánczik, és a Szellem a test ellen” (Gal 5,17). 6. De mit kívánjon jobban a test, mint azt, ami méginkább a testé? Ezért is veszítette el kezdetben a Szellemet: „Ne maradjon az én Szellemem örökké az emberben, mivelhogy ő test” (1Móz 6,3).

2.1. Eretnekségként hánytorgatják fel tehát az egyszeri házasságkötés fegyelmét, s nem is más súlyosabb okból kénytelenek tagadni a Paracletust, mivel új tan megalapítójának tartják, számukra különösen szörnyűséges tanénak, ezért az általános értekezésben már itt legelőször meg kell állni, vajon úgy értendő-e, hogy a Paracletus valami olyat tanított, ami újdonságként állítható szembe a katolikus hagyománnyal (*adversus catholicam traditionem*), ami nyomasztó a könnyű teherrel szemben? (Mt 11,30) 2. Az Úr maga nyilatkozott mindkettőről, azt mondta ugyanis: „Még sok mondanivalóm van hozzátok, de most el nem hordozhatjátok. De mikor eljön amaz, az igazságnak Szelleme, elvezérel majd titeket minden igazságra” (Jn 16,12–13), amivel mindenesetre eléggé jó előre meg akarta értetni, hogy azokat új dolgoknak is lehet tekinteni, mint addig még ki nem nyilvánítottakat, akárhányszor terheseknek, de azért még nem lehet ki nem nyilatkoztatottnak venni. 3. „Tehát – mondod – ennek az érvelésnek alapján akármilyen új és terhes dolgot a Paracletusnak lehet tulajdonítani, még akkor is, ha az éppen ellenkező szellemtől származik.” Mindazonáltal nem

így van: az ellentétes szellem az eltérő tanításból tűnik ki, először a hitszabályt (*regula fidei*) hamisítja meg, tehát a fegyelmi rendet (*ordo disciplinae*) is meghazudtolja, mert ami fokozatilag első, előljár annak romlása is, azaz a hité, mely megelőzi a fegyelmet; bárki is szükségképpen először Istenről tanít tévesen, azután a rendelkezések tekintetében. 4. A Paracletusnak azonban sok tanítanivalója van, amit ráruházott az Úr, saját elhatározása szerint. Először Krisztust tanúsítja, akit hiszünk – a teremtő egész rendjével meg is dicsőíti Őt, Őrá emlékeztet. Az alapvetőnek elismert szabályokból számos fegyelmi szabályt nyilatkoztat ki, hitelesíti azokat az igehirdetés sértetlenségével (*integritate praedicationis*). Noha a szabályok újak, mert most lettek kinyilatkoztatva, noha nehezek, mert most sem tudják elviselni, mégsem más Krisztushoz tartoznak, mint aki azt mondta, hogy sok mondanivalója volna, amit majd a Paracletus fog megtanítani. Nem kevésbé terhesek azoknak, mint ezeknek, akik még most sem tudják elviselni.

Az erkölcsi tisztaságról I. 20–21. (Labriolle #46) Grüll Tibor ford.

...a hitre jutást követően nincs megengedve a második házasság, még ha történetesen a házassági szerződést meg is különböztetjük a paráznaság és a házasságtörés cselekedetétől, éppen ezért mi a tanítással szembeni engedetlenségünkkel a Paraklétoszra gyalázatot hozó kétszer-házasodókat (digámistákat) a leghatározottabban kitéssékeljük. 21. Ugyanezt a határt húzzuk meg a paráznának és a házasságtörőknek, akik békét nem eredményező könnyeiket ontják, mivel az Egyháztól bővebb viszonzást nem kapnak, mint hogy szégyenüket nyilvánosságra hozzák.

1.13.3. A szüzek elfátyolozása

A szüzek elfátyolozásáról 1.10–11. Vanyó László ford.

10. Ugyanígy az igazságosság is – hiszen a teremtmény és az igazságosság Istene ugyanaz – először a kezdetekben volt meg, az Istent félő természetben, azután a törvény és a próféták által eljutott a gyermekkorba, innen az evangélium által felbuzgott az ifjúkorba, most pedig a Paracletus által megnyugszik az érett korban. 11. Ő egyedül a tanító, aki Krisztusról beszél és Őt dicsőíti, mert nem magától szól, hanem azt mondja, amit Krisztus meghagy neki; Krisztus az egyetlen, aki megelőzi, mert csak Ő van Krisztus után; akik Őt befogadták, az igazságot a szokás elé állítják (*veritatem consuetudini anteponunt*); akik Őt hallhatják – aki mindmáig prófétál (*usque non olim prophetantem*) – azok fátyolozzák a szüzeket.

2. FELIRATOK

2.1. A Montanus név használata

2.1.1. Keresztelődence Montanus névvel

Négyszögletes márványtábla (1,04 x 0,62 m), jobb szélén 0,36 m átmérőjű kerek mélyedéssel, a tábla hosszabbik szélének oldalán görögül vésett felirat, Bekilli, 5. század

SEG VI, 243; Tabbernee 1997, #77, pp. 480–483.

„Montanosz prótodiakonosz (emlékére).”

A Montanosz / Montanus név elég gyakori Kis-Ázsiában, nemcsak a keresztények, hanem a pogányok körében is. TABBERNEE szerint ez a név annyira elterjedt volt Phrügiában, hogy a pogányok egyáltalán nem ódzkodtak attól, hogy ugyanazt a nevet viselik, mint egy közismert keresztény felekezet megalapítója. Pl. a Felső-Tembris-völgyben fekvő Gecekben előkerült egy felirat, amelyen apa és fia ugyancsak a Montanosz nevet viselték (MAMA X, 192), bár itt valószínű, hogy keresztények lehettek, mivel a felirat az Onészimosz, Kürillosz és Theodórosz neveket is tartalmazza, amelyek a keresztények körében voltak népszerűek. Ugyanakkor ennek a névnek a használata Phrügián kívül – mint azt TABBERNEE is hangsúlyozza – majdnem bizonyosan a montanistákhoz való tartozást jelzi. A szóbanforgó Montanosz πρωτοδιάκονος egészen bizonyosan montanista lehetett, ami azért is fontos, mert egyrészt a márványtábla (egy asztal része) ezek szerint egy 5. századi montanista templom felszerelése volt, másrészt – amennyiben elfogadjuk, hogy az asztal szélén található 36 cm átmérőjű és 23 cm mélységű kerek mélyedés egy keresztelőmedence, bizonyítékot nyerünk arra, hogy ők is a csecsemőkeresztetséget gyakorolták.

2.1.2. Muntanus, a Szent Szellem helyettese?

Négyszögletes márványlap (0,96 x 0,75 m) vésett latin szöveggel, Christogrammal, alfa és ómega betűkkel, két rozettával; Khenchela (Algéria), 4. század második fele

CIL VIII,1 2272; ILCV I 1636; AE 1937, 70; Tabbernee 1997, #71, pp. 445-452.

„*Flavius Abus, domesticus, az Atya, a Fiú, és Muntanus úr nevében, beváltotta ígését.*”

A *domesticus* a császári testőrség (*protectores domestici*) elit alakulatához tartozó személy volt. A Flavius *gentilicium* a Constantinus-dinasztia idején volt gyakori, az Abus/Avus *cognomen* viszont elég ritka Africában. Mialatt Numidiában állomásozott, Flavius Avus fogadalmat tett: a felirat ennek beváltását igazolja. Az erre utaló *quod promisit complevit* kifejezés egyébként pogány feliratokon is gyakori. A felirat montanista jellegét szinte senki sem kérdőjelezi meg, amit a trinitárius formula sajátos átalakítása bizonyít: a *Pater* és a *Filius* mellett nem a *Spiritus Sanctus*, hanem *dominus Montanus* neve szerepel. Ez közvetve azt az utalást is megerősítheti, amely szerint a montanisták az Atya, a Fiú, és Montanus nevében keresztelték a híveket.¹⁶ TABBERNEE ezzel szemben úgy érvel, hogy a *dominus* kifejezés nem a montanizmus alapítójára, hanem annak egyik azonos nevű mártírjára utal, a *Spiritus Sanctus* kihagyása pedig annak köszönhető, hogy a feliratot egy laikus vésette. A Montanus nevű mártír emlékét egyébként egy Tebessában talált felirat valóban megörökítette.¹⁷

2.1.3. Montanus, az „áldott”

mészkből faragott díszes oszlop (1,78 x 0,46 m), tetején latin felirattal, Khenchela (Algéria), 5. század
Tabbernee 1997, #91, pp. 536-539.

„*Az áldott Montanus utasítására, Purpurius készítette, Donatus művészetével.*”

¹⁶Bas. *Epist.* 188.1; Aug. *Epist.* 237.2.

¹⁷*memoria sancti Montani*, CIL VIII,2 10665; VIII,2 17607.

Az africai keresztény feliratokon igen ritkán fordul elő az *ex jussione* („utasítására”), a szöveg ugyanakkor érthető utalást tartalmaz: a díszes oszlop állíttatója, Purpurius, úgy vélte, hogy Montanus „parancsba adta” neki az oszlop elkészítését. Hasonló formulák (*ex iussu, ex visu, ex auditu* stb.) igen gyakran szerepelnek pogány feliratokon is. A Montanus neve előtt álló *benedictus* („áldott”) a *beatus* („boldog”) szinonimája, és talán arra utal, hogy a szóban forgó személy azonos lehet azzal a Karthágóban 259-ben mártírhálált halt Montanuszal, akinek kultusza később Numidiába is eljutott. TABBERNEE hangsúlyozza, hogy a mártír egyaránt lehetett katolikus, donatista, vagy akár tertullianista, különösen az előbbi valószínű. Az is lehetséges, hogy ennek a Montanusnak Kenchelában *martyriumot* is emeltek.

2.2. Profétákra/profétanőkre történő utalások

2.2.1. Nanasz profétanő

Kéesszürke márványsztlélé (90 x 31 cm), alsó és felső része törött, a felső részen faragott koszorú nyoma látszik, a középmezőben görög felirat; Kotiaeiön (Akoluk), 4. század második fele
BE 1972, 473; TIB 7 (1990), 176-177; Tabbernee 1997, #68, pp. 419-423.

„Profétanő. / Nanasz, Hermogenész lánya. / Imákkal és litániákkal kereste a Dicsőség Urát; himnuszokkal és dicséretekkel esedezett a Halhatatlan előtt; imádkozván éjjel és nappal kezdettől fogva elnyerte az Isten félelmét; angyali látomásban és (isteni) szózatban részesült a legnagyobb mértékben, Nanasz, az áldott, akinek alvóhelye [- -] és alvótársa, igen szeretett férje, aki (vele) távozott el a mindeneket-tápláló földről; szomorú dolog [- -]; azok, akik régóta igen tisztelik, (emelték ezt a síremléket) emlékül.”

A felirat a Felső-Tembris-völgyben került elő, ahol a fennmaradt feliratok tanúsága szerint a lakosság nagyobb része már a 3. század végére kereszténnyé vált. Bár sem a környéken gyakori „keresztények a keresztényeknek” formulát, sem a Szent Szellemre történő utalást nem találunk benne, nem kétséges, hogy ezt is egy szellemi kereszténynek állították. CHRISTINE TREVETT több szempontot is felsorol, melyek miatt kereszténynek kell tartanunk, egyebek mellett már a κοιμητήριον („alvóhely”) szó használata is ezt bizonyítja. A Nanasz név ugyan gyakori a férfiak között is, de a προφήτισσα („profétanő”) egyértelműsíti, hogy a név *femininum*. MITCHELL és TABBERNEE szerint is Nanasz montanista volt, de TREVETT szerint csupán „egy kegyes katolikus özvegy”, vagyis nem szűz, mint a montanista profétanők. Nanasz sírfelirata ugyanakkor igencsak emlékeztet a Tertullianus *De anima* 9-ben leírt profétanőre [lásd a 2.7. pontban közölt szöveget]. Az éjjel-nappali imádkozás, de legfőképpen az angyali látomások és isteni szózatok egy *sírfeliraton* feltüntetve – mindez nem nagygyházi, hanem montanista jellegre utal.¹⁸

2.2.2. A „mécsestartó öt szűz” vezetője

Szürkemárvány sztlélé (mérétek nincsenek), középen kereszt, alsó részén *tabula ansatába* vésett görög felirat; Ankara, 5-6. század.
TIB IV (1984), 130; Tabbernee 1997, #87, pp. 518-525.

¹⁸Trevett 1999, vö. Hirschman 2004, Poirier 2004.

„Itt alszik az öt mécesstartó szűz egyike, Krisztus legistenszeretőbb (leánya), Stephania, a vezető.”

Mitchellnek igaza lehet abban, hogy az „öt szűz” a Mt 25:1–13 példázatára utalhat, Stephania azoknak a vezetője (ἡγουμένη) volt, akik mécesükben olajat tartottak, és a Krisztus eljövetelére várva megőrizték szüzességüket.¹⁹ Epiphanius a montanisták közül kivált quintiliánusok egyik szertartását így írja le: „Összejöveleiken gyakran megjelenik hét mécesstartó szűz, fehér ruhákba öltözöttek, azért, hogy prófétáljanak a népnek. A jelenlévők felé nagy lelkesedést mutatnak, megtevesztésükkel mindenkit megríkatnak, mire ők is – hogy mutassák, mennyire együttérzők – sírva fakadnak, amivel kiváltják a megteréseket, és tettetésükkel szánakoznak az emberi létezés felett” (*Haer.* XLIX. 2.3–4). A „szüzek” egyébként már a második század óta külön csoportot alkottak a keresztény egyházakban, a nagyegyházhoz tartozó felekezetekben is.²⁰ Stephania jelzője, a θεοφιλεστάτη („legistenszeretőbb”) hímnemben elég gyakori, de nőnemben igen ritka. A „Krisztus (lánya)” kiegészítés HORSLEY értelmezését követi.²¹

2.2.3. Dioklész és felesége, Prophetilla felirata

Szarkofág görög felirattal, Hierapolis/Pamukkale, 200 k.

Tabbernee 1997, #11, pp. 93–96.

„A koporsó és a hely, amelyben nyugszik, és a körülötte lévő hely, amelynek méretei meg vannak adva a (vásárlási) okiratban, Ammianosz Dioklészé, Menandrosz fiáé, a mirrha-kereskedőé, amelybe majd temetni kell őt, és feleségét, Prophetillát, Zószimosz leányát. Ennek a feliratnak egy másolata a levéltárban található.”

A szarkofág (σορός) tulajdonosa a Phrügiában gyakori Ammia női név férfi változatát viseli. A mirrhakereskedő (μυρόπωλος) tulajdonképpen bármilyen illatszerrel, parfümmel vagy fűszerrel kereskedhetett, és természetesen vagyonos személynek számított, amit a temetkezés módja is tükröz. A Prophetilla név latin mintára képződött, vö. Falconilla, Septimilla stb. Valójában a feliraton nem szerepel utalás arra vonatkozóan, hogy a sír tulajdonosai keresztények, WILLIAM RAMSAY állítólag „bizonytalanak” minősítette. Az ő véleményét idéző WALTHER JUDEICH szerint azonban szóba sem jöhet, hogy keresztények voltak; ezzel szemben SCHULTZE a Prophetilla nevet a montanista Új Próféciával magyarázza.²² Ezek szerint Prophetilla szülei montanisták lehettek, akik lányukat egy másik montanistához adták – de ezt a történetet TABBERNEE is megkérdőjelezi.

2.3. Utalások a Szent Szellemre

2.3.1. A „szellemi keresztény” kifejezés

Kőlap (60 x 45 cm) másodlagos beépítésben, görög felirattal, Eskişehir, 4. század második fele

SEG VI, 108, XL, 882; MAMA V, 122; BE 1984, 341; TIB 7 (1990) 127, 240–242; Tabbernee 1997, #63, pp. 401–406.

¹⁹ Mitchell 1982, 103. n. 46.

²⁰ Ign. *Smyrn.* 13.1; Polyc. *Epist.* 5.3.

²¹ Llewelyn 1998, 206.

²² Judeich 1898; Schultze 1922, 428.

„Π † Π *Lupikiosz (készítette ezt a síremléket) feleségének Muntanénak, a szellemi kereszténynek, emlékéül.*”

A már 1897-ben publikált felirat a montanista epigráfiai emlékek „állatorvosi lova”. Vitán felül áll, hogy keresztény állította, hiszen a két Π betű között ott van a kereszt, ezen kívül az elhunyt feleségét Χρεισιανή πνευματική-nak („szellemi keresztény”) nevezi. Ráadásul az elhunyt feleségét Muntanénak hívták (ami a Montanusz név női megfelelője), így kézenfekvő arra következtetni, hogy – legalábbis az elhunyt – a montanista felekezethez tartozhatott. A kereszt előtt és után álló Π betű jelentése sokáig rejtély maradt a kutatás számára. A 20. században próbálták már a *Priszkillia*, *Pepouza*, *Proklosz*, *Prophétai*, *Paraklétosz*, *Pneuma* szavak kezdőbetűjével azonosítani, de a legvalószínűbb, hogy a πνευματικός (*masc.*) vagy πνευματική (*fem.*), vagyis „szellemi” szavak rövidítéseivel van dolgunk. A Π betű önálló díszítő motívumként is megjelenik (lásd alább a 3.3.3. pontban).²³ A feliraton szereplő kettős Π betű jelentésére HENRI GRÉGOIRE tapintott rá, amikor a Phrügiában elterjedt és igen nevezetes Χρ.-Χρ. formula alapján, melynek feloldása: Χριστιανοί Χριστιανοίς („keresztények a keresztényeknek”), ezt a rövidítést Πνευματικός Πνευματική („szellemi (férfi) a szellemi (nő)nek”) formában oldotta fel.²⁴ AUGUST STROBEL ugyanakkor helyesen figyelmeztetett arra, hogy a Π Π formula használata „visszafelé” nem igazolja azt, hogy a Χρ.-Χρ. formulát is montanisták használták.²⁵ Manapság elég széles körű a konszenzus abban, hogy az utóbbi formulát inkább a nagygyházhoz tartozó keresztények alkalmazták sírfelirataikon.

2.3.2. Montanista Π-szimbólum

Phrügiai kapusztélé (Type C Altintas 2), méretei: 126 cm magas, 60 cm széles, a tympanonban két szembenéző oroszlán; a négyosztatú kapszárnyakon férfi és női portrék; a sztélé alsó szélén orsó, guzsaly, írótabla és *stylus*; Kütahya, 3. század utolsó harmada, negyede. Pfuhl-Möbius 1979, II. 511, no. 2123; Waelkens 1986, 105, no. 246; SEG VI, 108; MAMA V, 122-123; Tabbernee 1997, #54, pp. 323-327.

„...és Apolloniosznak, testvéreinek, és Alexandrosznak, Kürilla fiának, készíttettem (ezt a síremléket).”

A kapusztélé alsó részén az orsó és a guzsaly, valamint az írótabla ábrázolása között egy nagy Π betűt látott a MAMA kiadója, CHRISTOPHER WILLIAM MACHELL COX. Ennek feloldása az előző feliratban is szereplő πνευματικός (*masc.*) vagy πνευματική (*fem.*), vagyis „szellemi” (keresztény). WÆLKENS azonban úgy értelmezte, hogy amit COX Π betűnek látott, az valójában a phrügiai kapusztéléken gyakori fésűmotívum. Sajnos, a sztélé ábrázolásai és a felirat is annyira lekopott, hogy ma már jószerével megállapíthatatlan, kinek volt igaza ebben a kérdésben.

2.3.3. Montanista Π-szimbólum (1. ábra)

Mésző sztélé (110 x 59 cm), tetején tympanon közepén faragott babérkoszorúval, a tympanon alatt egy különálló négyzet alakú felületre vésett Π betű, alatta görög felirat; Seyitgazi, 3. század vége, 4. század eleje. BE 1984, 341; TIB 7 (1990), 346; Tabbernee 1997, #55, pp. 327-329.

²³ MAMA V, 122-123; Tabbernee 1997, #54; Kütahya, 3. század.

²⁴ Grégoire 1924, 708.

²⁵ Strobel 1980, 94-95.

„Π Anthosz (készítette ezt a síremléket) testvérének, Apollóniosznak, emlékül.”

Az a tény, hogy a Π a felirat többi részétől elkülönítve, szépen faragott négyzet alakú felületen látható, aláhúzza, hogy itt egy különleges szimbólumról van szó. EMMANUELE TESTA figyelt fel arra, hogy Π szimbólum megfigyelhető bizonyos szíriai magánházakon is, ahol protektív funkciót tölt be.²⁶ Bár sokak szerint elképzelhető, hogy a Π betű valamiféle zsidó-keresztény szimbólum (a *tetragrammaton* keresztény megfelelője), TABBERNEE mégis amellet érvel, hogy montanistának kell elfogadnunk. Amennyiben a felirat keresztény, úgy természetesen az ἀδελφός („testvér”) nem csupán vér szerinti rokont, hanem „szellemi testvért” is jelenthet. A μνήμης χάριν („emlékül”) nem kizárólagosan, de többnyire keresztények által használt formula.²⁷

2.3.4. „Szellemi” megnevezés egy római katakombafeliraton

Hosszúkás fekvő téglalap-alakú sírzárókő (méretek nélkül), bal oldalán galamb olajággal; vegyesen maiuscularis és minuscularis betűkkel vésett görög felirat; Via Aurelia Antica, Róma, 4. század utolsó negyede CIG IV 9578; ICVR II 4437; AE 1937, 70; Tabbernee 1997, #72, pp. 452-457.

„Itt nyugszik Ablabész, a Mulikosz körzetből (származó) galata, Phótinosz fia, aki harminc évet élt, szellemi, (testét) a föld takarja. Béke veled!”

Kétség sem fér hozzá, hogy a már 1714-ben felefedezett katakombafeliratot egy kereszténynek állították, bár a Χριστιανός kifejezés nem fordul elő rajta. Az elhunyt keresztény mivoltára utal a galamb az olajággal szimbólum, valamint a keresztény epigráfiára jellemző formulák használata: ἐνθάδε κατάκειται („itt nyugszik”); vagy az εἰρήνη σοι („béke veled”). A sírfelirat lelőhelye nem teljesen biztos: FERRUA szerint lehetséges, hogy Szent Pankrasz temetőjéből származik, aki phrügiai születésű keresztény volt, és a diocletianusi nagy üldözés idején halt mártírhálalt a Via Aurelián. Ablabész a Rómában élő kis-ázsiai bevándorló közösség tagja volt, aki magát „galatának” határozta meg. Ez jelentheti azt, hogy etnikailag galata volt, vagy hogy Galatia provinciából származott. Utóbbi nem valószínű, hiszen a Mulikosz (vagy Mulakosz) körzet Pisidiához tartozott, amely Lyciától északra, Galatiától délre feküdt. Ablabész magát πνευματικός-ként („szellemi”) határozta meg a feliratán. Rómában egyébként más galatai és/vagy szellemi keresztények sírfeliratai is fennmaradtak: Philipposz („szülőföldem egy galatai falu”, Tabbernee 1997, #74); Alexandrosz (keresztény orvos és πνευματικός, Tabbernee 1997, #93), ami TABBERNEE szerint arra utal, hogy „a montanizmus fennmaradt a régi főváros görögül beszélő bevándorló-közösségeiben jóval azután is, hogy a főáramú kereszténységből kiirtották azt”.

2.3.5. Frankiosz, a „szellemi keresztény”

Egy porózus mészkőlap (55 x 39 cm), jobb oldala letört; egy ház falába másodlagosan beépítve; görög nyelvű felirat; Chiusi, 5. század első fele BE 1956, 360; AE 1956, 202; SEG XV, 627; Tabbernee 1997, #95, pp. 550-552.

„† Itt nyugszik Frankiosz, szellemi keresztény, aki 20 évet élt. Béke veled!”

²⁶ Testa 1962, 276-277.

²⁷ Mitchell 2014.

1. ábra. Tabbernee 1997, p. 328. fig. 61.

Míg az előző feliratban csak a πνευματικός jelző szerepelt, itt a Χριστιανός πνευματικός nyilvánvalóan egymás mellett, és egymásra vonatkoztatva áll, ami Tabbernee szerint „erősen sugallja” azt, hogy Frankiosz montanista volt. A felirat előkerülési helye ugyanakkor meglepő, mivel egyelőre nem rendelkezünk olyan történeti forrással, amely megerősítené a montanizmus jelenlétét Közép-Itáliában. ANTONIO FERRUA elképzelése szerint Frankiosz Rómából menekülhetett ide, mikor I. Ince pápa (401–417) és Honorius császár (393–423) idején üldözést folytattak a montanisták ellen Rómában.²⁸

2.3.6. „Megújítva Krisztus szellemében”

Márványtábla (mértek nincsenek megadva), jobb alsó sarkában galamb csőrében olajággal; görög felirat, *nomina sacra* rövidítésekkel; Via Latina, Róma, 4. század végétől a 6. századig

ICVR 2,1 pp. xxviii–xxix; Tabbernee 1997, #75, pp. 462–468.

„A legistenszeretőbb Iulia Euarezta földi teste nyugszik itt, lelke azonban, amely megújított a Krisztus szellemében, és anyagi testet öltött, felvételét a Krisztus mennyei királyságába, a szentek közé.”

A felirat egyik legnagyobb érdekessége kétségkívül a „test – lélek – szellem” kifejezések jelenléte, ahol a σάρξ a földi ember hús-vér testét jelenti, amely a sírba tétel; a σῶμα (az ἀγγελικόν jelzővel kiegészítve) az üdvözült

állapotban lévő „szellemi testet”, másnéven „angyali testet”; a ψυχή a lelket; míg a ΠΧΡ rövidítés feloldása: πνεῦμα Χρ(ιστοῦ), azaz „Krisztus szelleme”. Azt már TABBERNEE is megfigyelte, hogy az utóbbi nem a Szentháromság harmadik tagjának szokásos megfelelője, a πνεῦμα ἅγιον („Szent Szellem”), aminek az lehet az oka, hogy „a kor populáris teológiájában a kettőt egymással felcserélték”. A „test – lélek – szellem” antropológiai hármasság mindenesetre nem csupán az 1Thesz 5:23-ban, hanem korabeli papiruszokon is szerepel.²⁹ GRÉGOIRE és STROBEL is amellet érveltek, hogy az ἀνελήμφθη („felvétel”) egyértelmű indikátora a montanista feliratoknak, mivel Tertullianus szerint is a mártírok egyből a mennybe jutnak.³⁰ Csakhogy – mint azt TABBERNEE is megjegyzi – semmi jele annak, hogy Iulia Euarezta mártírságot szenvedett volna, és a többi feliraton, ahol a

²⁸ Ferrua 1955, 100.

²⁹ Pl. P.Youtie 91 = NewDocs 1 (1981), #64, pp. 102–103.

³⁰ Tert. Anim. 55.5: *Agnosce itaque differentiam ethnici et fidelis in morte, si pro deo occumbas, ut paracletus monet, non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si crucem tuam tollas et sequaris dominum, ut ipse praecepit.* – Lásd még Tabbernee 1997, #81, #84.

„felvétel” szó szerepel, sincs jele ennek. „Talán a montanista teológia azt tanította, hogy a montanisták, függetlenül attól, hogy mártírok lettek-e vagy sem, közvetlenül a mennybe jutnak”.³¹ Nos, így van ez, ha olyanok foglalkoznak egyháztörténettel, akiknek halvány fogalmuk sincs a bibliai teológiáról. Egy keresztény ugyanis nem attól kerül a mennybe, hogy egyik vagy másik felekezethez tartozik, sőt még csak nem is attól, ha mártírságot szenved, hanem attól, amit a felirat így fogalmaz: „megújított a Krisztus szellemében” (ἀνακαινισθεῖσα τῷ πνεύματι Χριστοῦ). Bizonyos, hogy a keresztény epigráfiában – ahogyan a különféle keresztény felekezetek teológiájában is – számos elképzelés élt az elhunyt lelkek túlvilági sorsával kapcsolatban,³² de annyi bizonyos, hogy bibliai szempontból Iulia Euarezta sírfelirata az egyik legpontosabb.

A feliratra mindvégig jellemző az újszövetségi kifejezések használata, és nem csupán az említett „test – lélek – szellem” antropológiai hármasság kapcsán. Vegyük most sorra ezeket. (1) A hús-vér testre az Újszövetség *általában* a σὰρξ kifejezést használja, amely halandó (ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν, 2Kor 4,11);³³ ez az, amit a sírba tesznek (innen ered a keresztény sírfeliratokra jellemző ἐνθάδε κεῖται formula³⁴); alá van vetve a romlandóságnak, ahogy Krisztus feltámadásával kapcsolatban idézik a próféciát: „az Ő lelke nem hagyott a sírban (Hádészban), sem az Ő teste rothadást nem látott” (οὕτε ἐγκατελείφθη εἰς Αἶδην οὕτε ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδεν διαφθοράν, Apcs 2,31); és ez az a test, amely – az őt megelevenítő vérrel együtt – „nem képes örökölni Isten országát” (σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσαι οὐ δύναται, 1Kor 15,50). (2) „A lélek megújította a Krisztus szellemében (ψυχὴ δαι ἀνακαινισθεῖσα τῷ πνεύματι Χριστοῦ)” ugyancsak az Újszövetségre vezethető vissza, bár az ἀνακαίνω ige helyett a főnévi ἀνακαινώσις szerepel a Tit 3,5-ben: „az Ő irgalmasságából tartott meg minket az újjászületés fürdője és a Szent Szellem megújítása által” (κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεος ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος Ἁγίου). Természetesen elvileg ezt az igét is idézhette bármely felekezethez tartozó keresztény, de kifejezetten a montanista teológiára és hitgyakorlatra volt jellemző a Szent Szellem munkájának hangsúlyozása a hívőkben. (3) Ami az „angyali testet öltött lelket” (ἀγγελικὸν σῶμα λαβοῦσα) illeti, itt valószínűleg két ige hely kontaminálódott. Először is Jézus beszél arról, hogy „de akik méltókká tétetnek, hogy ama világot elvegyék, és a halálból való feltámadást, sem nem házasodnak, sem férjhez nem adatnak: mert meg sem halhatnak többé: mert hasonlók az angyalokhoz; és az Isten fiai, mivelhogy a feltámadásnak fiai” (Lk 20,35–36). Az ἰσάγγελοι γὰρ εἰσιν tehát egyik részről magyarázza a kifejezést; a másik valószínűleg az 1Kor 15,44-re vezethető vissza: „elvetik a lelki testet, feltámad a szellemi test. Van lelki test, és van szellemi test is” (σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν, εἰ ἔστιν σῶμα ψυχικόν, ἔστιν καὶ πνευματικόν, SZPA).³⁵ A két ige egymásra vonatkoztatva kielégítően magyarázza, hogy Iulia Euarezta halála után „angyali testet öltött”. (4) Az, hogy az elhunyt „felvétel” Krisztus mennyi királyságába” (εἰς οὐράνιον Χριστοῦ βασιλείαν ... ἀνελήμφθη), szintén számos újszövetségi igében megtalálható.

³¹ Tabbernee 1997, p. 466.

³² Kajanto 1978.

³³ Érdekes, hogy ugyanez a jelzős szerkezet a σῶμα-val fordul elő a Róm 8,11-ben. Scornaienchi 2008.

³⁴ Korhonen 2011.

³⁵ Károlinál „érzéki test” és „lelki test” van szembeállítva (KJV, MEV, NASB, NIV: natural body, spiritual body; NCB: physical body, spiritual body; NLV: human body, God-like body etc.), a fogalmakról lásd Schmiek 2015.

Az ἀναλαμβάνω („felvenni”) ige kifejezetten a „mennyebe jutás” terminus technicus (Jézus „felvétetéséről” lásd Mk 16,19; Apcs 1,2; 1Tim 3,16). A „Krisztus égi (mennyei) királysága” szintén több helyen szerepel (Mt 3,2; Zsid 1,8; 2Tim 4,18); az οὐράνιος jelző egyébként azért is indokolt, mert Jézus Krisztusnak van (és lesz) földi királysága is... A 2Pét 1,11-ben nem az „égi”, hanem az „örökkévaló” jelző szerepel, de ezek szinonimáknak tekinthetők: „gazdagon adatik majd néktek a mi Urunknak és megtartónknak, a Jézus Krisztusnak örök országába való bemenetel” (πλουσιως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ). (5) Végül az „ahol a szentek lakoznak” (μετὰ τῶν ἀγίων) kifejezést kell megmagyaráznunk. Az Újszövetség egyértelműen nemcsak a haláluk után Krisztushoz került „megdicsőült” keresztényeket nevezi szenteknek, hanem a földön élő, Krisztusban élő hívőket is. Ugyanakkor az is tagadhatatlan, hogy a mennyei Jeruzsálemben is megtalálhatók az „elsőszülettek serege és gyülekezete”, valamint a „tökéletes igazak szellemei”: „járultatok Sion hegyéhez, és az élő Istennek városához, a mennyei Jeruzsálemhez, és az angyalok ezreihez, az elsőszülettek seregéhez és egyházához, akik be vannak írva a mennyekben, és mindenek bírójához Istenhez, és a tökéletes igazak lelkeihez” (Zsid 12,22–23).

Bár a felirat nem mondja ki, hogy az elhunyt montanista lett volna, és a fenti bibliai látást elméletileg bármelyik „főáramú” keresztény felekezet is magáénak vallhatta,³⁶ STROBEL számára a „megújított a Krisztus szellemében” kifejezés használata mégis önmagában elegendő ahhoz, hogy a feliratot montanistaként határozza meg, amiben minden bizonnyal igaza van.³⁷

2.3.7. „Itt lakik a Paraklétoz” – Emeritus mártír síremléke

Fekvő hosszúkás téglalap alakú mészkőlap, felül és jobb oldalán törött (135 x 45 cm); a szöveg bal oldalán a széleken *Christogram* és *stauogram*; Ain Ghorab (Algéria), 495 körül

CIL VIII,1 2220; ILCV 1, 1830; Tabbernee 1997, #92, 539-544.

„Ez a háza Krisztusnak, a mi Istenünknek; ez a Paracletus Szent Szellem lakhelye; ez az emlékhelye a boldog mártír Emeritusnak, Isten ügyvédjének; itt meghallgattatik mindenki, aki a Mindenható Úr Isten nevét hívja. Miért csodálkozol, ember? Isten segítségével jobbakat is fogsz látni. A király 11. évében.”

A felirat tulajdonképpen már a következő (3.4.) kategóriához is tartozik, de a *Spiritus Sanctus Paracletus* kifejezés előfordulása miatt mégis jobbnak láttam itt közölni. Egy Emeritus nevű *lector*-ról hallunk, aki részt vett Saturninus mártír perében Karthágóban, 304 február 12-én (*Passio Saturnini* 2.10-11). Az „Isten ügyvédje” (*Dei consultus*) címet TABBERNEE szerint valószínűleg onnan nyerte, hogy mint *lector*nak, kötelessége volt a szent könyvek védelme a diocletianusi nagy üldözés során; de ha a két személy nem azonos, akkor is valamilyen nyilvános perben állhatott ki a kereszténység ügye mellett, ami miatt mártírságot szenvedett. YVETTE DUVAL szerint azonban Emeritust egyszerűen összekeverték a későbbi hasonló nevű donatista püspökkel Cherchelből,

³⁶ Peterson 1934, 175–176; Guarducci 1973, 186–187 szerinte az ortodox kereszténység és a valentiniánus gnózis keverékével van dolgunk, ami teljességgel elfogadhatatlan.

³⁷ Strobel 1980, 102.

Augustinus nagy ellenfelével, akivel 418-ban nevezetes vitát folytatott.³⁸ A másodlagos beépítésből előkerült felirat eredetileg egy *martyrium* szemöldökköve lehetett. Az „*anno regis N*” típusú datálás gyakori ebben a térségben, és minden bizonnyal már a vandál királyság idejében készült. Az első észak-afrikai vandál uralkodó, Geiseric 11. éve (439 körül) azonban túl korai volna, ezért valószínűleg Gunthamund (484–496) uralkodására vonatkozik. A *Sp(iritu)s S(an)c(t)i P[aracleti]* kifejezés használata arra utalhat, hogy a *martyriumot* montanisták építették; bár Tabbernee szerint a *Paracletus* szó használata nem kizárólagos a montanistáknál (példákat nem hoz), így az nem is lehet monanista, hanem donatista.³⁹ A kutató azonban nem vette figyelembe a látogatóknak szóló üzenetet: *Cur homo miraris? D(e)o jubante meliora videvis* („Miért csodálkozol, ember? Isten segítségével jobbakat is fogsz látni!”), amely nyilvánvalóan Jézus szavaira utal: „Aki hisz én bennem, az is cselekszi majd azokat a cselekedeteket, amelyeket én cselekeszem, és nagyobbakat is cselekszik azoknál” (Jn 14,12). A Vulgatában szereplő *majora* („nagyobbakat”) helyett itt *meliora* („jobbakat”) áll, ami talán annak tudható be, hogy fejből idézett. De mire utal mindez? Természetesen a csodákra, melyek a hívők imájára válaszul fognak történni a *martyriumban*. A csodákat – így is felfoghatjuk – a hívő imájára válaszul a Mindenható Úr Isten, az Isten Krisztus, és a Paracletus Szent Szellem cselekszi, akik közül az utóbbi kettő (nyilván szellemi módon) a *martyriumban* lakik. A trinitárius teológia, a Paracletus név használata és a csodákra való nyitottság véleményem szerint mégiscsak arra utal, hogy montanista mártírszentélyvel van dolgunk. Arról nem is beszélve, hogy Africa vandál elfoglalását követően (429–442 között) a donatizmus teljesen visszaszorult.

2.4. Montanista mártírok

2.4.1. Perpetua mártírnő eredeti sírfelirata?

A karthágói basilica majorban talált fektetett téglalap alakú mészkőlap; latin felirattal; méretei nincsenek megadva; Karthágó, 3. század

CIL VIII,4 25272; AE 1908, 75 = ILCV 2040 = Tabbernee 1997, #15, pp. 110–112.

„*Legdrágább lányomnak, Perpetuának.*”

A mártír kifejezés hiánya miatt elterjedt az a nézet, hogy a feliratot Perpetua apja állíthatta, aki a mártírakta szerint az utolsó percig igyekezett lebeszélni lányát arról, hogy felvállalja keresztény mivoltát (*Pass. Perp.* 3.1–3, 6.1–2). Ebben az időben még nagyon kevés feliraton jelezték – legalábbis Nyugaton – a kereszténységhez való tartozásukat. Annál nehezebb megmagyarázni, hogy a Vibia *gentilicium* miért hiányzik róla. TABBERNEE szerint szó sincs arról, hogy ez a 203-ban kivégzett Perpetua lenne. Valószínűbb, hogy Karthágó környékén – a szent tiszteletének hatására – gyakori-vá vált a Perpetua név használata, ahogyan ez a Felicitas esetében is kimutatható. Ugyanitt számos Felicitas nevű nő sírfelirata került elő, ezeket mégsem próbálták meg a mártírral azonosítani.

³⁸Duval 1982, I. 153.

³⁹Tabbernee 1997, 544.

2.4.2. Perpetua és mártírtársai sírfelirata

Egy fekvő téglalap alakú márványtábla (113 x 80 cm) több mint harminc darabban; az ötsornyi latin felirat bal oldalán minden sor előtt *crux quadrata*, a szöveg jobb oldala erősen töredékes; Karthágó (Mcidfa), 523-530 között

CIL VIII,4 25038; AE 1907, 98; ILCV 2041; ILTun 1004; Tabbernee 1997, #14, pp. 105-110.

„Itt vannak a mártírok: *Saturus, Saturninus, Rebocatus (sic), Secundulus, Felicitas, Perpetua, akik március Nonaején (7-én) szenvedtek. Maiulus...*”

Észak-Afrika leghíresebb mártírjait, Perpetuát és társait 203. március 7-én végeztették ki a római hatóságok. Az üldözés oka minden bizonnyal Septimius Severus rendelete lehetett, amely a zsidóknak és a keresztényeknek egyaránt megtiltotta a térítést (prozelitizmust).⁴⁰ BARNES véleménye szerint ugyanakkor az üldözést a helyi hatóságok kezdeményezték, és annak nem volt köze a császárhoz.⁴¹ Egyébként erre a *Passio Perpetuae* sem utal. A proconsul ekkor Minutius Opimianus volt (PIR² 441), de az ő váratlan halála után egy bizonyos Hilarianus *procurator* lett Africa helytartója (valószínűleg P. Aelius Hilarianus, PIR² 1(A) 190). Hilarianus arra ítélte Perpetuát és társait, hogy vadállatokkal küzdjenek meg a Septimius Severus legkisebb fia, Hosidius Geta tizennegyedik születésnapjára rendezett játékokon (*Pass. Perp.* 7.9, 16.2-3). Az ekkor kivégzett hét mártír emlékét mozaikon⁴² és falfestményen⁴³ is megörökítették.

2.5. A montanista egyházszervezet

2.5.1. Egy montanista pátriárka dekrétuma? (2. ábra)

Négyszög alakú fehér márvány lap (22 x 21 cm), minden oldalról töredékes; viszonylag gondosan vésett latin felirattal; az eredeti valószínűleg három ilyen lapból állt, amelynek csak a középső része maradt meg; Karthágó (Douar ech-Chott), 3-5. század

CIL VIII,4 25045; AE 1901, 5; 1924, 86; ILTun 1008; Tabbernee 1997, #15, pp. 117-123.

„...a legszentebb pátriárkák és minden ([sanct]isimorum patriarcharum et univer[sorum]) ... szentségével (sanctitate). Amiért már régóta vitatott (disceptare[tur]) ... jóváhagyjuk a szent emlékezetű ... se ne egyenek (pascere), se nyilvánosan, se övéik körében ... piacra se menjenek. Hanem mert ... nagy tisztességgel megemlékezni, és ... De mivel ez a rendkívül súlyos kérdés nyilvánvalóvá vált (res tam gravissima aper[ta est]) ... amit protogamiának neveznek, éppúgy az első ... oda kellett volna jönnie. Akiket meg kellett volna büntetni (qui vindicav[erint]) ... meg kellett volna gondolni, milyen módon lehetett volna rajtuk segíteni ([quo]cumque modo jubandos esse putaberint) ... megígérte nektek, hogy ugyanabban a jutalomban lesz részetek (promisit ipse vos eidem mercedi parti[cipare]) ... sem az esküvő napján (neque die nuptiarum), szerdai böjt legyen (quarta feria fiant) ...”

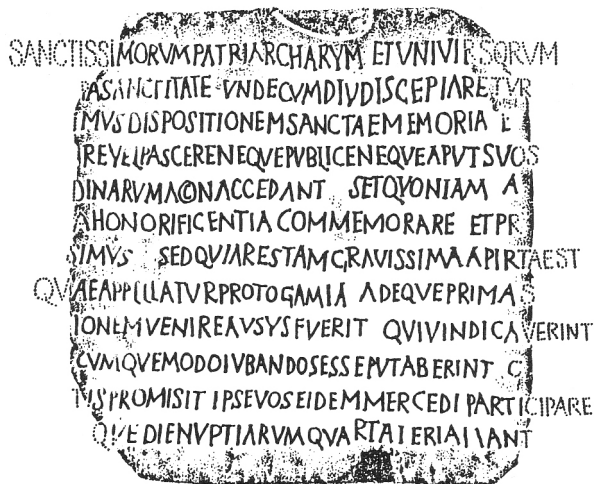
DELATTRE véleménye szerint itt egy 4. századi katolikus püspök dekrétumáról van szó, amelyben a házasság intézményét próbálta védeni a manicheus szokások ellen. Ezt a szöveg bizonyos kifejezé-

⁴⁰ Keresztes 1970a, 447-448; 1970b, 565-578; Robeck 1992, 11.

⁴¹ Barnes 1968b, 509-531.

⁴² Tabbernee 1997, 112-114.

⁴³ Tabbernee 1997, 115-117.

2. ábra. Tabbernee 1997, p. 120. fig. 16.

Tertullianus montanista írásai rengeteg példát szolgáltatnak arra, hogy ebben a felekezetben mekkora jelentőséget tulajdonítottak az első házasság (*protogamia*) szentségének. TABBERNEE szerint ugyanakkor mindez aligha elegendő ok arra, hogy a feliratot montanistának tartsuk.⁴⁷ P. MAAS a felirat zsidó eredete mellett érvelt, mégpedig azzal, hogy a *protogamia* egy a Talmudban leírt zsidó prematrimoniális ünnepség, nem pedig „első házasság”.⁴⁸ A *patriarcha* természetesen szintén vonatkozhat a hasonló nevű palesztinai méltóságra. (Ez a zsidó tisztség csak 425-ig állt fenn.) Bár a felirat valóban nagyon töredékes, TABBERNEE kommentárjában több dologgal nem foglalkozik. Az egyik magának a szövegnek a jellege: úgy vélem, itt egy súlyos ügyben (*res gravissima*) valamiféle büntetés kiszabásáról van szó; hacsak nem egy korábban kiszabott büntetés enyhítéséről. Ugyanakkor korlátozások is elhangzanak: „ne egyenek se nyilvánosan, se otthon”; „ne menjenek piacra”; illetve szó esik a *quarta feria*-ról (szerda), amely már a *Didakhé* 8.1 szerint is böjti nap (a hagyomány Júdás árulásának napjának tartotta, ebből lett később a „nagyszerda”). A *protogamia* mellett az utolsó sorban szó esik még az „esküvő napjáról” (*die nuptiarum*). Az étkezési korlátozások, a böjtök, a házasság – mindezek olyan témák, amelyek a montanista egyház híveinek életében jelentettek központi kérdést, mint azt Tertullianus számos művéből tudjuk.

2.5.2. Montanista pátriárka

Fehérmárvány kőlap (47 x 120 cm), az első sor elején és végén görög kereszt (*crux immissa*), görög felirattal; Hierapolisz/Pamukkale, 5. század második fele
CIG IV 8769; Tabbernee 1997, #82, pp. 497–502.

⁴⁴ Delattre 1906, 124–125; Bickel 1923, 426 – 440.

⁴⁵ Seckel 1921, 991.

⁴⁶ Tabbernee 1993, 254–257.

⁴⁷ Tabbernee 1997, 123. Végül ő is amellett teszi le a voksát, hogy vagy donatista, vagy zsidó eredetű.

⁴⁸ Maas 1922, col. 311.

seinek Augustinus egyik Karthágóban elhangzott beszédével (*Sermones* XC) való hasonlóságára alapozta. BICKEL ugyanakkor a donatista eredet és az 5. századi datálás mellett kardoskodott.⁴⁴ SECKEL szerint a felirat értelmezésének kulcsa az első sorban szereplő *patriarcharum* és a nyolcadik sorban olvasható *protogamia*.⁴⁵ Ő mindkettőt a montanista egyházhoz kötötte, és a felirat keletkezését is jóval korábbra: 270 körülre tette. Hieronymus egyik levele (*Epist.* 41.3) alapján valóban úgy tűnik, hogy a montanista egyház eléggé hierarchizált volt, amelyben a *patriarcha* magas rangú tisztségnek számított.⁴⁶

„+ Legszentebb és legistenfélőbb fő-püspökünk és patriarchánk, Gennaiosz idején, a legkegyesebb presbiter, Küriakosz, Eusztokhiosz fia és unokái: Joannasz és Küriakész, gyümölcsözték Krisztus legszentebb egyházának ezt az alapítását, a nyolcadik indikciókor. +”

A 4. század harmadik felében már a *patriarcha* (πατριάρχης) jelentette a montanista egyház legmagasabb tisztségét (Hier. *Epist.* 41.3; Justin. *Cod.* I. 5.20.3), míg az ortodox közösségekben csak az 5. század második felében jelent meg, ráadásul a Hierapoliszban működő püspököket a *metropolita* (μητροπολίτης) cím illette meg. A szövegben említett, Küriakosz presbiter és unokái (ἔκγονοι) által emelt templom maradványait megtalálták Hierapoliszban a főutcán, a fürdők és a színház között. A phrügiai püspökségekről írt monográfiájában WILLIAM RAMSAY bebizonyította, hogy Hierapolisz még az 5. században is hűséges maradt a montanista tanokhoz, illetve azok alapítóihoz.⁴⁹ Bár a montanista templomok építését elvileg már Nagy Konstantin idejében törvények tiltották (Eus. *Vita Const.* III. 65), ezeket nem tudták betartatni, ezért a későbbi császárok is újra meg újra törvénybe foglalták ezt a tilalmat (*CTh* XVI. 5.3; XVI. 5.8; XVI. 5.12).

2.5.3. Két montanista püspök

Fekvő téglalap alakú mészkőlap (45 x 125 cm), bal oldala és alja törött; tabula ansatába írt görög felirat; *nomen sacra* rövidítések; Halici (Törökország), 4–5. század
MAMA I, 171; SEG I, 448; Tabbernee 1997, #70, pp. 437–444.

„A Krisztus bölcsességének tolmácsát, a bölcs férfiút, a Mennyei Szülött dicső versenygyőztesét, Szevéroszt, a városok mindent-felügyelőjét, a zsákruha-viselő nép vezetőjét rejtj magába ez a síremlék; és (földi) maradványait az istenfélő Eugeniosznak, aki a szellemi [nyáj] gyepelőjét méltó módon tartotta kezében. Még életükben szent volt a nevük, a sebeik miatt, s most mindketten egy szépen díszített síremlékben vannak...”

CALDER amellet érvelt, hogy ez a szarkofágfelirat egy olyan martyrionban volt elhelyezve, amelybe először Szevérosz mártír-püspök, majd pedig utódja, Eugeniosz püspök földi maradványait helyezték.⁵⁰ Mindkettőjükét még életükben megkínózták az üldözések során, sőt úgy tűnik, Szevérosz mártírságot is szenvedett, de egyikük sem vált hitehagyottá. Mi mutatja a síremlék montanista jellegét? (1) Szevérosz a „Krisztus bölcsességének tolmácsa volt, bölcs férfiú” – vagyis ebben a gyülekezetben nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy a prédikációkban megvilágítsák az ige értelmét; (2) TABBERNEE szerint a 6. sorban hiányzó szöveget nem csak így lehet kiegészíteni: [ποιμ]νῆς πνευματικῆς ἄξιον ἡνίοχον („aki a szellemi [nyáj] gyepelőjét méltó módon tartotta kezében”), hanem így is: [φω]νῆς πνευματικῆς ἄξιον ἡνίοχον („a worthy director of the spiritual voice”, vagy „of the Voice of the Spirit”), ami meglehetősen erőltetettnek tűnik, mivel a „hang” és a „gyepelőtartó” (ez a ἡνίοχος alapjelentése) nem igazán illik össze; igaz, ez többé-kevésbé a nyájról is elmondható. (Miért kellene gyepelő a bárányok szájába?) Ugyanakkor a „szellemi” (πνευματική) kifejezés használata önmagában sugallhatja a montanista befolyást. (3) A „zsákruha-viselő nép” (λαὸς σακκοφόρος) nyilván valamiféle askétikus gyakorlatra utal, ami a montanisták egyházában

⁴⁹ Ramsay 1931, 1–35.

⁵⁰ Calder 1923, 52–59.

(is) jól ismert. Ugyanakkor MITCHELL épp emiatt tartja őket novatianusoknak.⁵¹ (4) A montanista egyházban különösen nagyra becsülték azokat a püspököket, akik az üldözések során nem váltak hitehagyottá (*lapsi*). – A felirat egyébként jól illeszkedik a phrügiai epigráfiai emlékek stílusához: az archaizáló görög szöveg telis tele van antik irodalmi és újszövetségi utalásokkal.⁵² A „bölcesség magyarázója” (σοφίης ὑποφήτωρ = ὑποφήτης) szó szerkezet utolsó elemét például a jósokra és a költőkre is értették, lásd Μουσάων ὑποφήται (Theokr. XVI. 29, XVII. 115); a κύδιμος, melynek jelentése „dicsőséges” Hermész jelzője volt; az Ἀγήτωρ vagy Ἡγήτωρ („vezető”), számos görög isten attribútuma lehetett. A szöveg szerzője még a keresztény terminus technicusokat is kissé másképp használja, kreatív módon fejleszti tovább az újszövetségi koiné szavakat, kifejezéseket: a „Született Isten” (θεός γεννητός) nem más, mint a Fiú, vagyis Jézus Krisztus; a mártír nem más, mint ἀθλοφόρος, vagyis „versenygyőztes”; a πανεπίσκοπος „mindent-felügyelő”; a σακκοφόρος „zsákruha-viselő”; a θ(εο)υδέος „istenfélő” (figyelemre méltó, hogy nem a megszokottabb θεοσεβής-t használja, talán azért, mert ez a szó már „foglalt” volt a zsinagógákhoz tartozó „istenfélőkre”); a ἡνίοχος jelentése „vezető, gyepeltartó, kocsihajtó”, ami már a második utalás a népszerű kocsihajtóversenyekre. A metaforák közül legérdekesebb a πληγή „csik, ütés, seb”, ami nyilván az üldözések során elszenvedett kínzások nyomaira utal. A szövegre mindvégig jellemző az emelkedett költői nyelv használata: a szokott μνήμα („síremlék”, szó szerint „emlékjel”) mellett szerepel az ἄξιος („méltó, értékes, rátermett”); ἄγνόν ὄνομα ἔσχον („szent, tiszteletreméltó nevet birtokoltak”); εὐάσκητος („szépen díszített”).

2.5.4. Neikandros, a „szellemi püspök”

Egy 35 x 61 cm-es márványtábla töredéke, amely minden oldalon törött, négy darabja maradt meg; görög felirat, amelynek elejéről talán a *Khrisztogram* vagy a *szttaurogram* hiányzik; Küzikosz/Bandirma, 5. század első fele. BE 1984, 341; SEG XXXIII, 1071; Tabbernee 1997, #86, pp. 516–517.

„Emlékhelye [Neik]androsznak, a szent (és) szellemi püspöknek.”

A Neikandrosz kiegészítés nem bizonyos: lehet a név pl. Menandrosz is. A harmadik sor kiegészítése: [...ἀγ]ίου (*vac.*) πνευματ[ικοῦ] JEANNE és LOUIS ROBERT konjektúrája. TABBERNEE szerint az, hogy az 5. században montanista püspök működött Küzikoszban, cseppet sem meglepő, mivel a közeli Konstantinápolyban nagyjából ugyanebben az időben szintén tudunk egyről (II. Theodosius levele, 438. január 31. *Novell.* III.1.8–9).

3. ÓKERESZTÉNY ÍRÓK

3.1. Utalások Montanusra és követőire

Euszebiosz, *Egyháztörténet* V. 14.1. Baán István ford.

„Mivel valóban a legnagyobb mértékben gyűlöli a jót és szereti a rosszat Isten egyházának az ellensége, és semmiképp sem szalaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy mesterkedjen az emberek ellen,

⁵¹ Mitchell 1993, 102–103.

⁵² Grill 2021.

ezért azon dolgozott, hogy ismét idegen eretnkségeket hozzon létre az egyház ellen. Közülük egyesek mérges kígyóként csúszkáltak Asziában és Phrügiában, és Montanossal úgy dicsekedtek, mint *Parakléto*sszal, az őt követő asszonyokkal, Priszkillával és Maximillával pedig úgy, mintha Montanosz prófétaói lettek volna.”

3.2. Apollinariosz leírása a phrügiai eretnkségről

Euszebiosz, *Egyháztörténet* V. 16.1-22. Baán István ford.

„A „phrügiai”-nak is nevezett eretnkséggel szemben tehát erős és legyőzhetetlen fegyvert támasztott Hierapoliszban az igazság védőereje: Apollinarioszt, akiről már korábban említést tettem, és vele együtt az akkori idők több más, tapasztalt férfiát, akik elbeszélésünkhöz bőséges anyagot hagytak ránk. 2. Az említett emberek egyike az eretnekek ellen írt könyvének elején először rámutat, hogy már szóban is vitatkozott velük, hogy megcáfolja őket. Így kezdi tehát:

3. „Igen hosszú és nagyon jelentős ideje már, hogy megbíztál azzal, kedves Avirkiosz Markellosz, hogy írjak egy könyvet a Miltiadészról elnevezett eretnkség ellen. Mindmáig bizonytalanokodtam, nem mintha képtelen lettem volna rá, hogy megcáfoljam a tévelyt, és tanúskodjak az igazság mellett, hanem mert félttem, és ügyeltem rá, nehogy valamiképp olyan színben tűnjek fel, hogy valamit is hozzá akarnék írni, vagy pótlásul kapcsolni az evangélium Új Szövetségének szavához, melyhez sem hozzá nem tehet, sem belőle el nem vehet az, aki rászánta magát, hogy magának az evangéliumnak megfelelően éljen.

4. Nemrég jártam a galáciai Ankürában, és úgy találtam, hogy a helyi egyházat teljesen süketette tette ez az új - nem próféta-ság, ahogy mondják, hanem amint majd kitűnik, sokkal inkább - álpróféta-ság. Amennyire tudtam, az Úr segítségével számos napon keresztül vitatkoztunk egyenként ezekről az emberekről, és az általuk felhozott érvekről, úgyhogy az egyház örvendezett és megerősödött az igazságban, az ellentétes párt tagjai viszont most vereséget szenvedtek, és az ellenfelek szomorúak lettek. 5. A helybeli presbiterek megkértek tehát rá, amikor jelen volt presbitertársunk, az otruszi Zótikosz is, hogy hagyjunk hátra nekik valamilyen feljegyzést arról, amit az igazság szava ellenségeinek megcáfolására mondtunk. Ezt ugyan nem tettük meg, de megígértük, hogy ha az Úr megadja, majd megírjuk, és sietve elküldjük nekik.”

6. Miután művének elején ezt és még ezen kívül más dolgokat is elmondott, így számol be az említett eretnkség okairól:

„Mostani szembenállásuknak és az egyháztól elszakadó újabb eretnkségüknek az oka a következő volt. 7. Azt mondják, hogy van Müszianak Phrügiával határos vidékén egy bizonyos falu, nevezetesen Ardabau. Mesélik, hogy ott történt először, hogy az új hívők egyike, akit Montanosznak hívtak, Gratus asiai *proconsul* idején - mivel lelke mérhetetlenül vágyott az elsőség után -, beengedte magába az Ellenséget. A lélektől megszállva, és hirtelen valamilyen révületben és hamis eksztázisban lelkesedve elkezdett beszélni, és idegen szavakat mondani, de épp ellenkező módon jövendölt, mint ahogy az egyház hagyományos és utódlás folytán ősidőktől fogva örökölt szokása előírja. 8. Azok közül, akik abban az időben meghallották ezeket a hamis kijelentéseket, egyesek, akiket úgy zavart, mint egy megszállott, ördögös, a tévely szellemének karmai közt vergődő és a tömegeket felzaklató ember, szidták és megakadályozták, hogy beszéljen, mert emlékeztek az

Úr magyarázatára és figyelmeztetésére, hogy virrasztva őrizkedjenek a hamis próféták megjelenésétől. Mások viszont, mintegy a Szentlélektől és prófétai adománytól felmagasztalva, nagyon felfuvalkodva és az Úr magyarázatáról megfélemlítve annyira zaklatták az esztelen, hízelgő és népámító szellemet – mert megbabonázta és megcsalta őket –, hogy semmiképp sem lehetett őket hallgatásra bírni.

9. Valamilyen mesterkedéssel, vagy sokkal inkább ilyen bűnös módszerrel fortélyoskodta ki az engedetlenek pusztulását, és elérte, hogy minden észszerűség ellenére tiszteljék. Lassan felszította és úgy lángra gyújtotta értelmüket, mely elszunnyadva távol került az igazi hittől, hogy más két nőt is támasztott és eltöltött hamis szellemmel, és ők éppolyan értelmetlenül, alkalmatlan időben és furcsa módon beszéltek, mint az említett férfi. Ez a szellem egyszer boldognak mondta azokat, akik örvendeznek és dicsekszenek benne, és ígéreteinek nagyságával felmagasztalta őket, másszor viszont jogosan és hitelt érdemlően szemtől szembe szemrehányást tett nekik, hogy olyan színben tűnjön fel, mint aki korhol is (mégis kevesen voltak a phrügek között, akiket rászedett). Az elbizakodott szellem az egyetemes és az ég alatt levő egész egyház káromlását tanította, mert a hamisan prófétáló szellem sem elismerést, sem befogadást nem nyert nála.

10. Az asiai hívők ugyanis többször és Asia számos helyén is összegyűltek ebből a célból, megvizsgálták az iménti beszédeket, és kimutatták, hogy nem szentek; s miután elítélték az eretnekséget, követőit így kitaszították az egyházból, és a közösségből kizárták.”

11. Erről számol be először, és az egész könyvön keresztül, az ő tévelyük cáfolatát fejtegeti. A második könyvben az előbb említett személyeknek a haláláról ezt mondja:

12. „Mivel tehát prófétagyilkosoknak is neveztek minket, mert nem fogadtuk el fecsegő prófétáikat (hiszen ezek azok – mondják –, akikről megígérte az Úr, hogy elküldi a néphez), ezért feleljenek nekünk Isten előtt: Van-e kedves barátaink, valaki is azok között, akik Montanosz és a nők nyomán kezdtek el beszélni, akit üldöztek a zsidók, vagy megöltek a törvénytelenek? Egy sincs. Elfogták-e valamelyiküket, és keresztre feszítették-e a Névért? Egyáltalán nem. Ugyanúgy valamelyik nőt is megkorbácsolták-e, vagy agyonkövezték-e valaha a zsidók zsinagógaiban? 13. Semmiképpen sem. Azt mondják, hogy Montanosz és Maximilla is más halállal halt meg. Az a hír járja, hogy az esztelen szellem hatására mindketten felakasztották magukat, de nem egyszerre, hanem mindegyik akkor, amikor eljött halálának ideje, és általános elterjedt a hír, hogy így haltak meg, és úgy fejezték be életüket, mint az áruló Júdás. 14. Ugyanúgy elterjedt történet az is, hogy a csodálatos Theodosz, aki az általuk prófétaságnak nevezett mozgalomnak első valamiféle vagyonkezelője volt, egyszer csak elragadtatott és felemelkedett a mennybe: eksztázisba esett, rábízta magát a tévely szellemére, de lezuhant és nyomorultul halt meg. Legalábbis azt mondják, hogy így történt.

15. De mivel semmit sem láttunk, nem gondoljuk, kedvesem, hogy valamit is tudunk ezekről: talán így, de talán másképp halt meg Montanosz, Theodosz és a nevezett nő.”

16. Ugyanabban a könyvben még azt mondja, hogy az akkori szent püspökök megpróbálták megcáfolni a Maximillában működő szellemet, de mások, akik nyilvánvalóan együttműködtek a szellemmel, megakadályozták őket. 17. Így ír erről: „Ne is mondja ugyanebben – az Aszteriosz Urbanosz által szerkesztett – könyvben a Maximillán keresztül megnyilatkozó szellem: »Elűznek, mint farkast a bárányoktól. Nem vagyok farkas. Szó vagyok, szellem és erő.« De mutassa meg

világosan a szellemen levő erőt, igazolja azt, kényszerítse a szellem által ennek beismerésére azokat, akik akkor ott voltak, hogy megvizsgálják a beszélő szellemet, és vitatkozzanak vele a kipróbált férfiak és püspökök: a Kumana faluból való Zótikosz, és az apameiai Julianosz, kiknek száját befogták Themiszón és társai, és nem engedték, hogy megcáfolják a hazug és népámító szellemet.”

18. Ugyanebben a könyvben többek között még más dolgokat is mond Maximilla hamis prófé-tálásainak megcáfolására, s egyúttal megjelöli azt az időt, amikor ezeket írta, és említést tesz Maxi-milla jövőndöléseiről is, melyekben előre hirdette, hogy háborúk és lázadások lesznek. Bemutatja ezeknek hazug voltát is, amikor azt mondja:

19. „És hogy nem lett nyilvánvalóvá már, hogy ez is hazugság? Több mint tizenhárom év telt el azóta, hogy meghalt ez a nő, és sem részleges, sem általános háború nem volt a világon, hanem még a keresztények is tartós békét élveznek Isten irgalmából.”

20. Mindez a második könyvből való. A harmadikból pedig még hozzáfűzök néhány kis kivo-natot, ahol is ezt mondja azoknak, akik azzal dicsekszenek, hogy nekik is nagyon sok vértanújuk van:

„Amikor aztán az összes említett dologban megcáfolták őket, zavarba jöttek, és a vértanúkhöz igyekeztek menekülni, mert azt mondták, hogy sok vértanújuk van, és ez meggyőzően bizonyítja az általuk prófétainak nevezett szellem erejét. Ez azonban, úgy tűnik, egyáltalán nem igaz. 21. Más eretnokségeknek ugyanis nagyon sok vértanújuk van, de ezért még természetesen nem egyezünk meg velük, se nem valljuk, hogy igazuk van. Először Markiön eretnokségének követői, akiket mar-kionitáknak neveznek, ők mondják, hogy nagyon sok tagjuk van, akik Krisztusért vértanúságot szenvednek, de nem az igazságnak megfelelően vallják meg magát Krisztust.”

Röviddel ezután hozzáfűzi: 22. „Ezért azután amikor azok, akik az egyházból arra kaptak elhí-vást, hogy tanúságot tegyenek az igaz hit mellett, találkoznak a phrügiai eretnokségből származó, úgynevezett vértanúkkal, elkülönülnek tőlük, és úgy halnak meg, hogy nem lépnek közösségre velük, mert nem akarják beleegyezésüket adni ahhoz a szellemhez, aki Montanoszon és a nőknön keresztül nyilatkozott meg. És hogy ez igaz, azt egészen világosan mutatja az is, ami a mi időnkben a Maiandrosz mellett fekvő Apameiában történt azokkal, akik Gaiossal és az eumeneiai Alexandrosszal együtt tettek tanúságot.”

3.3. Miltiadésről és az általa írt művekről

Euszebiosz, *Egyháztörténet* V. 17.1-14. Baán István ford.

1. Ebben a könyvben említést tesz egy íróról, Miltiadésről is, aki maga is írt egy értekezést az előbb említett eretnokség ellen. Miután idézte ezeknek az eretnekeknek néhány szavát, hozzáfűzi:

„Ezeket találtam egyik írásukban, melyben támadják Miltiadész testvér írását, ahol is bebizo-nyította, hogy a prófétának nem kell elragadtatásban beszélnie, és röviden összefoglaltam.”

2. Nem sokkal később ugyanis ebben a műben felsorolja azokat, akik az Újszövetség szerint prófétáltak, és közöttük említ egy bizonyos Ammiát és Quadratust. Ezt mondja:

„A hamis próféta azonban a hamis elragadtatásban, amelyhez szemtelenség és vakmerőség járul, szándékos tudatlanságból kiindulva kezd, de aztán akaratlan lelki örjögéshez ér el, mint az előbb mondtam. 3. Egyetlen prófétát sem tudnak mutatni, sem az ó-, sem az újszövetségiéik közül,

akik ilyen módon hordozták volna a Lelket. Nem dicsekedhetnek sem Agabusszal, sem Júdással, sem Szilásszal, sem Fülöp leányaival, sem a philadelphiai Ammiával, sem Quadratuszal, sem bárki mással, mert azok semmilyen kapcsolatban sem álltak velük.”

4. Kiszáratva pedig még ezt mondja: „Ha ugyanis Quadratus és a philadelphiai Ammia után, mint mondják, a Montanosz társaságában levő nők kapták meg utódlási sorrendben a prófétai adományt, akkor mutassák meg azokat, akik Montanosz és női követői közül az ő utódjaikként örökölték azt! Hiszen az apostol úgy véli, hogy a prófétai adománynak az egész egyházban meg kell lennie az utolsó eljövételig.” De senkit sem tudnának mutatni, pedig már tizennégy év telt el Maximilla halála óta.”

5. Ezt írja ez az író, az általa említett Miltiadész pedig az isteni tanok iránti lelkesedésének még más emlékeit is ránk hagyta azokban a könyvekben, melyeket *A görögök ellen* és *A zsidók ellen* írt: mindegyik témával külön két kötetben foglalkozott. Ezenkívül a világi hatalmasságokhoz is intézett egy iratot annak a filozófiának a védelmében, amelyet követett.

3.4. Apollóniosz cáfolja a phrügiai eretnekeket

Euszebiosz, *Egyháztörténet* V. 18.1-14. Baán István ford.

1. Apollóniosz egyházi író, aki szintén megkísérelte megcáfolni a Phrugiában akkor még virágzó, phrugiainak nevezett eretnekséget, külön könyvet írt ellenük, ahol azzal vádolta őket, hogy jövendöléseik szóról szóra hamisak, és napvilágra hozta az eretnekség vezéreinek életét, bármilyen is volt az. Hallgasd csak, hogy mit mond szó szerint Montanoszról!

2. „De hogy ki ez az újonnan jött tanító, azt tettei és tanítása mutatja meg. Ő az, aki azt tanította, hogy a házasságokat fel kell bontani, aki törvényt hozott a bójtról, aki Pepuzát és Tümiönt Jeruzsálemnek nevezte el (bár csak kicsi, phrügiai városok), aki azt akarta, hogy az emberek mindenhol oda gyülekezzenek, aki pénzbeszedőket bízott meg, aki felajánlás címén kitalálta az ajándékok elfogadását, aki bért fizetett azoknak, akik hirdették tanítását, hogy a telhetetlenség által növekedjék az ő tanítása.”

3. Ezt mondja Montanoszról, nem sokkal ezután pedig így ír prófétanőiről:

„Megmutatjuk tehát, hogy ezek az első prófétanők azóta, hogy eltöltötte őket a szellem, elhagyták férjüket. Hogy hazudtak hát azok, akik szűznek mondták Priszkillát?”

4. Azután hozzáfűzi:

„Nem úgy tűnik neked, hogy minden írás megtiltja, hogy a próféta ajándékot és pénzt fogadjon el? Amikor tehát azt látom, hogy a prófétanő aranyat, ezüstöt és káprázatos ruhákat kap, hogy ne utasítanám el őt?”

5. Kiszáratva ezt mondja még az egyik hitvallójukról:

„Themiszón, aki látszólag szavahihetően palástolta pénzsóvárságát, még ő sem bírta elviselni a hitvallás jelét, hanem rengeteg pénz árán levették róla a bilincseket. Bár ezért is meg kellett volna alázkodnia, ő mégis arra vetemedett, hogy vértanúként dicsekedjék, és az apostolt utánozva valamilyen katolikus levelet írjon, és így a hitre oktassa azokat, akiknek hite jobb volt az övéénél, üres, értelmetlen szavakkal harcoljon, és káromolja az Urat, az apostolokat és a szent egyházat.”

6. Egy másik, általuk vértanúként tisztelt férfiról pedig így ír: „Hogy pedig ne többről beszéljünk, mondja el nekünk a prófétanő az önmagát vértanúnak nevező Alexandrosszal történt

eseményeket, akivel együtt lakmározik, sőt, akit sokan tisztelnek! Nem kell elmondanunk rablásait és a többi gátlást, melyekért megbüntették, de bizonyítja az *opiszthodomsz*.⁵³ 7. Ki bocsátja meg tehát valakinek a bűneit? Vajon a próféta a rablásokat a vértanúnak, vagy a vértanú a pénzsóvárságot a prófétának? Az Úr ugyanis azt mondta: »Ne legyen se aranyotok, se ezüstötök, se két köntösötök«, ezek viszont épp ellenkezőleg vétkeznek, hogy birtokolhassák ezeket a tiltott dolgokat. Megmutatjuk ugyanis, hogy az általuk prófétáknak és vértanúknak nevezettek nemcsak a gazdagoktól gyűjtöttek pénzt, hanem a szegényektől, árváktól és özvegyektől is. 8. És ha bíznak önmagukban, álljanak ide, és magyarázzák meg pontosabban ezeket a dolgokat, hogy ha belezavarodnak, legalább ezután hagyják abba a vétkezést! Valóban meg kell vizsgálni a próféta gyümölcsseit, 9. mert gyümölcsseiről lehet megismerni a fát. Hogy pedig akik akarják, megismerjék Alexandrosz viselt dolgait: Aemilius Frontinus epheszoszi *proconsul*⁵⁴ elítélte, de nem Krisztus nevéért, hanem azok miatt a rablások miatt, melyekre vetemedett, mivel már bűnös volt. Miután az Úr nevében elkövetett hazugságai folytán szabadon bocsátották, megcsalta az ottani híveket, saját egyházközsége pedig, ahonnan származott, nem fogadta be, mert rabló volt, és akik meg akarják tudni a rá vonatkozó dolgokat, rendelkezésükre áll Asia nyilvános levéltára. 10. A próféta nem ismeri meg az embert, akivel annyi éven keresztül együtt él! Amikor ezt leleplezzük, általa a próféta természetét is feltárjuk. Hasonló dolgot mutathatunk ki sokról, és ha van hozzá bátorságuk, vessék alá magukat a próbának!”

11. A mű egy másik helyén újból ezt fűzi hozzá azokról a prófétákról, akikkel dicsekszenek: „Ha tagadják, hogy prófétáik ajándékokat kaptak, vallják be, hogy ha meg volnának róla győződve, hogy kaptak ajándékokat, akkor azok nem lennének próféták, és ezt mi ezerszeresen bebizonyítjuk. A próféta összes gyümölcsét meg kell vizsgálni. Mondd meg nekem, jár fürdőbe egy próféta? Festi-e magát antimonnal egy próféta? Ad-e kamatra kölcsönt egy próféta? Nyilatkozzanak: meg vannak-e engedve ezek vagy sem, én pedig meg fogom mutatni, hogy ezek előfordulnak náluk.”

12. Ugyanaz az Apollóniosz ugyanebben a műben beszámol arról, hogy művének megírásakor negyven esztendő telt el azóta, hogy Montanosz belekezdett színlelt prófétálásába. 13. Azt mondja még, hogy Zótikosz, akiről az előző író is említést tett, akkor érkezett Pepuzába, amikor Maximilla prófétálást színlelt, és igyekezett megcáfolni a benne működő szellemet, de megakadályozták azok, akik osztották Maximilla nézeteit.

14. Említést tesz egy bizonyos Thraszeaszról is, aki akkor halt vértanúhalált. Azt mondja, mintegy a hagyomány alapján, hogy az Üdvözítő megparancsolta apostolainak, hogy még tizenkét évig ne távozzanak el Jeruzsálemből.⁵⁵ Felhasználta a János *Jelenéseiből* vett tanúságokat is, és elmeséli, hogy ugyanaz a János Epheszoszban isteni erő segítségével feltámasztott egy halottat, és még más dolgokat is mond, amelyek által találóan és legteljesebb módon megcáfolta az előbb említett eretnokséget. Ezeket mondja Apollóniosz is.

⁵³ A templomok cella mögötti része, ahol a levéltár is őrizték.

⁵⁴ Egyéb forrásokból egyelőre nem ismert, hacsak nem rá vonatkozik a Commodus tiszteletére Kr. u. 183–185 között Oeában (Tripolitania) állított dedikációs felirat: *L(ucius) Aemilius L(uci) fil(ius) Quir(ina tribu) [... ? ...]* *[c]o(n)s(ul) proco(n)s(ul) Asiae* (AE 1942–43, 1;).

⁵⁵ Clem. Alex. *Strom.* VI. 5.43; *Kerygma Petri* frg. 6.

3.5. Szerapión a phrügiai eretnekségről

Euszebiosz, *Egyháztörténet* V. 19.1-4. Baán István ford.

1. Apollinariosznak a nevezetett eretnekség ellen írt műveiről említést tett Szerapión, akiről az a hír járja, hogy az említett időkben Maximinosz után az antiochiai egyház püspöke volt. Említést tett róla egy levelében, amit Karikoszhoz és Pontioszhoz intézett, amelyben maga is megcáfolja ugyanezt az eretnekséget, majd hozzáfűzi: 2. „Hogy pedig azt is tudjátok, hogy ennek az új próféta-ságnak nevezett csaló szervezetnek működését megvetette a világon élő egész testvériség, elküldtem nektek Klaudiosz Apollinariosznak, az asziai Hierapolisz legboldogabb püspökének műveit is.” 3. Szerapiónnak ugyanebben a levelében különböző püspökök aláírásai is megtalálhatók, akik közül az egyik így írta alá: „Én, Aurelius Quirinius, vértanú, imádkozom, hogy jól menjen a sorotok”; másikuk pedig ekképp: „Aelius Publius Iulius, a thrákiai Debeltosz kolónia püspöke. Úgy él Isten, aki a mennyekben van, hogy az ankhialoszi boldog Szótasz ki akarta űzni Priszkilla démonját, és a képmutatók nem engedték.” 4. Több más püspök is, aki egyetértett velük, saját kezűleg írta alá az idézett iratokat. Ez történt ezekkel az eretnekekkel kapcsolatban.”

3.6. A Szentháromság egységéről

Nazianzoszi Gergely, *Beszédek* XXII. 12. Grüll Tibor ford.

Vajon nem tartjuk-e ki a jámborság egyetlen próbáját, az Atya, a Fiú és a Szentlélek, az egy istenség és a háromban lévő hatalom imádását anélkül, hogy túl- vagy alulimádnánk egyet (ha megengedhetem magamnak egy pillanatra, hogy utánozzam azokat, akik belemennek ezekbe a kifejezésekbe; valójában az egyik eset lehetetlen, a másik istentelen) és nyelvi újdonságokkal faragják fel egyetlen fenségüket? Semmi sem nagyobb önmagánál vagy kevesebb. Ha legalább ez meg van határozva, akkor az összes többi pontban is megegyezésre jutunk; elvégre ugyanazt a Szentháromságot imádjuk, gyakorlatilag ugyanazokat a hiedelmeket valljuk, és ugyanahhoz a testhez tartozunk; és a jelenleg vita tárgyát képező kérdések hiábavaló és meddő ágait és kiemelkedéseit nyilvános rákként vágjuk el és pusztítjuk el. Vagy kérdezem – és itt csak az újabb példákra szorítkozom –, hogy Montanus gonosz szelleme nem irányult-e eléggé a Szentlélek ellen; és Novatus arroganciája, vagy inkább tisztátalan tisztasága, amely szépnek tűnő szavakkal próbálja elcsábítani a sokaságot; és a phrügek tombolásai, amelyek ma is folynak, akik a régiekkel majdnem azonos szertartások szerint adják ki és fogadják a szentségeket; és a galaták ostobasága istentelen terminológiájukkal; és Sabellius összehúzódsága és Arius felosztása és további felosztása saját szofisztika mestereink által, akik annyiban különböznek egymástól, ahogy a gyors nyelv különbözik a lassútól? De valójában mi is különbözünk önmagunk között: bár alapvetően egészségesek vagyunk, megosztottak vagyunk ugyanazon emberek mellett és ellen.

3.7. Órigenész a Paraklétoz helyes felfogásáról

Órigenész, *A principiumokról* (*De principiis*) II. 7.3-4. Somos Róbert ford.

3. Minthogy pedig a Krisztusról sokféle megértés létezhet, mert bár Bölcsesség, mégsem mindenben működik bölcsességként, s nyer benne hatalmat, hanem csak azokban, akik az ő bölcsességének szentelik magukat (ahogy az orvos sem mindenkivel szemben tevékenykedik orvosként,

hanem csak azokkal szemben, akik megértvén, hogy betegek, gyöngeségükben az ő jóindulatához folyamodnak fölépülésük érdekében), ugyanúgy vélekednek a Szentlélekről is, akiben az adományok összessége föllelhető. Egyesek ugyanis a bölcs beszédet nyerik a Lélektől, mások a tudományos beszédet, ismét mások pedig a hitet, és így egyenként mindazok, akik képesek fölfogni őt, rászorulván kiérdemelték a benne való részesedést, maguk is Léleknek bizonyulnak s válnak ismertté. Akik viszont nem teszik meg ezeket a megkülönböztetéseket és felosztásokat, azok annak tudatában, hogy az evangéliumban Vigasztalónak nevezik, s mert nem veszik tekintetbe, milyen cselekedete vagy tette folytán nevezik Vigasztalónak, nem is tudom miféle értéktelen szellemekhez hasonlítják, s ezzel zavart keltenek Krisztus egyházában, minthogy nem csekély nézeteltérést okoznak a testvérek között. Pedig az evangélium oly hatalmas erőt és fönséget tulajdonít neki, hogy azt mondja, az apostolok a Szentlélek eljövele előtt, azelőtt, hogy a Szentlélek eltöltve lelkekét megvilágosította őket a Szentháromság tanítása és hite felől, nem voltak képesek fölfogni, mit kívánt az Üdvözítő tanítani nekik. Ők viszont csekély értelmükkel nem csupán képtelenek következetesen elmondani az igazságot, de még az általunk elmondottak is süket fülekre találnak náluk, midőn úgy vélekednek, hogy a Szentlélek istensége méltóságában kisebb, s tévedéseknek és hazugságoknak adják át magukat, inkább a rontó szellemektől megtévesztve, mintsem a Szentlélek tanításában épülve, ahogy az apostol is mondotta: *Démoni szellemek tanítását követve tiltják a házasságkötést*, és sokak romlására és pusztulására *a tápláléktól való tartózkodásra kötelezik őket*, hogy szigorúbb szabályok fitogtatásával elkápráztassák az ártatlan lelkeket.

4. Tudnunk kell tehát, hogy a Szentlélek a Vigasztaló, s nagyobb dolgokat tanít, mint az kimondható, s úgymond, oly kimondhatatlan dolgokat, amelyeket az embernek nem szabad kimondania, azaz amelyek emberi szóval kifejezhetetlenek. Azt pedig, hogy azért *nem szabad*, mert nem lehet kimondani, Páltól tudjuk, midőn így szól: Mindent szabad, de nem minden hasznos, mindent szabad, de nem minden van épülésünkre. Arról mondja, hogy szabad, ami fölött hatalmunk van, minthogy birtokolhatjuk. A Szentlélekre alkalmazott Vigasztaló kifejezés a „vigasztalás” szóból jön (a *paraklétosz* latinul *consolatio*), és ha valaki kiérdemli, hogy a Szentlélekből részesedjen, a kimondhatatlan misztérium ismerete mellett kétségkívül elnyeri szíve vigasztalását és örömét is.

3.8. A Szent Szellemmel kapcsolatos eretnek felfogások cáfolata

Jeruzsálemi Kürillosz, XVI. katekézis 5-8. Vanyó László ford.

A továbbiakban a Szent Lélekről kívánunk valamit mondani, nem azt akarjuk pontosan elmondani, hogy mi a személyi valósága, mert ez lehetetlen, hanem csak fel szeretnénk sorolni a rá vonatkozó különféle téves nézeteket, nehogy tudatlanságban lévén felőlük magukkal sodorjanak minket, és le szeretnénk vágni a téves utakat, hogy az egyetlen, királyi úton járjunk. Ha most a biztonság okán az eretnekségekről valamit előadunk, azt azoknak a fejére borítjuk, hogy mi ártatlanok legyünk, akik elmondjuk, és ti is, akik hallgatjátok.

6. Mert a minden tekintetben legvallástalanabb eretnekek a Szent Lélek ellen köszörülték a nyelvüket, és olyanokat merészelték állítani, ami istengyalázás. Ahogyan *Az eretnekségek ellen* című mű szerzője, Irenaeus megírta, némelyek azt merték állítani, hogy ők maguk a Szent Lélek, ezek közül is a legelső az Apostolok cselekedeteiben említett Simon mágus. Mivel nem habozott

effélét állítani, kárhoztatták. Istentelenek az úgynevezett gnosztikusok is, és a legkülönfélébb nézeteket hangoztatták a Lélek ellen, mint a törvénytelen valentiniánusok és a többiek. Az utálatos Mani azt merete állítani, hogy ő a Krisztus által elküldött Paraklétosz. Mások meg azt tartották, hogy más a profétákban, és más az új szövetségben. Sokféle tehát tévedésük, pontosabban káromlásuk. Utáld tehát ezeket, kerüld azokat, akik káromolják a Szent Lelket, és nincs számukra bocsánat. Neked, akit most fognak megkeresztelni a Szent Lélekre, mi közöd lehet azokkal, akiknek nincsen reményük? Ha még az is büntetendő, aki tolvajhoz csatlakozik és vele együtt fut (Zsolt 49,18), akkor milyen reménye lehet annak, aki megsérti a Szent Lelket? (...)

8. Ugyancsak utálat tárgyai a frígek és Montanosz, aki ennek a bajnak a szerzője, és két prófétanője is, Maximilla és Priszkillá. Ez a Montanosz valóban esztelen és őrjöngő volt (egyébként nem mondott volna olyanokat, amiket mondott), azt merete kijelenteni, hogy ő a Szent Lélek, éppen ő, aki a legnagyobb nyomorúságosabb volt, és tele volt mindenféle tisztátalansággal és feslettséggel. A szemérmesség miatt legyen elég ennyit mondani, a jelenlévő asszonyok tisztessége miatt. És a párányi porfészket Phrügiában, hazug módon Jeruzsálemnek nevezte, és a náluk misztériumoknak nevezett dolgok ürügyén asszonyok nyomorúságos kicsinyeit megölte és felszabdalta undok lakomákhoz eledelül (ezért a korábbi üldözések során miattuk gyanúsítottak minket ezzel, az utálatos montanisták miatt, akiket hazug módon, velünk egy néven keresztényekként emlegettek⁵⁶), és azt merészelte állítani, hogy ő a Szent Lélek, ez a minden kegyetlenséggel és istentelenséggel eltöltött, akinek nincs mentsége az ítéletben.

3.9. A phrügiai eretnység részletes cáfolata

Ephraim, *Panarion* XLVIII. Grüll Tibor ford.

1,1 Ezek közül egy másik szekta emelkedik ki, akiket a phrügiaiak szektájának neveznek. Ugyanabban az időben keletkezett, mint az enkratiták, és azok utódja.⁵⁷ (2) Mivel a montanisták a Hadrianust követő Antoninus Pius uralkodásának tizenkilencedik éve körül léptek fel,⁵⁸ míg Markión, Tatianosz és az enkratiták Hadrianus idejében és az után működtek. 1,3 Ezek a phrügiaiak is – ahogyan őket nevezük –, elfogadják az Ó- és Újszövetség valamennyi írását, és ugyancsak megerősítik a halottak feltámadását. De azzal dicsekednek, hogy van egy Montanus nevű prófétájuk, valamint egy Priscilla és Maximilla nevű prófétanőjük, és azért, hogy odafigyelnek rájuk, elvesztették a józan eszüket. (4) Egyetértenek a szent katolikus egyházzal az Atyával, a Fiúval és a Szentlélekkel kapcsolatban, de elválasztották magukat azzal, hogy „hitető szellemekre és gonosz szellemek tanításaira figyelmeztet” (1Tim 4,1), és mert azt mondták: „a kegyelmi ajándékokat is meg kell kapnunk”.

1,5 Isten szent egyháza is részesül a kegyelmi ajándékokban – de valódi ajándékokban, amelyeket már kipróbáltak Isten szent gyülekezetében a Szentlélek által, prófétákon és apostolokon,

⁵⁶ Ebben az okfejtésben egyebek mellett az is sántít, hogy a „thüesztészi lakomák” keresztényellenes vádja sokkal korábbi a montanizmus megjelenésénél (McGowan 1994; Harland 2007; Wagemakers 2010).

⁵⁷ Az enkratitáknak nevezett aszketikus eretnekmozgalom bizonyos újszövetségi helyekre hivatkozva megkövetelte a hústól, bortól, s mindenekelőtt a házasságtól való tartózkodást. Még az úrvacsorai liturgiában is vizet használtak a bor helyett, ezért *aquarius*soknak is hívták őket. Egyes apokrif iratokat is kánoninak tartottak.

⁵⁸ Cf. Clem. Alex. *Strom.* III. 106.4-5.

valamint magán az Úron keresztül. (6) János apostol ugyanis ezt mondja a levelében: „próbáljátok meg a szellemeket, vajon Istentől vannak-e” (1Jn 4,1), és újra: „hallottátok, hogy az Antikrisztus eljön, így most sok antikrisztus támadt; ahonnan tudjuk, hogy itt az utolsó óra. Közülünk váltak ki, de nem voltak közülünk valók; mert ha közülünk valók lettek volna, velünk maradtak volna; de hogy nyilvánvalóvá legyen felőlük, hogy nem mindnyájan közülünk valók. *Ezért írtam nektek, gyermekeim*” (1Jn 2,18-19), és így tovább. (7) A phrügek valóban nem „közülünk valók”. Vitatkozásaikkal „kiváltak”, és „figyelmeztek” a tévelygés szellemeire és a kitalált történetekre.

2,1 Ugyanis lásd meg, hogy állításaik miatt elítélték őket, mivel képtelenek voltak betartani vitatott ígéreteiket. Ha kegyelmi ajándékokat kell kapnunk, és ha kellene a gyülekezetben kegyelmi ajándékok, miért nincs több próféta Montanus, Priscilla és Maximilla után? Talán leállt a kegyelem működése? Sose félj, a kegyelem a szent egyházban sosem szűnik meg működni! (2) De ha a próféták csak egy bizonyos pontig prófétáltak, és nem tovább, akkor sem Priscilla, sem Maximilla nem prófétálhatott; azokat [kell tehát prófétálni], amelyek megpróbáltattak a szent apostolok által, a szent egyházban.

2,3 Ostobaságukat tehát kétféleképpen is megcáfoljuk. Vagy meg kell mutatniuk, hogy Maximilla után is vannak próféták, hogy az általuk „kegyelemnek” nevezett valami ne legyen működésképtelen. Vagy Maximilla és a hasonszőrűek hamis prófétáknak bizonyulnak, mivel azt merték állítani, hogy a prófétai ajándékok megszűnése után kaptak [isteni] inspirációt – de nem a Szentlélektől, hanem az Ördög cselvetéséből –, és megtévesztették hallgatóságukat.

2,4 Lásd, hogyan lehet rájuk cáfolni saját mondásaikból! Úgynevezett prófétanőjük, Maximilla azt mondja: „Utánam nem lesz több próféta, csak a beteljesedés” (μετ’ ἐμὲ προφήτης οὐκ ἔσται, ἀλλὰ συντέλεια) (5) Figyeld meg, hogy itt a Szentlélek és a tévelygés szelleme tökéletesen felismerhető! Mindent, amit a próféták mondtak, azt racionálisan és érthetően mondták; és az általuk mondottak valóra váltak és valóra is válnak. (6) De Maximilla azt mondta, hogy utána jön a „beteljesedés” – de a vég még azóta sem jött el, oly sok császár és annyi idő múltán! (7) Körülbelül 206 év telt el Maximilla korától a miénkig, Valentinianus és Valens tizenkettedik évéig és Gratianuséig, és még nem láttuk a beteljesedést, amit ez a nő hirdetett meg, aki azzal dicsekedett, hogy ő próféta, de még saját halálának napját sem tudta előre.

2,8 Továbbá az is világosan látható, hogy senki, aki elszakadt az igazságtól, nem őrizte meg józan értelmét. Mint a kisbárányok, akiket az „örök csaló”, a kígyó megmarta, átadták magukat a pusztulásnak, és hogy a karámon kívül elkapják és elhurcolják őket, hogy a farkas zsákmányai legyenek, s így vesszenek el. De mindez azért történhetett, mert nem ragaszkodtak a Főhöz (Kol 2,19), hanem elhagyták az igazságot, s így a hajótörés veszélyének és mindenféle tévelygés hullámverésének tették ki magukat. (9) Ha Maximilla azt mondja, hogy soha nem lesz másik próféta [őutána], akkor tagadja, hogy [követői] rendelkeznek ezzel a kegyelmi ajándékkal, és hogy az még mindig megtalálható közöttük. Ha az ajándékuk csak Maximilláig tartott, akkor, mint már mondtam, neki sem volt része a kegyelmi ajándékokból.

3,1 Mert eltévelyedett. Az Úr rányomta pecsétjét az egyházra, és tökéletesítette annak kegyelmi ajándékait. Amikor prófétákra volt szükség, ugyanazok a Szentlélekkel eltöltött szentek adták át a prófécákat „a mi hasznunkra” (1Kor 12,7) – átadták az igazi Szellemben, józan elmével és racionális értelemmel, kegyelmi ajándékukkal arányosan, mert a Szellem mindenkinek ad, „a neki

adott kegyelem szerint” (Róm 12,6). (2) De mit mondtak ezek az emberek, ami hasznosnak bizonyult? Mit mondtak, ami arányban volt a hittel? Így hát hogyan is lehetnének mások, mint akikről az Úr azt mondta: „Őrizkedjete a hamis prófétáktól, akik juhoknak bőrében jönnek hozzátok, de belül ragadozó farkasok” (Mt 7,15)!

3,3 Ha összehasonlítjuk az általuk elmondottakat az Ó- és Újszövetséggel – amelyek igazak, és amelyeket az igazságban közvetítettek és prófétáltak –, határozzuk meg, melyik a prófécia és melyik a hamis prófécia. (4) Egy próféta mindig higgadtan és érthetően beszélt, és a Szentlélek ihletésére adta elő szavait. Mindent józan értelemmel mondott, mint például: „De nem ilyen Mózes, a szolgám! Őrá az egész házam van bízva! Szentől szemben beszélek vele, világosan, nem rejtélyesen, az Úr alakját is megpillanthatja” (4Móz 12,7-8 RÚF) – azt az embert, aki látta Isten dicsőségét, prófétának nevezték az Ószövetségben. (5) A Szentírás azt mondja: „Ésaiásnak, Ámós fiának látása, melyet látott” (Ézs 1,1); „Amely esztendőben meghala Uzzíás király, láttam az Urat ülni magas és felemeltetett székben, és palástja betöltötte a templomot; Szeráfok és Kérubok álltak felette” (Ézs 1,1-2), és hallottam, amint azt mondja: „Menj, és mondd ezt e népnek: hallván halljatok és ne értsetek, s látván lássatok és ne ismerjete” (Ézs 1,9). És miután meghallotta ezt az Úrtól, elment a néphez, és azt mondta: „Így szólt az Úr”. (6) Hát nem látod, hogy ez egy józan ember beszéde, aki nem hagyta el az esztét, és hogy e szavak nem egy zavart elme beszédei voltak?

3,7 Hasonlóképpen, amikor Ezékiel próféta hallotta az Urat szólni: „Árpa kenyeredet emberi ganéjon süsd meg!” (Ezék 4,12 RÚF), ő azt válaszolta: „Nem úgy, Uram! soha semmi közönséges vagy tisztátalan nem került a számba!” (Ezék 4,14) (8) Megértette azt, amit az Úr fenyegetően mondott neki, de nem ment bele, és nem tette meg azt, amiről azt gondolhatták volna, hogy elment az esze. Mivel elméje józan és racionális volt, imádkozott és így szólt: „Nem úgy, Uram!” Ezek – mind a tanítás, mind a vita – az igaz próféták jelei, akiknek elméje józan a Szentlélekben.

3,9 És ki tagadhatná, hogy Dániel tele volt minden bölcsességgel és mégis józan maradt? Megtalálta a válaszokat Nabukodonozor rejtvényeire, (10) felidézte Nabukodonozor álmait, amikor azok még az álmodó elől is rejtve maradtak, és józan elméjével és kegyelmi ajándékának felsőbbrendűségével azonnal meg is adta a magyarázatot. Mert mindenkinél nagyobb volt a bölcsessége a Szentlélek ajándéka által, aki valóban bölcsességet ad: a prófétának és azoknak, akik a próféta által az igazság tanításának áldásában részesültek.

3,11 De amikor a phrügiaiak azt állítják, hogy prófétálnak, nyilvánvaló, hogy nem józan elméjűek és nem racionálisak. Szavaik kétértelműek és furcsák, semmi sem egyenes bennük. (4,1) Montanus például azt mondja: „Íme, az ember olyan, mint a lant, én fölbe repülök mint egy pengető. Az ember alszik, én pedig vigyázok. Íme, az Úr az, aki megzavarja az emberek szívét, és Ő adja a szívét az emberbe.” (ἰδοὺ, ὁ ἄνθρωπος ὡσεὶ λύρα καὶ γὰρ ἐφίπταμαι ὡσεὶ πλῆκτρον· ὁ ἄνθρωπος κοιμᾶται καὶ γὰρ γρηγορῶ. ἰδοὺ, κύριός ἐστιν ὁ ἐξιστάνων καρδίας ἀνθρώπων καὶ διδοὺς καρδίαν ἀνθρώποις.)

4,2 Nos, melyik épeszű ember, aki megértéssel fogadja a „hasznos” üzenetet, és törődik üdvösségével, nem vetheti meg az ehhez hasonló hamis vallást, és annak a beszédét, aki azzal dicsekszik, hogy próféta, de beszél úgy, mint egy próféta? (3) Mert a Szentlélek soha nem szólalt meg benne. Az olyan kifejezések, mint a „repülök”, „lecsapok”, „vigyázok” és „az Úr megzavarja az emberek

szívét” – egy magán kívül lévő ember megnyilatkozásai.⁵⁹ Ezek nem egy racionális ember szavai, hanem valakié, akin más bélyeg (χαρακτήρ) van, nem a Szentléleké, aki a prófétákban szólt.⁶⁰

4,4 Amikor a phrúgiaiak arra vállalkoznak, hogy a hamisságot az igazsággal egyesítik, és megfosztják értelmüktől azokat az embereket, akik a pontosságra törekszenek, szövegeket halmoznak fel, hogy hamisan alátámasszák velük szélhámosságukat, s azt mondják, hogy bizonyos íráshelyek hasonlóságot mutatnak ezzel [az általuk gyakorolt prófétálással]. A Szentírás ezt mondja: „Isten eksztázist bocsátott Ádámra, és az elaludt”.⁶¹ Csakhogy Ádám esetének semmi köze sincs az övékéhez! (5) Az ő esetükben Isten nem akart testet formálni – ez volt az oka annak, amiért Ádámot transzba juttatta –, és hogy az Ő rendkívüli szeretetéből fakadóan, hasonló élményben részesítse őket. (6) Isten az alvás öntudatlanságát bocsátotta Ádámra, nem pedig az örületet.

Az eksztázisnak sokféle formája létezik. Amikor egy csoda láttán elképedünk, eksztázisnak nevezzük; és az örületet is eksztázisnak hívják, mert semmi kapcsolata sincs a valósággal. (7) De Ádám alvó „eksztázisát” más értelemben nevezték annak: ennek a testén végrehajtott beavatkozáshoz volt köze, csakis ezért ejtette Isten mély transzba a szent Ádámot, akit az Ő keze formált.

5,1 Mert az teljesen világos, hogy a Szentírás helyesen nevezte ezt eksztázisnak. Amikor valaki elalszik, minden érzékszerve megszűnik működni, és pihen. Bár a látóérzéke megvan, nem lát; szeme csukva, és az embert mozgató szellem vagy lélek is nyugalomban van. (2) Ha kellemetlen vagy akár kellemes szag járja át a házat, a szaglóérzéke megvan, mégsem érzékeli az illatot; ez az érzékszerv elment lepihenni. (3) Ha keserű, sós vagy édes folyadék van a szájban, az ízlelés nem érzékeli azokat; a pihenés „eksztázisában” nyugszik anélkül, hogy azt tenné az emberben, mint amikor az ébren volt.

5,4 A fül megvan, de a hallás nem működik érzékszervként. És ha az emberek beszélnek a házban, gyakran nem hallja, mit mond valaki, hacsak fel nem ébred; mivel hallóképessége egyelőre szünetel. (5) A lények mászhatnak a testünkön, de nem érezzük érintésüket, hacsak nem komoly a támadásuk; az egész test felhagyott tevékenységével az alvás hátralevő idejére.

5,6 Mert a test földből van, és mintegy a lélek borítékja, és mivel Isten oly módon tette működőképesé, meg van engedve számára egy bizonyos idő, hogy teljes érzékeléstől visszavonuljon a nyugalom állapotába. Maga a lélek azonban nem hagy fel a kormányzással vagy a gondolkodással. (7) Gyakran elképzeli és úgy látja magát, mintha ébren lenne: sétál, dolgozik, átkel a tengeren, emberekhez beszél – és az álomban még több és még elképesztőbb helyzetben látja magát.⁶² (8) De ez nem olyan, mint egy örült, vagy egy eksztatikus, önkívületi állapotban. Ijesztő dolgokat vesz a kezébe, miközben testben és lélekben ébren van, és gyakran súlyos károkat okoz önmagában és felebarátaiban. Nem tudja, mit mond és mit csinál, mert az örültség elragadtatásába esett.

⁵⁹Tertullianus szerint pontosan ez jellemző a prófétálásra: az eksztázist ő latinul *amentiának* (szó szerint: „eszelementség” vagy „a józan ész hiánya”) nevezi, lásd *Marc.* IV. 22.1; IV. 22.4-5; V. 8.12.

⁶⁰A χαρακτήρ szó csak a Zsid 1,3-ban fordul elő az Újszövetségben.

⁶¹1Móz 2,21: „Bocsátott tehát az Úr Isten mély álmat az emberre, és ez elaludt”; a LXX fordítás így adja vissza: και ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδάμ, cf. Tert. *Anim.* 41.1-6, 23.

⁶²Cf. Tertullianus leírásával az álomról (*Anim.* 45), ahol egyfajta örültségnek, ugyanakkor természetesnek és egészségesnek nevezi azt.

6,1 Szeretteim, össze kellett gyűjtenem mindezt az anyagot az eksztázis különféle fajtáiról a következő szöveg miatt: „Az Úr eksztázist bocsátott Ádámra, és az elaludt” (1Móz 2,21). (2) És elmagyaráztam, miért hívják úgy az alvást ebben a részben, hogy „az Úrtól való eksztázis”. Ez annak a könyörületnek és szeretetteljes jósnak köszönhető, amelyet Isten mindenkinek megadott, hogy az ember az alvás idejére megszabadulhasson a gondoktól és az élet dolgaitól. (3) Ádám esetében azonban Isten azért is nevezte azt eksztázisnak, mert egy időre ezzel tette érzéketlenné a fájdalom iránt. Isten ugyanis ki akarta venni az egyik oldalbordáját, hogy abból formáljon számára feleséget.

6,4 De Ádám érzékei és elméje nem volt felfüggesztve. Felismerte Évát, amint felébredt, és így szólt: „Ez már csontomból való csont, és testemből való test: ez asszonyembernek neveztessek, mert emberből vétetett” (1Móz 2,23). (5) És amint látjátok, tudatában volt a múltnak és a jelennek, és prófétált a jövőről. Figyeld meg: azzal, hogy azt mondta: „csontomból való csont”, tudatta, hogy tisztában volt azzal, mi történt, miközben aludt. És tisztában volt a jelennel is: miután a feleségét megalkották, tudatában volt annak, hogy az ő testéből származott. (6) A jövőről pedig prófétált: „Annakokáért elhagyja a férfi az ő atyját és anyját, és ragaszkodik feleségéhez, és lesznek egy testté” (1Móz 2,24). Ezek nem egy olyan férfi szavai, aki eksztázisban van, vagy értelem nélkül való, hanem egy józan elméjű emberé.

7,1 De ha arról is beszélnem kell, hogy „elragadtatásomban azt mondtam én: minden ember hazug” (Zsolt 116,11)⁶³ - ennek a jelentése megint más. Ezek nem egy örült vagy egy eksztatikus szavai - távolról sem! - (2), hanem valakié, aki nagyon meglepődött, és a szokásosnál jobban odafigyel arra, hogy mit mondjon és tegyen. Mert ha a próféta elképedt, ő is csodálkozva beszél.

7,3 A próféták transzba estek, nem pedig a megcsalattatásba. Péter is „eksztázisban” volt,⁶⁴ nem azért, mert irracionális volt, hanem azért, mert más dolgokat látott, mint amit az emberek általában a mindennapi életben látnak. (4) „És látta, hogy az ég megnyílt, és leszállt óhozza valami edény, mint egy nagy lepedő, négy sarkánál fogva felkötve, és leeresztve a földre: melyben mindenféle földi négy lábú állatok, vadak, csúszómászó állatok és égi madarak voltak” (Apcs 10,11-12). (5) Figyeld meg, hogy Szent Péter racionális volt, és nem ment el az esze. Mert amikor ezt hallotta: „Kelj fel Péter, öljed és egyél!” (Apcs 10,13), nem engedelmeskedett, mint egy esztelen ember, hanem azt mondta az Úrnak: „Semmiképpen sem, Uram! Mert sohasem ettem semmi közönségest, vagy tisztátalant” (Apcs 10:14).

7,6 Szent Dávid pedig azt mondta: „Minden ember hazug” (Zsolt 116,11). Amikor úgy szólt: „Azt mondom”, a saját nevében beszélt, és azt mondta, hogy az emberek hazudnak. Így ő nem hazudott, hanem megdöbbenésének adott hangot, mert elcsodálkozott és megdöbben Isten szerető kedvességén és azon, amit az Úr mondott neki. (7) És, látva, hogy mindenkinek szüksége van Isten irgalmára, az igazmondást egyedül az Úrnak tulajdonította, és rájött, hogy minden ember megérdemli a büntetést - ezzel bebizonyítva, hogy az igaz Szellem van benne, aki a prófétákban szólt, és kinyilatkoztatta nekik az Isten pontos ismeretének mélységeit.

⁶³ Zsolt 116,11 MT: „Csüggedezésemben ezt mondtam én: Minden ember hazug”. A *Szeptuaginta* itt ismét eltér a héber szövegtől: Zsolt 115,2 LXX: ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου· πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης.

⁶⁴ Apcs 10,10, Tertullianus véleménye szerint ez valódi testen kívüli elragadtatás volt (*Marc. IV. 22.4-5*).

7,8 Ábrahám is eksztázisba esett, ami nem a józan elméjének elvesztése, hanem a félelemtől bekövetkező zavar volt. Láttá a kemencét és a fáklyákat naplementekor <és félelem száll rá>, ahogy más próféták mondták, amikor józan eszükkel látomásokat láttak. (9) Mózes például azt mondta: „Megijedtem és remegek” (5Móz 9,19; Zsid 12,21). De Ábrahám tudta, mit mond az Úr, mert: „Tudván tudjad, hogy a te magod jövény lesz a földön, mely nem övé, és szolgálatra szorítják, és nyomorgatják őket négyszáz esztendeig” (1Móz 15,13) (10) Ebből is láthatod, milyen világos, hogy a valóságban a próféták mindent ép elmével és józan megfontolással mondtak, nem pedig örült módjára.

8,1 De még ha azt is válaszolják erre: „A korábbi ajándékok nem olyanok, mint a későbbiek”⁶⁵ – hogyan tudják ezt bizonyítani? A szent próféták és a szent apostolok egyaránt prófétáltak. (2) Először is azok, akik látták a két fehér ruhás férfit, amikor a Megváltó felment a mennybe, nem látták őket megzavarodva, hanem józan elmével hallották őket [amint ezt mondják]: „Galileabeli férfiak, mit álltok nézve a mennybe? Ez a Jézus, aki felvitetett tőletek a mennybe, akképpen jön el, amiképpen láttátok őt felmenni a mennybe” (Apcs 1,11) és így tovább. (3) És akkor is, ahogyan korábban mondtam, Péter józan eszén volt, amikor látta, hallotta, és azt a választ adta, hogy „Semmiképpen sem, Uram!”

8,4 Agabus prófétai módon szólt, és egy szokatlan gesztussal utalt annak jelentésére, amikor elvette Pál övét, megkötözte vele a saját lábát, és azt mondta: „Akié ez az öv, azt megkötözik és elviszik Jeruzsálembe”.⁶⁶ (5) És viszont, próféták jöttek le Antiokhiába, és kijelentették, hogy világméretű éhínség lesz, és jóslatuk nem vallott kudarcot. Annak bizonyítására, hogy igaz próféták voltak, a Szentírás rögtön hozzáteszi: „ami meg is lett Claudius császár idejében” (Apcs 11:28).

8,6 És a legszentebb Pál apostol is úgy prófétált: „A Lélek pedig kifejezetten azt mondja, hogy az utolsó napokban nehéz idők állnak be” (2Tim 3,1)⁶⁷ és így tovább. (7) És megint, egy másik helyen: „A Szellem pedig nyilván mondja, hogy az utolsó időben némelyek elszakadnak a hittől, hitető lelkekre és gonosz szellemek tanításaira figyelmeztvén. (...) Akik tiltják a házasságot, sürgetik az eledelektől való tartózkodást, melyeket Isten teremtett hálaadással való élvezésre a hívőknek és azoknak, akik megismerték az igazságot” (1Tim 4,1.3) (8) Mindez egyértelműen megvalósult benetek és a hozzátok hasonlóknak. A legtöbb ilyen szekta ugyanis tiltja a házasságkötést, élvezzi az ételektől való tartózkodást, bár ezt nem a tanítás miatt, vagy a jutalmakkal és koszorúkkal együtt járó nagyobb erények végett teszik, hanem azért, mert az Úr e teremtményeit utálatosnak tartják.

9,1 A szent katolikus egyház tiszteli a szüzességet, a monogámiát és a tisztaságot, dicséri az özvegyiséget, tiszteli és elfogadja a törvényes házasságot; de tiltja a paráznaságot, a házasságtörést és a tisztátalanságot. (2) Ez megmutatja a szent katolikus egyház jellemét és a többiek hamis szokásait, mint amely jónak látta elkerülni az összes hazugságot, görbe ösvényt és kaptatót. (3) Mert már korábban is mondtam – amint azt a legszentebb apostol is kijelentette, és most megismétlem

⁶⁵ Tertullianus szerint a Paraklétosz kijelentései a *disciplina* szempontjából újak, de a *doctrina* szempontjából nem (*Monog.* 3.8, 9; *Virg. Vel.* 1.2–4).

⁶⁶ Az eredeti szöveg kissé másként hangzik: „A férfit, akié ez az öv, ekképpen kötik meg a zsidók Jeruzsálemben, és adják a pogányoknak kezébe” (Apcs 21,11).

⁶⁷ A görögben a mondat első része másként hangzik: „Azt pedig tudd meg...” Minden bizonnyal az 1Tim 4,1 alább is idézett bevezető szakaszát vette ide.

–, hogy az biztosított be bennünket és különböztette meg a szent katolikus egyházat a szekták álszentségétől, hogy Pál azt mondta: a házasságot tiltó és az ételektől való tartózkodást előíró szekták törvényileg tiltják az Isten jó rendelkezéseinek megtartását.

9,4 Mert bizonyosan helyes volt, hogy az isteni Ige ezt mondta: „Tökéletes akarsz lenni?” (Mt 19,21) az evangéliumban. Jóllehet engedményeket tesz az emberi agyagnak annak törekenysége miatt, örül azoknak, akik fel tudják mutatni a jámborság jegyeit, és a szüzesség, a tisztaság és a visszafogottság gyakorlását választják. Mindazonáltal tiszteletben tartja az egy házastárral kötött frigyét, (5) még akkor is, ha a papság kegyelmi ajándékait előre jelzi az olyan személyek által, akik elégedettek voltak egy házassággal, és az olyanok által, akik szüzek maradtak; szent apostolai így határozták meg a papság kánoni törvényét, tisztességgel és szentséggel. (6) De ha valakinek a test törekeny volta miatt a felesége halála után másodszor is meg kell házasodnia, az igazság szabálya ezt nem tiltja – feltéve hogy az illető nem pap. De ezek az emberek valóban tiltják: „tiltják a házasságot” (1Tim 4,3), ahogy a Szentírás mondja. Kivetnek mindenkit, aki másodszorra is megházasodott, és a második házasság elleni szabályt kötelezővé teszik.⁶⁸

A magunk részéről senkit sem kötelezünk erre. Jó tanáccsal buzdítjuk azokat, akik képesek [követni ezt a szabályt], de nem rójuk fel annak, aki nem képes rá, és bizonyosan nem is vetjük ki őket az életből. (9) A Szent Szó mindenütt azt hirdette, hogy hordoznunk kell a gyengék gyarlóságait. Rögtön rá fogunk jönni, hogy az ilyen emberek szégyenére, akiknek nem ugyanaz az ajándéka, mint nekik, a szent apostol azt mondja: „A fiatalabb özvegyasszonyokat pedig mellőzd; (10) mert ha gerjedeznek Krisztus ellenére, férjhez akarnak menni” (1Tim 5,11–12). Mert az özvegyasszonyok, akik ígéretet tettek és megszegték ígéretüket, ítéletben részesülnek, míg azoknak, akik nem tettek ígéretet, de házasodtak a test gyarlósága miatt, nem lesz ítélete. Ha elítélik őket, miért mondta Pál: „Akarom tehát, hogy a fiatalabbak férjhez menjenek, gyermekeket szüljenek, háztartást vigyenek” (1Tim 5,14)?

10,1 Azt látjuk tehát, hogy minden próféta, akár az Ó-, akár az Újszövetségben, értelemmel prófétált, ahogyan Szent János mondta a *Jelenések könyvében*: „Az Úr kinyilatkoztatta ezeket szolgálóinak szolgáján, Jánoson keresztül” (Jel 1,1)⁶⁹ és „Ezt mondja az Úr.” (2) Az a személy, aki ezt mondta, józan és értelmes volt – lásd, hogyan: „Így szól az Úr”, és „a látomás, amelyet látott”.⁷⁰

10,3 De ez a Montanus, aki becsapta áldozatait azzal, hogy úgy dicsekedett: ő is a próféták közül való, olyan dolgokat ír le, amelyek nincsenek összhangban a Szentírással. Egyik úgynevezett „prófécijában” ugyanis ezt mondja: „Miért mondod te, hogy csak az üdvözülhet, aki több az embernél? Mert az igazak százszor fényesebben fognak világitani, mint a Nap; és a legkisebbek közületek, akik üdvözültek, százszor fényesebbek lesznek a Holdnál.” (τί λέγεις τὸν ὑπὲρ ἄνθρωπον σφζόμενον; λάμπει γὰρ (φησὶν) ὁ δίκαιος ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἑκατονταπλασίονα, οἱ δὲ μικροὶ ἐν ὑμῖν σφζόμενοι λάμπουσιν ἑκατονταπλασίονα ὑπὲρ τὴν σελήνην)

⁶⁸ A montanisták valóban házasságtörésnek tartották a másodszori házasodást (Tert. *Monog.* 15.1; *Adv. Hermog.* 1.2) és az ilyen személyeket kivetették a gyülekezeteikből (Hier. *Epist.* XLI. 3.1).

⁶⁹ Ismét nem pontosan idéz: „Jézus Krisztus kijelentése, amelyet adott néki az Isten, hogy megmutassa az ő szolgálóinak, amiknek meg kell lenniük hamar”, János tehát név szerint nem szerepel az igeversben.

⁷⁰ A mondat szövegkritikailag problémás.

10,4 De az Úr összezavarja őt. És Ő az, akinek hatalma van arra, hogy a szentek arcát dicsfényben ragyogtassa, aki Mózes arcát is fényessé tette, és Ő fogja átváltoztatni szentjeit, akiket gyalázatba vetettek, és dicsőségben támadnak fel a testek közelgő feltámadásakor. (5) Ne változtassák át mások testét, legfeljebb a sajátjukét; hanem változtassák meg saját testüket, amely teljesen feltámadt, és utána dicsőséget nyert Attól, aki szüntelenül dicsóíti szentjeit. Mert mint Úrnak és Istennek, hatalmában áll dicsőséget adományozni és azzal jutalmazni.

10,6 Bár [az Úr] megtehetné volna, mégsem tett olyan ígéreteket, mint Montanus; azt mondta: „Arcotok fénylik majd, mint a nap” (λάμψει ὑμῶν τὰ πρόσωπα ὡς ὁ ἥλιος).⁷¹ Ha pedig Jézus Krisztus, aki rendelkezik a hatalommal, és a mi igaz Mesterünk és Urunk, azt mondja, hogy az igazak arca úgy fog ragyogni, mint a Nap, hogyan ígérhet Montanus százszor többet? (7) Csak akkor, ha ő is olyan, mint aki megígérte Ádámnak, hogy „olyanok lesztek, mint az istenek”,⁷² és kiűzte őt az általa élvezett dicsőségből és a Paradicsom élvezetéből, és a halál romlására kárhoztatta.

11,1 Ugyanez a Montanus így folytatja: „Én vagyok az Úr Isten, a Mindenható, aki egy emberben lakom” (ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ καταγινόμενος ἐν ἀνθρώπῳ). (2) Szerencsére a Szentírás és a Szentlélek tanítása biztonságban tart bennünket azzal, hogy figyelmeztet, amiből megtudhatjuk, mik az idegen szellem hamisítványai és az Igazság ellentétei. (3) Montanus pusztán ennek kimondásával azt sugallta, hogy emlékezzünk az Úr szavaira. Mert az Úr azt mondja az evangéliumban: „Én az én Atyám nevében jöttem, és nem fogadtatok be engem; ha más jönne a maga nevében, azt befogadnátok” (Jn 5,43). (4) Montanus tehát teljes ellenkezésben van a Szent Írásokkal, amint azt minden figyelmes olvasó láthatja. És mivel ellenkezésben van, és a vele hasonlórú szekta prófétáival és kegyelmi ajándékaival pöffeszkedik, idegenek a szent katolikus egyháztól. Nem kapta meg ezeket a kegyelmi ajándékokat, hanem messze került tőlük.

11,5 Melyik értelmes ember merné ezeket az embereket prófétának nevezni ahelyett, hogy [azt mondaná:] az ilyen próféták csalók? Krisztus azt tanította nekünk: „Elküldöm hozzátok a Szellemet, a Paraklétoszt” (Jn 16,7);⁷³ és hogy a Paraklétosz ismertetőjelét is közölje, azt mondta: „Az engem dicsóít majd” (Jn 16,14) (6) És való igaz, hogy a szent apostolok dicsóítotték az Urat, miután megkapták a Paraklétosz Szellemet - de ez a Montanus önmagát dicsóíti. Az Úr dicsóította az Atyját, és viszont, az Úr Krisztus dicsóította a Szentlelket azáltal, hogy az igazság Lelkének nevezte (Jn 16,13).

Montanus azonban csak önmagát dicsóíti, és azt mondja, hogy ő a mindenható Atya, de az, ami őbenne lakik, azt bizonyítja, hogy ő nem az Atya, nem az Atya küldte, és semmit sem kapott az Atyától. (7) „Mert Őbenne lakozik az istenségnek egész teljessége testileg” (Kol 2,9), és „És az ő teljességéből vettünk mindnyájan kegyelmet is kegyelemért” (Jn 1,16), ahogy Szent János mondta nekünk. (8) És nézd meg, hogyan hirdette valamennyi régi [próféta] Krisztust, és az utánuk jövőök hogyan dicsóítotték Krisztust és vallották meg őt. Montanus azonban felfuvalkodott, azt állítva,

⁷¹ Ismét nem pontos az idézet, amely szó szerint így hangzik: „Az igazak fénylenek, mint a nap” (Mt 13,43).

⁷² Természetesen a Kísértőről, vagyis a Sátánról van szó. A MT szerint: „olyanok lesztek, mint az Isten” (1Móz 3,5); itt természetesen megint a *Szeptuaginta* hatásáról van szó: διανοιχθήσονται ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί („megnyilatkoznak szemeitek és olyanok lesztek, mint az istenek”).

⁷³ Az eredetiben: „Jobb néktek, hogy én elmenjek: mert ha el nem megyek, nem jön el hozzátok a Vigasztaló (Paraklétosz): ha pedig elmegyek, elküldöm azt ti hozzátok” (Jn 16:7).

hogy ő valaki, ami annak a bizonyítéka, hogy ő nem Krisztus, nem Krisztus küldte, és semmit sem kapott Krisztustól.

11,9 Ez a százalmas kis senki, Montanus, azt is mondja: „Sem angyal, sem hírnök, hanem én, az Úr, az Atyaisten jöttem” (οὔτε ἄγγελος οὔτε πρέσβυς, ἀλλ’ ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς πατὴρ ἦλθον).⁷⁴ Ezzel eretneknek minősül, mert nem dicsőíti Krisztust, akit a szent egyháznak adatott minden rendes kegyelmi ajándék valóban dicsőít. (10) Mert azt fogjuk találni, hogy Montanus kívül van az egyház testén és mindenek Fején, és „nem ragaszkodik a Főhöz, akiből az egész test egybeszerkesztetvén növekedik” (Kol 2,19), ahogy a Szentírás mondja. Mert az igazi Fiú, a mi Urunk, Jézus Krisztus megmutatta, hogy Fiú; de Montanus még azt is mondja, hogy ő az Atya.

12,1 Amikor ti, phrügiaiak azt mondjátok, hogy kegyelmi ajándékok miatt hagyttátok el az egyházat,⁷⁵ hogyan hihetnénk nektek? Annak ellenére, hogy „keresztény” titulussal álcázzátok magatokat, újabb ellenséges támadást indítottatok ellenünk. Felvetted a barbárok veszekedését, és a trójaiak ellenségeskedését utánoztad, akik szintén phrügek voltak!⁷⁶ (2) Azok a dolgok, amelyek különböznek a kegyelmi ajándékoktól, és – ahogy saját prófétáitok mondják – nem ugyanazok, mint amit az Úr ígért, nem lehetnek kegyelmi ajándékok.

12,3 És viszont, bemutathatod nekünk Maximillát! Még a neveitek is különböznek és félelmetesek, nincs bennük semmi kellemes és dallamos, de van bennük bizonyos vadság és kegyetlenség. (4) Hallgassátok csak Krisztus gyermekei, mit mond ez a Maximilla, aki ezekhez az úgynevezett phrügiaiakhoz tartozik: „Ne rám hallgass, hanem Krisztusra hallgass!” (ἐμοῦ μὴ ἀκούσητε, ἀλλὰ Χριστοῦ ἀκούσατε)

12,5 Még ott is hibázott, ahol úgy tűnt, hogy Krisztust dicsőíti. Ha Krisztusé lenne, úgy beszélne, mint a szent apostolok, mivel mindegyik ugyanazt mondja: Péter először, aki így szól: „Ezt mi hallottuk” (2Pét 1,18). Maga az Úr azt mondja: „Aki titeket hallgat, engem hallgat” (Lk 10,16). Pál pedig így szól: „Legyetek az én követőim, mint én is a Krisztusé” (1Kor 11,1).

12,6 De a hazugság közben – még akarata ellenére is – igazat mond. Jól mondja, hogy ne rá hallgass, hanem Krisztusra. A tisztátalan szellemek gyakran arra kényszerülnek, hogy elítéltesse nek az Igazság által, és akarva-akaratlanul és kényszer hatására megmutassák, ki az ő Uruk.⁷⁷ (7) Ahogy a lány, akiben a jövőmondó szellem volt, azt mondta: „Ezek az emberek a Legfelsőbb Isten szolgálói” (Apcs 16,16-17); és [ahogy az evangéliumban a démon mondta]: „Azért jöttél-e, hogy elveszíts minket? Tudom, hogy ki vagy te: az Istennek Szentje” (Mk 1,24). Maximilla tehát kényszerűségből azt mondta, hogy ne rá hallgass, hanem Krisztusra. (8) Ezek után hogyan is hallgathatnak rá azok, akik ezt hallották tőle és hittek neki – amikor megtanulták tőle, hogy ne rá hallgassanak, hanem az Úrra! Valójában ha van egy kevés eszük, nem kellene rá hallgatniuk, mert jóslatai földi eredetűek.⁷⁸

⁷⁴Tertullianus ezt a mondást Jézusnak tulajdonítja (*Marc. IV. 22.11*).

⁷⁵Tert. *Prax. 1.7*.

⁷⁶A trójaiak phrüg eredetéről lásd Grüll 2021, 200-202.

⁷⁷Katolikus démonizálóknak gyakran próbálták kiűzni a „tisztátalan és hazug szellemeket” a montanista prófétákból, pl. Eus. *HE V. 16.7-8* (Apollinarius); 18.13 (Apollonius); 19.3 (Serapion); Firmilianus/Cyprianus *Epist. 45.10*.

⁷⁸Jak 3,15 a „felülről való bölcsesség”-gel (σοφία ἄνωθεν) a „földi, lelki és démoni” (ἐπιγειαίος, ψυχικὴ, δαμονιώδης) bölcsességet állítja szembe.

12,9 És ne mondd, hogy ép elméjénél volt! A racionális ember nem ítéli el saját magát a tanításában. Ha valami ilyesmit mondott: „Ne hallgassatok rám”, vajon miféle szellem beszélt belőle? (10) Mert ha emberileg szólt, akkor nem volt a Szentlélekben – mert nyilvánvaló, hogy amikor azt mondta: „Ne hallgass rám”, emberileg beszélt, és nem volt a Szentlélekben. De ha nem volt a magasból származó Szentlélekben, hanem emberileg gondolkodott, akkor nem tudott semmit, és nem volt próféta. Mert nem volt benne Szentlélek, hanem emberi értelemmel szólt és adta elő jóslatait.

12,11 De ha ő a Szentlélekben beszélt és prófétált volna – miféle Szentlélek mondaná azt: „Ne hallgass rám?” A megcsalás vaksága teljesen elvakulttá teszi az embert – és nagy az Isten Igéje, amely minden tekintetben megértést ad nekünk, hogy megismerhessük, mit mondott nekünk a Szentlélek – ez az igazi inspiráció: itt van az Atya személyében, ott a Fiú személyében, ott a Szentlélek személyében!

12,12 És ha a Maximillában lévő szellem szent lett volna, nem tiltotta volna saját kijelentéseit. „De mindezeket egy és ugyanaz a Szellem cselekszi, osztogatván mindenkinek külön, amint akarja” (1Kor 12,11). (13) És ha megvan a hatalma úgy osztani, ahogy akarja, és ha a tudás Szellemének és a jámborság Szellemének hívják, és azt mondják, hogy Isten Szelleme és a Krisztus Szelleme, aki az Atyától származik és a Fiú befogadja, és nem idegen sem az Atyától, sem a Fiútól – akkor nem mondja: „Ne hallgass rám!” (14) Mert a Szellem adta Krisztus üzenetét, és Krisztus küldi a Szellemet, és a Szent Szellem által űzi ki a démonokat. És a Fiú átadja az Atya üzenetét, az Atya pedig megszentelte a Fiút, és elküldte a világba, hogy megismerjék és dicsőítsék őt, ahogyan az Atyát dicsőítik. Azok felfogása pedig, akik elszakadnak Krisztus követésétől, téves.

13,1 Viszont ugyanez a Maximilla – ez a „racionális tudás és tanítás”, ha lehetek szarkasztikus – így szól: „Az Úr küldött engem, hogy imádója, hírnöke és tolmácsa legyek ennek a tehernek, szövetségnek és ígéretnek, hogy az akarókkal és a nem akarókkal is megismertessem az Isten ismeretét (ἀπέστειλέ με κύριος τούτου τοῦ πόνου καὶ τῆς συνθήκης καὶ τῆς ἐπαγγελίας αἰρετιστὴν μηνυτὴν ἐρμηνευτὴν, ἠναγκασμένον, θέλοντα καὶ μὴ θέλοντα, γνωθεῖν γνώσιν θεοῦ).” (2) Tekintsünk életünk szilárd alapjára, szerettem, és a megvilágított ösvényre, nehogy megbotoljunk az ellenfél szavaiban és az idegen szellem zsákmányában. (3) Lásd itt a prófétát, aki így beszélt, és leleplezte magát, nem akarva, hanem kényszerből. A mi Urunk nem akaratlanul jött a világra, és nem kényszerből küldte Őt az Atya. (4) Az Ő akarata összhangban van az Atyáéval, és annak beteljesítése összhangban van a Szent Szellemmel. És mivel az Ő akarata az Atyáéval összhangban van – és kegyelmet ad mindenkinek, nem erőszakkal, hanem bőségesen áradó jóságából –, azokat, akiket elhívott, saját választásuk alapján hívta el, nem alkalmazva kényszert, és téve rájuk nyakörvet. (5) Mert azt mondja: „Ha valaki szomjúhozik, jöjjön én hozzám, és igyék” (Jn 7,37), és még egyszer: „Ha valaki jönni akar én utánam ... kövessen engem” (Mt 16,24). És ugyanezt mondta Ézsaiás keresztül: „Ha engedelemmel hallgattok” (Ézs 1,19), később pedig, hogy megmutassa, ki beszél, a próféta ezt mondta: „Mert az Úr szája szólt!” (Ézs 58,14)

13,6 És teljesen tisztában vagy azzal, hogy nincsenek összhangban a szent szöveggel, és hogy mi a különbség az ő felfogásuk és véleményük, valamint Isten hite és követése között? (7) Hiszen Maximilla azt is mondta, hogy az akarókat és a nem akarókat is kényszerítette [Isten megismerésére] – így már saját szavai is hazuggá teszik. Se nem tanította Isten ismeretét – amit nem is ismert

– azoknak, akik akarták, se nem kényszerítette a nem akarókat [hogy tanuljanak]. (8) Magától értetődik, hogy az egész világ nem is ismeri Maximilla nevét vagy téveszméit. És az ő felfogásuk mindenestől hibás, és nem része az Isten igazságának.

14,1 A phrügek egy elhagyatott helyet is tisztelnek Phrügiában, egy hajdan Pepuzának nevezett várost, amelyet mára a földdel tettek egyenlővé, és azt mondják, hogy a mennyei Jeruzsálem fog leszállni oda (φασιν ἐκεῖσε κατιέναι τὴν ἄνωθεν Ἱερουσαλήμ).⁷⁹ (2) Ezért oda gyűlnek össze, bizonyos misztériumokat ünnepelnek ott, amivel – ők úgy képzelik – megszentelik a helyet.⁸⁰ Ez a fajta ugyanis Kappadókiában és Galáciában is megtalálható – és ahogy mondtam, Phrügiában is, ezért is hívják a szektát phrügiainak. De előfordulnak Kilikiában is, és nagyobbbrészt Konstantinápolyban is.

14,3 De hogy semmi olyat ne hagyjak ki, ami az általam tárgyalt szekták nevéhez fűződik, szót ejtek majd a tascodrugiókról is. Ezt a nevet ugyanis vagy magában ebben a szektában használják, vagy az utána következőt, amelyet a kvintilianisták szektájának neveznek – mert ez a név is ezektől az emberektől származik.

14,4 A következő okból nevezik őket tascodrugióknak. A *tascus* szavuk jelentése „dugó”, a *dругus* pedig „orrlyuk” vagy „orrcimpa”. És mivel a „nyalगतó ujjukat” – ahogy mi nevezzük – az orrlyukukba dugják, amikor imádkoznak, ha úgy tetszik, a leendő megigazulásukért, egyesek tascodrugióknak vagy „orrdugaszolóknak” nevezték el őket. 14,5 Azt mondják, hogy ebben a szektában – vagy annak testvérszektájában, a kvintillianistáknál, vagy priscillianistáknál, vagy pepuzaiaknál – megdöbentő, gonosz dolog történik. (6) Egy bizonyos ünnepen bronztükkkel egész testén összeszurkálnak egy gyermeket – egy apró csecsemőt –, és ha úgy tetszik, áldozatot mutatnak be a vérével.⁸¹

15,1 De megelégszem azzal, amit erről a szektáról mondtam, kedvesem. Megígértem, hogy nem hallgatok el semmit az általam ismert szektákról, hanem feltárom, amit szóban hallottam, értekezésekből, dokumentumokból és olyan személyektől tanultam, akik valóban megerősítették az ismereteimet. (2) Így, ha nem írok többet, mint amennyit tudok, bűnösnek fogok tűnni abban, hogy hamis vádakot koholtam emberek ellen, és hogy ugyanabba a helyzetbe kerültem, mint ők azzal, hogy nem mondtam el az igazat, hanem olyanokat szóltam, amiket se nem láttam, se nem hallottam, se meg nem tanultam a Szent Szellem igaz tanításából.

15,3 Minden szektáról, amint mondtam, minden tényt pontosan megadok, és ezeket a megdöbentő kijelentéseket az olvasók megjavítása céljából mondom. Egyfajta gyógyszert készítek, amely a Szentírás cáfoló szavaiból és a helyes érvelésből áll, (4) és az Úrban két célt szolgál: a szenvedők betegségükből és nagy fájdalmaikból való felépülésére, de (5) megelőző szerként azok számára is, akik soha nem érintkeztek a betegséggel. Így engem is hívhatnak az Úr tanítványai tanítványának, mert az igazság gyógyszerét adtam a bölcseknek; és [hívhatnak] a Megváltó tanítványának, aki segítséget nyújt a test és a lélek számára.

⁷⁹Tertullianus is beszél a mennyei Jeruzsálem földre szállásáról, de nem említi Pepuzát (*Marc. III. 24.3-4*). Hieronymus szerint a montanista pátriárkák Pepuzában székeltek (*Epist. XLI. 3.2*).

⁸⁰Tertullianus is beszél bizonyos montanista rítusokról *in diversis provinciis* (*Jejun. 13.5, cf. 13.8*), de nem biztos, hogy Epiphanius is erre utalt.

⁸¹Később széles körben átvett rágalom: *Cyr. Cat. 16.8*; *Hier. Epist. 41.4.1*; *Theod. Haer. Fab. 3.2*.

15,6 Most, Krisztus erejével, hadd lépjek tovább a többire, mert úgy érzem, itt elegendő lesz ennyit mondanom erről a szektáról. Összetörtem a mérgét, és kampós tüskéinek mérgét a kereszt igazságának husángjával. Mert olyan ez, mint a vérszívó vipera, amelynek gonoszsága az, hogy áldozatainak egész testéből kiszívja a vért, és így halálukat okozza. (7) Mert ez a szekta és a kvintilianisták szektája is ugyanazt csinálja. Átszúrják egy ártatlan gyermek testét, és a vérét lecsapolva megisszák, és azzal csapják be áldozataikat, hogy, ha úgy tetszik, ez Krisztus nevében történő beavatás.

15,8 De ahogy Krisztus erejével áttérünk a többre, hívjuk segítségül az ő igazságát, hogy felkutathassunk minden hazugságot, és miután felismertük és megcáfoltuk azokat, mindenben hálát adjunk Istennek.

3.10. Hieronymus a montanizmusról

Hieronymus, *Levelek* XLI. (Marcellához), Takács László ford.

1. Montanus egyik követője olyan János evangéliumából összegyűjtött citátumokat szedett össze, amelyekben azt ígéri a Megváltó, hogy az Atyához megy, s elküldi majd a Vigasztalót (Jn 14,16). Hogy mely időre vonatkozik ez az ígélet, s hogy mely időben teljesedett be végül, az Apostolok cselekedetei árulja el: az Úr mennybemenetele utáni tizedik, vagyis a feltámadás utáni ötvenedik napon alászállott a Szentlélek, s a hívők nyelveken szóltak, úgyhogy mindegyikük megszólalt valamennyi nép nyelvén, s mikor néhány addig kevésbé hívő ember azt állította, hogy édes bortól részegültek meg, Péter az apostolok és az egész tömeg gyűréjében állva így szólt: „Zsidó férfiak, és Jeruzsálem minden lakója! Vegyétek tudomásul és figyelemmel hallgassátok szavamat! Nem részegek ezek, ahogy azt ti gyanítjátok, hiszen a napnak harmadik órájában vagyunk, hanem ez az, amit megmondott Joel próféta: »Így szól az Isten: Ez történik majd az utolsó napokban: Szétárasztom minden emberre Lelkemet, fiaitok és leányaitok profétálni fognak, az ifjak látomásokat látnak, s álmokat álmodnak a vének. Még szolgálóimra és szolgálóimra is kiárasztom Lelkemet«” (Apcs 2,15-18).

2. Ha tehát Péter apostol, akire az Úr az Egyházát építette (Mt 16,18), azt állította, hogy az Úr jövendölése és ígérete abban az időben teljesedett be, hogyan gondolhatunk másik időpontra? Mert ha azt válaszolnák, hogy később Fülöp négy lánya is profétált (Apcs 21,9), meg akadt egy Agabus nevű próféta is (Apcs 11,28; 21,10), és a Lélek kiáradása az apostolok és a bölcsék között – az apostol szavai szerint – profétákká tette őket, s maga Pál is sokat jövendölt a későbbi eretnecségekről, meg a világ végéről, vessék eszükbe, hogy mi nem azt a jövendölést utasítjuk vissza, amelyet lepecsételt az Úr szenvedése, hanem inkább azokat nem fogadjuk el, amelyek nem egyeznek az Ó- és Újszövetség tekintélyével.

3. Először is a hit szabályában különbözünk. Mi azt valljuk, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek egy-egy személy, de egylényegű. Sabellius hittételeinek követői a hármasságot egyetlen személybe nyomorgatják össze.

Mi a második házasságot nem annyira szorgalmazzuk, mint inkább megengedjük, Pál azon parancsa szerint, hogy az ifjú özvegyasszonyok menjenek újra férjhez (1Tim 5,11-14). Ők olya hatalmas bűnnek vélik a második házasságot, hogy házasságtörőnek tartják a kétszer házasodottat.

Mi az apostolok rendelkezése szerint egyetlen alkalommal böjtölünk negyven napig az egész földkerekség egyetértésével, ők azonban három negyvennapos böjtöt tartanak egy évben, mintha három megváltó szenvedett volna. Nem azért, persze, mintha az évben a Pünkösöd kivételével nem lenne szabad böjtölni, hanem mert más a kötelességből és más a szabad elhatározásból felajánlott ajándék.

Nálunk az apostolok helyét a püspökök töltik be, náluk a püspök csak a harmadik méltóság, a legmagasabb rangúak ugyanis a phrügiai Pepusza patriarchái, őket követik azok, akiket *koinónosznak* neveznek, majd a harmadik, vagyis majdnem a legalsó lépcsőfokra vannak leparancsolva a püspökök, mintha azáltal jelentőségtelegebb lenne a vallásuk, hogy aki nálunk az első, náluk az az utolsó.

Ők minden véteknek ajtót mutatnak egyházukban, mi pedig naponta olvassuk: „inkább kívánom a bűnös bűnbánatát, mint halálát” (Ezék 33,11). „S vajon akik elesnek, nem kelnek föl? Így szól az Úr.” (Péld 24,16) „Térjete vissza, elpártolt fiak, meggyógyítom elpártolásotokat” (Jer 3,22).

Ők kőszívűek. Nem azért, mintha nem vétkeznénk rútakat, hanem mert az a különbség köztük és köztünk, hogy ők röstellik bevallani vétkeiket, mintha igaz emberek volnának, míg mi bűnbánatot tartunk, s így könnyebben kiérdemeljük a bocsánatot.

4. Nem szólok bűnös misztériumokról, amelyet - mint rebesgetik - egy csecsszopó gyermekből, azaz győzedelmeskedni készülő vértanúból sütnek ki. Inkább nem akarok hinni ezeknek a gonoszságoknak. Amihez vér tapad, azt tartsuk hazugságnak inkább. Azt a nyilvánvaló istenkáromlásukat kell megcáfolni, amelyben azt állítják, hogy Isten először Mózesen és a prófétákon keresztül akarta megváltani a világot az Ószövetségben. Mivel ezt nem tudta beteljesíteni, egy szűz révén testet öltött, és Krisztusban, a Fiú képében hirdetve az örömhírt meghalt értünk, minthogy azonban két lépésben sem tudta megváltani a világot, végül a Szentlelken keresztül Montanusba és Priscába meg Maximillába, két bolond asszonyba költözött, és a teljesség, amiről Pál azt mondja, hogy nincsen birtokában: „Tudásunk csak töredékes, töredékes a prófétálásunk is” (1Kor13,9), s „ma még csak tükörben, homályosan látunk” (1Kor 13,12), a herélt, félférfi Montanusé lett.

Nincs szükség részletes cáfolatra. Elég elmondani álnokságukat, máris kész a cáfolat. Nem szükséges, hogy minden egyes örültségüket egy levél tömör szövege semmisítse meg, hiszen kíváloán ismered a Szentírást, s nem azért, hogy az ő kérdéseik izgassanak, hanem hogy engem faggass arról, miről mit gondolok.

3.11. Egy montanista és egy ortodox vitája (*Dialogus Montanistae et Orthodoxi*)

Labriolle 1913, #79, pp. 93-108; Berruto Martone 1999; Heine 1989, 112-127. Grüll Tibor ford.⁸²

A MONTANISTA AZT MONDTA: Számunkra a mi hitünk Pál apostolban az, ami elfogadtatta velünk Montanoszt, mint aki birtokolja a Szent Szellem teljességét, azaz a Parakléoszt. Hiszen Pál maga azt mondta: „De mikor eljön a teljesség, a rész szerint való eltöröltetik” (1Kor 13,10), és „rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a prófétálás” (1Kor 13,9).

⁸² A görög szöveg értelmezésében Csalog Eszter, a francia fordításában Füzi Róza volt segítségemre, akiknek ezúton fejezem ki hálás köszönetemet.

AZ ORTODOX AZT VÁLASZOLTA: Szent Pál igazat mondott vagy hazudott?

MONTANISTA: Igazat mondott.

ORTODOX: Akkor az apostol tanítása semmis?

MONTANISTA: Távol legyen!

ORTODOX: Hogy mondhatta hát: amikor majd jön az, aki tökéletes, ami nem tökéletes, az eltöröltetik?

MONTANISTA: Ő maga mondta: nem tökéletesen ismerünk, és nem tökéletesen profétálunk.

ORTODOX: Igazat mondasz, de nem gondolkodtál azon, hogy minden a jelenlegi korszakban kimondott dolog része annak a titoknak, ami fel fog tárulkozni az eljövendő időszakban. Most mi hiszünk az Atyában, a Fiúban és a Szent Szellemben, az igékben birtokoljuk őket: de róluk teljes ismeretünk lesz, mielőtt meglátjuk őket „színről színre” (1Kor 13,12). Úgy hisszük jelenleg, hogy „maga az Úr riadóval, arkangyal szózatával és isteni harsonával leszáll az égből” (1Tesz 4:16). Akkor meglátjuk majd őt színről színre, és ami tökéletlen, az eltöröltetik. Hiszen nem igékben fogjuk birtokolni a hitet, hanem magában a szemlélésben, és íme, ami nem tökéletes, az mind el fog töröltetni.

MONTANISTA: A hit is el fog töröltetni?

ORTODOX: El fog töröltetni. Cserébe mi lesz a vége? Nyilvánvalóan az egész fejezetre kell emlékeznünk, hogy jól megértsük a Szellemet. Így beszél: „A szeretet soha el nem fogy: de legyenek bár jövőmondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik. Mert rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a profétálás: De mikor eljön a teljesség, a rész szerint való eltöröltetik. Mikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek: minekutána pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat. Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerem majd, amint én is megismertettem” (1Kor 13,8-12). Látod, hogy ez az eltörlés fejlődést fog mutatni. Milyen fejlődést? A hit tárgyainak jelenlétében fog eltöröltetni a hit. Hiszen akkor majd mi már nem hiszünk, hanem látunk. A hit, ami lát, nem hit. Amikor látunk, mi hinnivalónk van? Azt akarom mondani: mi most egy tükrön keresztül látunk, de akkor majd szemtől-szembe látunk. Mikor? Nyilvánvalóan, amikor majd „eljön a teljesség” (1Kor 13,10).

MONTANISTA: De íme, eljött Montanosz, a Paraklétoz, és nekünk adta a teljességet.

ORTODOX: Amikor majd eljön a teljesség, az, ami nem teljes, el lesz törölve vagy nem?

MONTANISTA: Meg van írva.

ORTODOX: Hiszen látjuk, hogy mára Montanosz megszűnt, Szent Pál tanítása viszont gyarapszik.

MONTANISTA: Pál tanítását figyelmen kívül hagyva feltételezed, hogy nincs többé proféta Krisztus után?

ORTODOX: Tévedsz, nem érted az Írásokat és az Egyház tantételeit. Nagyon is tudjuk mi, a többiek, hogy lehetnek proféták Krisztus után is. Jézus maga azt mondta: „ímé profétákat, bölcseket és írástudókat küldök én hozzátok: és azok közül némelyeket megöltök, és megfeszítetek, másokat azok közül a ti zsinagógáitokban megostoroztok és városról-városra üldöztök” (Mt 23,34). Pál pedig azt mondta: „kívánjátok a szellemi ajándékokat, leginkább pedig, hogy profétáljatok” (1Kor 14,1); továbbá: „ha az egész gyülekezet egybegyűl és mindnyájan nyelveken szólnak, be-

menvén az idegenek vagy hitetlenek, nem azt mondják-é, hogy őrvöngtök? De ha mindnyájan prófétálnak és bemegegy egy hitetlen, vagy avatatlan, az mindenektől megfeddetik, mindenektől megítéltetik, és ilyen módon az ő szívének titkai nyilvánvalókká lesznek; és így arca borulva imádja az Istent, hirdetvén, hogy bizonyosan az Isten lakik ti bennetek” (1Kor 14,23-25).

MONTANISTA: Hogy mondhatja, hogy Krisztus után már nincs próféta?

ORTODOX: Egyetértünk abban, hogy Krisztus után is voltak próféták és hogy az apostoloknak maguknak is megvolt a prófétálás ajándéka. Hiszen Péter hogyan győzte volna meg hibájukról Ananiást és Safirát, hogy lopták el egy részét a mező árának, ha nem lett volna meg benne a prófétálás ajándéka? És hogy mondhatta volna el Szent Pál, hogy minek kell megtörténnie az utolsó napokban, ha nem lett volna meg neki is a prófétálás ajándéka?

MONTANISTA: Akkor miért nem fogadjátok el Montanoszt, a szentet?

ORTODOX: Mert ő hamis próféta volt, aki semmi igazat nem mondott.

MONTANISTA: Ember, ne káromold a Paraklétozt!

ORTODOX: Én dicsérem és dicsőítem a Paraklétozt, az Igazság Szellemét. De csak úgy tiszteltem Montanoszt, mint aki a „pusztító utálatosság” (Mt 24,15).

MONTANISTA: Miért volna az?

ORTODOX: Először is, mert ezt mondta: „Én vagyok az Atya, én, én vagyok a Fiú, és én, én vagyok a Vigasztaló.”

MONTANISTA: De ti azt mondjátok: más az Atya, más a Fiú és más a Szent Szellem.

ORTODOX: Ha mi mondjuk, azt nem kell elhinni; de ha a Fiú az, aki tanítja, hogy más az Atya, más a Szent Szellem, annak szükséges hitelt adni.

MONTANISTA: Mutasd meg, hol tanítja!

ORTODOX: Akkor, amikor ezt mondja: „És én kérem az Atyát, és más vigasztalót ad nektek, hogy veletek maradjon mindörökké. Az igazságnak ama Szellemét: akit a világ be nem fogadhat, mert nem látja őt és nem ismeri őt; de ti ismeritek őt, mert nálatok lakik, és bennetek marad” (Jn 14,16-17). Hogyan nem érted meg, hogy van egy másik Paraklétoz amellett, aki beszél, pedig hallod egyértelműen, hogy másik Paraklétozról van szó?

MONTANISTA: Ha van egy másik, megint egy másik, és még egy másik, az három Isten.

ORTODOX: Távol legyen!

MONTANISTA: Hogy-hogy távol legyen...?

ORTODOX: A Szentírás egyesíti azt, aminek ugyanaz a természete és ugyanaz az akarata.

MONTANISTA: Távol legyen!

ORTODOX: Hallod, Pál apostolnál: „Krisztus Jézusban nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban” (Gal 3,28). És halljuk magától Krisztustól a férfiről és a nőről beszélve, „hogy többé nem kettő, hanem egy test” (Mt 19:6). Ha különböző élőlényekről mondja: „többé már nem kettő”, az akarat és a természet azonosságának köszönhetően, hogyan lenne lehetséges, hogy a test nélküli lények számnak és pozíciónak⁸³ legyenek alávetve?

⁸³ A *theszisz* szó jelentése itt nem egészen világos.

MONTANISTA: Akkor nem egy Isten van?

ORTODOX: Egyetlen Isten a természet szempontjából; de a szubsztancia szempontjából más az Atya, más a Fiú, más a Szent Szellem.

MONTANISTA: Hogyan mondja tehát a Fiú: „Azon a napon megismerik, hogy én az Atyámban vagyok és hogy az én Atyám bennem van” (Jn 14,10; 17,21). És még: „Ha valaki szeret engem, megtartja az én beszédemet: és az én Atyám szereti azt, és ahhoz megyünk, és annál lakozunk. Aki nem szeret engem, nem tartja meg az én beszédeimet: és az a beszéd, amelyet hallotok, nem az enyém, hanem az Atyáé, aki küldött engem. Ezeket beszéltem néktek, amíg veletek voltam. Ama vigasztaló pedig, a Szent Szellem, akit az én nevemben küld az Atya, az mindenre megtanít majd titeket, és eszetekbe juttatja mindazokat, amiket mondtam nektek” (Jn 14,23-26).

ORTODOX: Anélkül, hogy akarnád, egyetértesz az igazság szavaival. Hiszen, ha hiszel ezekben a szavakban, egyenesen mérsz az utadon az igazság felé. Hallottad, hogy azt mondta: „Azon a napon megismeritek, hogy én az Atyámban vagyok és hogy az én Atyám bennem van.” Nem azt mondta: „Azon a napon mindnyájan megtudjátok, hogy én vagyok az Atya és a Fiú.” Hallod, hogy ezt mondja: [„Ha valaki szeret engem, megtartja az én beszédemet], és az én Atyám szereti azt, és ahhoz megyünk, és annál lakozunk” (Jn 14,23). Nem azt mondta: „Jönni fogok én, az Atya és a Fiú, és elkészítem a szálláshelyemet”. Továbbá még ezt [is vedd figyelembe]: „az a beszéd, amelyet hallotok, nem az enyém, hanem az Atyáé, aki küldött engem” (Jn 14,24); ez semmi mást nem jelent, mint a *hüposztasziszok* saját önállóságát. És amikor azt mondja: „Ezeket beszéltem nektek, amíg veletek voltam” (Jn 14,25); (hallgasd ezt!) „ama vigasztaló pedig, a Szent Lélek, akit az én nevemben küld az Atya, az mindenre megtanít majd titeket, és eszetekbe juttatja mindazokat, amiket mondtam nektek” (Jn 14,26). Hogyan nem pirulsz el magadtól, és értesz egyet a három *hüposztaszisz* megkülönböztetésével?

MONTANISTA: Az ítélet napján a három *hüposztaszisz* leül majd „megítélni élőket és holtakat” (1Pét 4,5).

ORTODOX: A „leülni” szót testi módon hallod, de szellemi módon értsed. A testeknek ne az elkülönülő helyét értsed ezen, hanem a természetüknek az állandóságát. Hiszen az Atya mindenhol ott van, a Fiú mindenhol ott van, a Szent Szellem mindenhol ott van, és éppúgy, ahogy nincs semmi közvetítő a Szellem, az Ige és a Lehellet között, éppúgy nincs semmi közvetítő az Atya, a Fiú és a Szent Szellem között. Az Atyát tökéletesként kell szemlélni egy tökéletes *hüposztasziszban*, a Fiút tökéletesként egy tökéletes *hüposztasziszban*, és a Szent Szellemet, aki az Atyától származik, ugyancsak mint tökéletest egy tökéletes *hüposztasziszban*.

MONTANISTA: Hogy lehet ez lehetséges? Ő maga mondja: „Én és az Atya egy vagyunk” (Jn 10,30).

ORTODOX: Nem azt mondta: „Én egyetlen dolog vagyok”, hanem: „Mi egyetlen dolog vagyunk”, azért, hogy megismerjük a *hüposztasziszok* különbözőségét. De ami engem meglep az az, hogy te nem emlékszel az evangéliumokra és hogy nem mérsz egyenesen az utadon az igazságuk felé.

MONTANISTA: Én hiszek az evangéliumokban.

ORTODOX: Mutasd tehát meg, hogy hol van megírva az evangéliumokban: „Én vagyok az Atya és a Fiú és a Szellem.”

MONTANISTA: „Aki engem látott, látta az Atyát” (Jn 14,9).

ORTODOX: Igen, „[látta] az Atyát!” – nem azt mondta, hogy ő maga az Atya, hanem (hogy ő) olyan, mint az Atya.

MONTANISTA: Akarod-e látni, hogy azok, akik nem fogadják be a Paraklétoszt, azok árvák? Hallgasd az Urat: „De én az igazat mondom néktek: Jobb néktek, hogy én elmenjek: mert ha el nem megyek, nem jó el hozzátok a Vigasztaló: ha pedig elmegyek, elküldöm azt ti hozzátok. És az, mikor eljön, megfeddi a világot bűn, igazság és ítélet tekintetében” (Jn 16,7-8). És kicsit később hozzátessi: „Nem hagylak titeket árvául, eljövök ti hozzátok” (Jn 14,18). Tehát, akik nem fogadják be a Paraklétoszt, azok árvák.

ORTODOX: Az igazat megvallva nem csak árvák, ateisták is azok, akik nem fogadják be a Paraklétoszt.

MONTANISTA: Miért nem fogadjátok be tehát őt?

ORTODOX: Mi? Befogadtuk őt és befogadjuk. De ti nem ismeritek őt, be sem fogadtátok. Montanosz becsapott benneteket, és a hibátok akkora, hogy az emberek, hacsak nem az ördög eszközei, nem támogatták volna ezt. Hiszen először is arra serkent benneteket, hogy feltételezzétek, hogy az apostolok is árvák lennének, és hogy az Úr Jézus hazudott, amikor azt mondta nekik: „Nem hagylak titeket árvául” (Jn 14,18).

MONTANISTA: Micsoda, mi azt mondjuk, hogy a Krisztus nem volt benne az apostolokban?

ORTODOX: Az, aki azt mondja, hogy a Paraklétosz nem volt az apostolokban, hanem Montanoszban, nem tudja elfogadni, hogy a Krisztus bennük volt, mivel „senki sem mondhatja Úrnak Jézust, hanem csak a Szent Szellem által” (1Kor 12,3). Szerintetek ők árvák voltak, az Úr Jézus Krisztus hazudott, és Montanosz, Apollón papja egyedül igaz. Mi volna nyomorultabb ennél a hazugságnál?

MONTANISTA: Mi is azt mondjuk, hogy az apostolokban volt [valami] a Szent Szellemből, de nem mondjuk, hogy megvolt bennük a Paraklétosz teljessége.

ORTODOX: Akkor hát az, aki azt mondta: „Mi pedig az Úrnak dicsőségét mindnyájan fedetlen arc-cal szemlélvén, ugyanazon ábrázatra elváltozunk, dicsőségről dicsőségre, úgy mint az Úrnak Szellemétől” (2Kor 3,18), nem birtokolta a Szellemet; és Montanosz, a bálványok egykori papja az, aki birtokolta?

MONTANISTA: Pál nem volt üldöző?

ORTODOX: De ő „választott edény” lett (Apcs 9,15).

MONTANISTA: Montanosz is.

ORTODOX: Az igaz próféta megismerszik arról, hogy Isten dolgait mondja, és a hamis próféta pedig Istennel ellenkező dolgokat mond.

MONTANISTA: Mikor mondott Montanosz Istennel ellenkező dolgokat?

ORTODOX: Amikor – míg Isten, a mi Szabadítónk az mondja, hogy van mellette egy másik Paraklétosz és bejelenti, hogy elküldi őt az Apostoloknak – Montanosz kijelentette: „Én vagyok az Atya, a Fiú és a Szent Szellem”. Nyilvánvaló, hogy ezzel az ellenkezőjét mondta annak, amit a Fiú, és hogy ő egy hamis próféta.

MONTANISTA: De mi azt mondjuk, hogy az apostolok birtokolták a „Szellem zálogát” (2Kor 1,22), de nem a annak teljességét.

ORTODOX: Hogy észrevedd, hogy az apostolok a Szellem templomai voltak, éppúgy, mint minden szent, hallgasd Pált: „Nem tudjátok-é, hogy ti Isten temploma vagytok, és az Isten Lelke lakozik bennetek?” (1Kor 3,16), és egyébként: „De ti nem vagytok testben, hanem lélekben, ha ugyan az Isten Lelke lakik bennetek” (Róm 8,9). Amikor annyi tanúbizonyság állítja, hogy a Szellem volt és van a hívőkön, hogyan mondhatod, hogy nem volt az apostolokon?

MONTANISTA: Azt mondtam, hogy a „Szellem záloga” bennük volt.

ORTODOX: A Szellem maga az eljövendő javak záloga: így megvan nekünk a romolhatatlanság záloga. Hol keressük a bizonyítékát annak, hogy a Szellem által, amit nekünk adott, romolhatatlanok leszünk, és miért reméljük, hogy minden ígélet be fog teljesedni a Szent Szellem eljövetele által oly módon, hogy ő maga a megígért javak záloga? Pál így beszél: „Aki pedig minket ti veletek egybe Krisztusban megerősít és megken minket, az Isten az, aki el is pecsételt minket, és a Szellemnek zálogát adta a mi szívünkbe” (2Kor 1,21–22), azaz hogy velünk együtt megszilárdított a Krisztusban. Hogyan jön ez (a romolhatatlanság) a Szellemtől, amit ő nekünk adott? Az a helyzet, hogy Krisztus ígéreteinek a megmutatkozása a Szellem eljövetelétől függ. Megígérte a Mennyek királyságát, megígérte a romolhatatlanságot, a halhatatlanságot, a bölcsességet, a megszentelődést, a megváltást. Hol van ennek az ajándéknak a megnyilvánulása, és honnan jön felőle a bizonyosság? A Szellemtől, amit nekünk adott. Hiszen az, aki nekünk adta a karizmák okát, nekünk adja majd azok hatásait is, és ezért hívják a Szent Szellemet a dicsőség zálogának, ami fel kell, hogy táruljon a számunkra (vö. Róm 8,18).

MONTANISTA: És miért fordultok el szörnyülködve Maximillától és Priszillától és mondjátok, hogy a nőknek nem megengedett a prófétálás, sem az imádkozás? De ha ők imádkoznak, prófétálnak is!

ORTODOX: Semmi ellenszenvünk sincs a női prófeciákkal szemben. Szent Mária prófétált, amikor azt mondta: „Ímé, mostantól fogva boldognak mondanak engem minden nemzetségek” (Lk 1,48). Ahogyan te mondtad, Fülöpnek négy prófétálánya volt (vö. Apcs 21,9). Mária, Áron lánytestvére szintén prófétált (vö. 2Móz 15,20). – De mi nem engedjük meg nekik, hogy beszéljenek a templomokban, sem hogy uralkodjanak a férfiakon úgy, hogy könyveket írjanak a saját nevükben. Minden asszony pedig, aki befedetlen fővel imádkozik avagy prófétál „megcsúfolja az ő fejét” (1Kor 11,5), ami a férfi. Mária, Isten szent Anyja nem tudott volna könyveket írni a neve alatt? Mégsem tette, hogy ne csúfolja meg a fejet, felülkerekedve a férfiak fölé.

MONTANISTA: Így hát fedetlen fejjel imádkozni és prófétálni ugyanannyit tesz, mint könyveket írni?

ORTODOX: Teljesen így van.

MONTANISTA: Amikor Szent Mária azt mondja: „Ímé mostantól fogva boldognak mondanak engem minden nemzetségek”, vajon túlzott szabadsággal beszél, és fedetlen fejjel, vagy sem?

ORTODOX: Az evangélista a fátyla. Hiszen nem az ő neve alatt lett írva az evangélium.

MONTANISTA: Ne vedd nekem dogmáknak az allegóriákat.

ORTODOX: Pontosan Szent Pál felhasználta az allegóriákat arra, hogy megerősítse a dogmákat, amikor azt mondta: „Ábrahámnak két felesége volt” (Gal 4:22)⁸⁴ allegória által lett mondva,

⁸⁴ Az eredetiben nem két feleségről, hanem két fiúról (Ismaélról és Izsákról) beszél az apostol.

hiszen ez a két szövetség. Fogadjuk el, hogy nem kell allegorikusan interpretálni a fejen lévő fátylat. Mérlegeld az allegóriát minden esetben: ha egy nő szegény, és nincs miből elfátyoloznia a fejét, akkor nem kell neki imádkoznia és prófétálnia?

MONTANISTA: Lehet annyira szegény, hogy ne legyen mivel betakarnia a fejét?

ORTODOX: Látunk gyakran nőket, akiknek nincs miből betakarniuk a fejüket. De lévén hogy te magad nem akard, hogy legyenek olyan nők, akik nem tudják miből betakarni a fejüket, mit csinálsz a megkereszteltekkel? Nem kell, hogy ők imádkozzanak, amikor megkereszteljük őket? És mit mondasz azokról a férfiakról, akiknek gyakran be van fedve a fejük valami betegség miatt? Vajon megakadályozod őket, hogy imádkozzanak és prófétáljanak?

MONTANISTA: Akkor, amikor imádkozik vagy prófétál, kitakarja a fejét.

ORTODOX: Akkor nem kell, hogy megszakítás nélkül imádkozzon? Mégis meg kell hallgatnia az apostolt, amikor mondja, hogy: „Szüntelen imádkozzatok!” (1Tessz 5:17). És te azt tanácsolod a nőnek, akit megkeresztelünk, hogy ne imádkozzon?

MONTANISTA: Így hát, ha nem fogadjátok be Priszkillát és Maximillát, az azért van, mert ők könyveket írtak?

ORTODOX: Nem csak ezért, hanem mert ők hamis próféták voltak Montanoszal, a vezetőjükkel együtt.

MONTANISTA: Honnan veszed, hogy ők hamis prófétanők?

ORTODOX: Ugyanazt mondták, mint Montanosz?

MONTANISTA: Igen, bizonyára.

ORTODOX: Nos, akkor Montanosz meg van győződve arról, hogy a Szentírással ellentétes dolgokat mondott. Tehát azok is el lesznek utasítva vele együtt.

Bibliográfia

- BARNES, Timothy 1968. Pre-Dacian *acta martyrum*. *Journal of Theological Studies* 19: 509–531.
- BERRUTO MARTONE, Anna Maria 1999: *Dialogo di un montanista con un ortodosso* (Biblioteca patristica 34.) Bologna: EDB.
- BICKEL, Ernst 1923. Protogamia: Zum Montanismus und Donatismus in Africa. *Hermes* 58: 426–440.
- BUCK, P. Lorraine 2012. Voluntary Martyrdom Revisited. *Journal of Theological Studies* 63(1): 125–135.
- BUTLER, Rex D. 2011. *The New Prophecy and “New Visions”: Evidence of Montanism in the Passion of Perpetua and Felicitas* (Patristic Monograph Series 18.) Washington, DC: Catholic University of America Press.
- CALDER, William Moir 1923. The epigraphy of the Anatolian heresies. In: *Anatolian studies presented to Sir William Mitchell Ramsay*. London–New York: Longmans Green, 59–91.
- DELATRE, Alfred-Louis 1906. Inscriptions chrétiennes de Carthage 1898–1905. *Revue Tunisienne* 13: 122–128, 233–241.
- DOHERTY, Bernard 2021. Competing for the Crown: Tertullian, Montanism and “Voluntary Martyrdom” Revisited. *Phronema* 36(2) 1–32.
- DUVAL, Yvette 1982. *Loca sanctorum Africae. Le culte des martyrs en Afrique du IVe au VIIe siècle*, vols. 1–2. Rome: École française de Rome.
- FERRUA, Antonio 1955. Una nuova iscrizione montanista. *Rivista di Archeologia Cristiana* 31: 97–100.
- GAMMIE, John G. 1985. A Journey through Danielic Spaces: The Book of Daniel in the Theology and Piety of the Christian Community. *Interpretation* 39(2): 144–156.
- GONZALEZ, Eliezer 2014. *The Fate of the Dead in Early Third Century North African Christianity: The Passion of Perpetua and Felicitas and Tertullian* (Studies and Texts in Antiquity and Christianity 83.) Tübingen: Mohr Siebeck.
- GRÉGOIRE, Henri 1924. *Épigraphie chrétienne: I. Les inscriptions hérétiques d’Asie Mineure*. Byzantion 1: 695–710.
- GRÜLL Tibor 2021. Intertextuális utalások II–III. századi phrygiai sírfeliratokon. *Antik Tanulmányok* 65: 197–233.
- GUARDUCCI, Margherita 1973. Valentiniani a Roma. Ricerche epigrafiche ed archeologiche. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Römische Abteilung)* 80(1): 169–189.
- HARLAND, Philip 2007. ‘These people are... Men Eaters’: Banquets of the Anti-Associations and Perceptions of Minority Cultural Groups. In: Zeba A. Crook; Philip A. Harland (eds.): *Identity and Interaction in the Ancient Mediterranean: Jews, Christians and Others* (New Testament Monographs 18.) Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 56–75.
- HEFFERNAN, Thomas J. 1995. Philology and authorship in the Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis. *Traditio* 50: 315–325.
- HEINE, Ronald E. 1989. *The Montanist Oracles and Testimonia* (North American Patristic Society, Patristic Monograph Series 14.) Macon, Ga.: Mercer University Press.

- HIRSCHMANN, Vera 2004. „Nach Art der Engel“ – die phrygische Prophetin Nanas. *Epigraphica Anatolica* 37: 160–168.
- JUDEICH, Walther 1898. Inschriften. In: Carl Humann, Conrad Cichorius, Walter Judeich, Franz Winter (eds.): *Altertümer von Hierapolis* (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Ergänzungs-Heft, 4.) Berlin: Reimer, 67–202.
- KAJANTO, Iiro 1978. The hereafter in ancient Christian epigraphy and poetry. *Arctos* 12: 27–53.
- KERESZTES, Paul 1970a. The *Constitutio Antoniniana* and the persecutions under Caracalla. *American Journal of Philology* 91: 446–459.
- KERESZTES, Paul 1970b. The emperor Septimius Severus: A precursor of Decius. *Historia* 19: 565–578.
- KORHONEN, Kalle 2011. Between meaningful sentences and formulaic expressions: Fronted verbs in Christian epitaphs. *Glotta* 87(1–4): 95–125.
- LABRIOLLE, Pierre de 1913. *Les sources de l'histoire du Montanisme, textes grecs, latins, syriaques*. Fribourg–Paris: Librairie de l'Université – Ernest Leroux.
- LLEWELYN, Stephen 1998. *New Documents Illustrating Early Christianity, vol. 2: A Review of Greek Inscriptions and Papyri Published in 1977*. Grand Rapids: Eerdmans.
- MAAS, Paul 1922. Ein rätselhafter kirchenrechtlicher Erlass. *Theologische Literaturzeitung* 47: col. 311.
- MCGOWAN, Andrew 1994. Eating people: Accusations of cannibalism against Christians in the second century. *Journal of Early Christian Studies* 2(4): 413–442.
- MIDDLETON, Paul 2013. Early Christian voluntary martyrdom: A statement for the defence. *Journal of Theological Studies* 64(2): 556–573.
- MITCHELL, Stephen 1982. *Regional epigraphic catalogues of Asia Minor. Vol. 2. The Ankara district, the inscriptions of North Galatia* (British Institute of Archaeology at Ankara Monograph, 4.) Oxford: British Institute of Archaeology at Ankara.
- MITCHELL, Stephen 1993. *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. vol. II. The Rise of the Church*. Oxford: Clarendon.
- MITCHELL, Stephen 2014. Epigraphic Display and the Emergence of Christian Identity in the Epigraphy of Rural Asia Minor. In: Werner Eck, Peter Funke (eds.): *Öffentlichkeit – Monument – Text. XIV. Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae. 27.–31. Augusti MMXII. Akten, vol 4*. Berlin–New York: De Gruyter, 275–297.
- MOSS, Candida R. 2012. The discourse of voluntary martyrdom: Ancient and modern. *Church History* 81(3): 531–551.
- PETERSON, Erik 1934. Zwei angeblich montanistische Inschriften. *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 42: 173–176.
- POIRIER, John C. 2004. The Montanist Nature of the Nanas Inscription (Steinepigramme 16/41/15). *Epigraphia Anatolica* 37: 151–159.
- RAMSAY, William Mitchell 1931. Phrygian orthodox and heretics 400–800 A.D. *Byzantion* 6: 1–35.
- ROBECK, Cecil M. 1992. *Prophecy in Carthage: Perpetua, Tertullian, and Cyprian*. Cleveland, OH: Pilgrim.

- SCHMISEK, Brian 2015. The “Spiritual Body” as Oxymoron in 1 Corinthians 15:44. *Biblical Theology Bulletin* 45(4): 230–238.
- SCORNAIENCHI, Lorenzo 2008. *Sarx und Soma bei Paulus: Der Mensch zwischen Destruktivität und Konstruktivität* (Novum Testamentum et Orbis Antiquus / Studien zur Umwelt des Neuen Testaments, 67.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SECKEL, Emil 1921. Die karthagische Inschrift CIL VIII 25045 – ein kirchenrechtliches Denkmal des Montanismus. *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften* 54: 989–1017.
- STROBEL, August 1980. *Das heilige Land der Montanisten: Eine religions-geographische Untersuchung* (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten. 37.) Berlin-New York: De Gruyter.
- TABBERNEE, William 1993. Montanist regional bishops: New evidence from ancient inscriptions. *Journal of Early Christian Studies* 1: 249–280.
- TABBERNEE, William 1997. *Montanist inscriptions and testimonia. Epigraphic sources illustrating the history of Montanism* (North American Patristic Society Patristic Monograph Series, 16.) Macon, GA: Mercer University Press.
- TESTA, Emmanuele 1962. *Il simbolismo dei giudeo-cristiani* (Publicazioni della Studium Biblicum Franciscum 14.) Jerusalem: Franciscan Printing Press.
- TREVETT, Christine 1999. ‘Angelic Visitations and Speech She Had’: Nanas of Kotiaion. In: W. Mayer, P. Allen, L. Cross (eds.): *Prayer and spirituality in the early Church*, vol. 2 Brisbane: Center for Early Christian Studies, Australian Catholic University, 259–277.
- WAGEMAKERS, Bart 2010. Incest, Infanticide, and Cannibalism: Anti-Christian Imputations in the Roman Empire. *Greece & Rome* 57(2): 337–354.